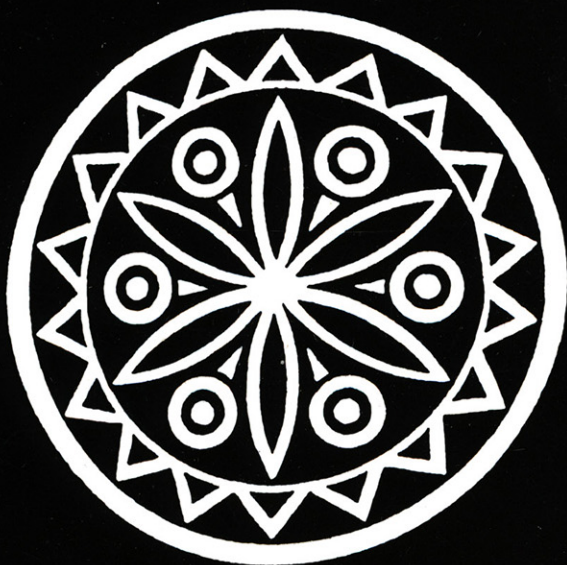

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

12

Kriza János Néprajzi Társaság
Évkönyve
12

A könyv megjelenését

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
támogatta

Kriza János Néprajzi Társaság

Évkönyve

12

**Anyakönyves vizsgálatok
erdélyi településeken**

Szerkesztette
Pozsony Ferenc
Szabó Á. Töhötöm

**Kolozsvár
2004**

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
400162 Cluj-Napoca, str. Croitorilor (Mikes) nr. 15.
telefon/fax: 0040-264-432-593
e-mail: kriza@mail.dntcj.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2004

ISBN 973-8439-15-9

Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós
Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tartalom

Előszó (Pozsony Ferenc)	7
Ágoston-Palkó Emese Házassági anyakönyvek és házassodási kapcsolatok Sztánán, Zsobokon és Kispetriben	9
Bánházi Emőke Margitta lakossága a történeti demográfiai adatok tükrében	71
Szabó Márta A magyarlapádi házassági anyakönyvek.....	130
Jakab Ágnes Nemzedékek és nemzetiségek Kőrispatakon.....	174

Előszó

A Kriza János Néprajzi Társaság 12. Évkönyve négy társadalom-néprajzi, történeti-demográfiai tanulmányt tartalmaz. A kötet szerzői mind fiatal, pályakezdő néprajzkutatók, mind az elmúlt esztendőben végezték tanulmányaikat a kolozsvári „Babeş–Bolyai” Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén. Az itt közlésre kerülő írásaik első változata voltaképpen egyetemi tanulmányaikat záró vizsgadolgozatnak készült.

A szerzők egyetemi hallgatókként bekapcsolódtak a Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, valamint a Kriza János Néprajzi Társaság által szervezett *Családszerkezeti kutatás romániai magyar szórványközségekben* című kutatási programba. Annak legfontosabb célja az volt, hogy társadalomnéprajzi meg történeti-antropológiai módszerekkel bemutassa és értelmezze az Erdélyben folyó alapvető etnikai, demográfiai, társadalmi és akkulturációs folyamatokat.

A program keretében eddig közel negyven erdélyi településen végeztünk felméréseket. Kutatópontjaink jelentős része Székelyföld és Kalotaszeg között található, tehát elsősorban a román települések gyűrűjében élő, szigetszerű magyar közösségeket, etnikailag vegyes helységeket, valamint a nemzetiségi szempontból homogénebb magyar és román etnikai tömbök találkozásánál, tehát kontaktzónában fekvő falvakat látogattunk meg.

Terepkutatásaink során egységesen három módszert alkalmaztunk. A meglátogatott településekben felkerestünk minden magyar vagy magyar–román famíliát, s otthonaikban egy olyan kérdőívet, családlapot töltöttünk ki, melyekkel elsősorban a megvizsgált falvak nemzedéki, társadalmi, felekezeti és etnikai szerkezetét akartuk megvilágítani.

Másodsorban nem nominatív módszerekkel feldolgoztuk a parókiákon és az állami levéltárakban található, egyház által vezetett kereszteleési, házassági és elhalálozási anyakönyvek adatait. Segítségükkel elsősorban egy-egy település természetes demográfiai folyamatait értékeltük, ugyanakkor felvázoltuk egy-egy falusi közösség felekezeti, lokális, etnikai mobilitását és kapcsolatait.

Harmadsorban interjúkat, fotóesszéket készítettünk különböző korosztályokhoz tartozó személyekkel. Az így keletkezett szövegek feldolgozása és értelmezése során arra kerestük a választ, hogy a szórványhelyzetben, érintkezési zónákban élő magyarok hogyan élték meg a XX. század jelentősebb történelmi, politikai, gazdasági és

társadalmi eseményeit, milyen életstratégiákat alkalmaztak hétköznapjaikban.

A kötet nem csak tematikai vagy módszertani szempontból egységes. A dolgozatok szerzői kutatásaikat mind szülőhelyükön vagy szülőföldjükön, tehát számukra ismerős terepen végezték.

Ágoston-Palkó Emese Kalotaszeg három szomszédos alszegi településen (Sztánán, Zsobokon és Kispetriben) végzett stúdiumokat. A Szilágyság és a Kalotaszeg határterületén fekvő, nehezen elérhető falvak lakossága az erőszakos kollektivizálás és a nagyvárosok vonzása miatt a XX. század második felében megcsappant, elöregedett.

Bánházi Emőke szülővárosában, a Bihar megyei Margittán folytatott szakszerű és módszeres demográfiai kutatásokat. Az itt közölt tanulmányában felvázolja és árnyaltan értelmezi a település legjelentősebb demográfiai és etnikai folyamatait.

Szabó Márta a Dél-Erdélyben fekvő Magyarlapádot vizsgálta meg. A helyszínen és a levéltárakban végzett kutatásai során a dolgozat szerzője arra kereste a választ, hogy ez a dél-erdélyi település az elmúlt három évszázadban hogyan tudta megőrizni etnikai homogenitását, egyedi jellegét, miközben a többi, szomszédos Fehér megyei magyar közösségek mind eltűntek a történelem viharában.

Az évkönyvet Jakab Ágnes írása zárja, aki az Udvarhely- és a Marosszék határán fekvő Kőrispatakon kutatott. Dolgozatában feltárja, hogy ebben az elzárt székelyföldi településen milyen demográfiai és etnikai folyamatok játszódtak le a XX. század második felében. Tanulmányában arra figyelmeztet, hogy Székelyföldnek számos olyan „leszakadt” vidéke van, melyet a jelentősebb közlekedési útvonalak messze elkerültek. A központi és a megyei hatalom által tudatosan elhanyagolt, gyarmatként kezelt székely falvak csendesen elnéptelenedtek, elöregedtek, cigánylakosságuk látványosan megnövekedett.

Bízom abban, hogy a kötetben közölt dolgozatokat haszonnal fogják forgatni nemcsak a történeti-demográfia vagy a társadalomnéprajz kérdései iránt érdeklődők, hanem az Erdélyben folyó alapvető etnikai, társadalmi és gazdasági folyamatok iránt érdeklődő olvasók is. Ugyanakkor nem kerülhetik meg azok sem, akik az erdélyi magyarság megtartásáért, az elnéptelenedett falvak revitalizálásáért a vidékfejlesztés terén készítenek különböző stratégiai programokat.

Kolozsvár, 2004. június 18.

Pozsony Ferenc

Ágoston-Palkó Emese

**Házassági anyakönyvek és házasodási kapcsolatok Sztánán,
Zsobokon és Kispetriben**

Kutatástörténet

Kutatásaimat először Sztánán végeztem 2000-ben, ahol a családrekonstrukciós módszert a családlappal együtt alkalmaztam. E két módszer együttes alkalmazásának az az előnye, hogy két típusú adathoz jutunk a vizsgált faluval kapcsolatban, egyrészt szinkrón, másrészt diakrón képet kapunk a településről. Dolgozatomban főleg a faluban őrzött és a zilahi levéltárban található anyakönyvek adatait dolgoztam fel. A sztánai anyakönyvek feldolgozása után megállapítottam, hogy a falu házasodási körzetében meghatározó szerepet játszik Kispetri és Zsobok, vagyis a falu társtelepülései: az évek során a sztánaiak ebből a két faluból választották a legtöbb párt maguknak.

Mivel az anyakönyvek pontatlanok, és csak azokat a házasságokat tartalmazzák, amelyeket az illető faluban kötöttek, kíváncsi voltam, hány sztánai kötött házasságot Kispetriben és Zsobokon. Azon kívül azt is meg szerettem volna vizsgálni, hogy házasodási szempontból a falvak közötti viszony kölcsönös-e, társfalvai-e egymásnak. A kutatás kiterjesztésekor így esett a választás Kispetribre és Zsobokra. E két falu anyakönyveit, a helyben őrzötteket és a zilahi levéltárban találhatóakat 2002-ben vizsgáltam meg.

Az általam vizsgált három falu anyakönyvei eltérő időszakot ölelnek fel, és sok esetben különböző adatokat tartalmaznak a születésekre, házasságokra és halálozásokra vonatkozóan. Ezért szükségesnek tartom az egyes falvak anyakönyveinek részletes bemutatását.

Sztána

A településen összesen négy anyakönyvet vezettek. Ebből egy található a faluban, amibe jelenleg is írnak, és három Zilahon a le-

véltárban (1781-től 1910-ig). A születési, házassági és halálozási adatokat egy könyvben, egymással párhuzamosan vezették egészen napjainkig.

Sztánán 1781-től kezdtek az anyakönyvezést. Az első anyakönyvek még igen pontatlanok, valószínűleg nem vezették őket következetesen, és kevés adatot tartalmaznak. Az első anyakönyv 1781 és 1819 közötti adatokat foglal magában. A házasságkötéskor a következőket jegyezték fel: dátum, név, lakhely, és jelölték, ha az illető özvegy volt.

A második könyvbe 1820 és 1856 között írtak. Már pontosabb, mint az előző, főleg a század közepe felé. Sok bejegyzés is található benne a papot ellenőrző látogatásokkal, körlevelekkel kapcsolatban, illetve van benne elszórtan néhány adat a falu lakosságára vonatkozóan is. 1857-től már nyomtatott, rovátkolt anyakönyvbe írtak Sztánán 1911-ig, amíg be nem telt. E könyv a következő adatokat őrzi a házasulandókra vonatkozóan: név, születési hely, lakhely, életkor, családi állapot, házasságkötés időpontja, tanúk, megjegyzés. A negyedik és egyben utolsó könyvbe 1912-től napjainkig jegyzik a kereszteléseket, házasságokat és temetéseket.

Kispetri

A falura vonatkozóan három anyakönyvet találtam. A születési, házassági és halálozási bejegyzéseket ugyanabba az anyakönyvbe írták. A házasságkötéseken kívül az első bejegyzések 1768-ra tehetők. Ezeket a bejegyzéseket 1806-ig egy későbbi lelkész másolta át a régi, azóta elveszett könyvekből az 1810–1858 között használt első anyakönyvbe. Ez a könyv még nem rovátkolt, a bejegyzések nagyon rendszertelenek, a házasságkötésekkor sokszor csak a név szerepel, és semmilyen más adat.

A második anyakönyv 1859-től 1876-ig tartalmaz bejegyzéseket. Ez már rovátkolt, adatai megbízhatóbbak, kiterjedtebbek. Lennie kell egy harmadik anyakönyvnek is, amely 1877–1910 (születés, halálozás esetében), illetve 1877–1926 között (esketés esetében) tartalmaz bejegyzéseket, ezt azonban sem Zilahon a levéltárban, sem Kispetriben a lelkésznél nem találtam. A negyedik, és egyben utolsó anyakönyvbe 1911/1927-től írnak, ez Kispetriben a papi lakon található.

Zsobok

Zsobokon – Sztánához és Kispetrihez viszonyítva – később, 1857-től indult meg az anyakönyvezés. Feltételezhető, hogy valamilyen szinten itt is létezett előbb is anyakönyvezés, de a faluban többször is pusztító tűzvész miatt, mely a templomot is megrongálta, elpusztultak az anyakönyvek. Az első fennmaradt anyakönyv is, mely 1857–1950 között tartalmaz bejegyzéseket, egy régebbi alapján átírt, mert az eredeti elázott, megrongálódott. Zsobok esetében külön könyvet vezettek a keresztelés, esketés és halálozás számára. A második anyakönyvet 1951-től használják, és ebbe kerülnek a bejegyzések ma is.

Az alkalmazott módszerről

Dolgozatomban összehasonlító családszerkezeti vizsgálatom eredményeit közlöm, amelyet három kalotaszegi faluban, Sztánán, Kispetriben és Zsobokon végeztem. A család vizsgálatán keresztül a falvak társadalmára, az itt végbemenő folyamatokra, a falu lakosainak mobilitására, ennek okaira és következményeire próbálok következtetni. A kutatásban a családrekonstitúciós módszert használtam. A családrekonstitúciós módszer azért megfelelő, mert régebbi korok társadalmáról a legteljesebb adatokat az anyakönyvek szolgáltatják, és e módszer az anyakönyvek alapján dolgozik.

A családrekonstitúciós módszer diakrón jellegű, történetiségében vizsgálja az anyakönyvi adatok alapján egy település társadalmának a változásait, alakulását. Segítségével jól felírhatóak folyamatok, tendenciák.

A családrekonstitúciós módszert a történeti demográfia alkalmazza. Az általa vizsgált korszak az 1876-ot megelőző évtizedekre, évszázadokra esik. Erre az időszakra a legrészletesebb, a legtöbb adatokat szolgáló források az anyakönyvek: „A családrekonstitúció a történeti demográfia »királyi útja«, mert ezzel lehet a legfinomabb arányszámokat meghatározni, a legmélyebb elemzéseket készíteni.”¹ A módszert egy francia kutató, Louis Henry dolgozta ki az 1950-es években. Korán átvette és alkalmazta a módszert a camb-

¹ Andorka 1988. 14.

ridge-i Néesség és Társadalmi Szerkezet Kutató Csoport. Magyarországon Kováts Zoltán és Cs. Tóth Péter végezték el az első kutatást Csurgón. A családrekonstrukciós vizsgálat módszertana Andorka Rudolf nevéhez fűződik. Tanulmánya útmutatást nyújt az anyakönyvek kiválasztásához, a bejegyzések kicédulázásához és feldolgozásához. Megkülönbözteti az anyakönyvi bejegyzések nominatív és nem-nominatív feldolgozását. A nem-nominatív feldolgozás során nem kapcsoljuk össze az egy családhoz tartozó személyek adatait.² A különböző adatokból táblázatot lehet összeállítani, amelyekből következtetni lehet a falu társadalmában végbemenő folyamatokra.

Dolgozatomban a nem-nominatív feldolgozási módot alkalmazom, a hangsúlyt a házasságkötések adatainak az értelmezésére fektetem. Az anyakönyvi adatokból elsősorban a házasságokra vonatkozók érdekelnek. Az ilyen jellegű vizsgálatok nem tekintenek vissza nagy múltra. Magyarországon az első ilyen adatokat tartalmazó térképet Kogutowitz Károly³ közölte Baranyából.⁴ Az elsőik közé tartozik még Zentai János, Mándoki László és Kodolányi János⁵, akik kutatásaikba bevonták az anyakönyvi adatokat is. „Az 1970-es évek közepétől egyre több demográfus és etnográfus vállalkozik anyakönyvi kutatásokra.”⁶

Az anyakönyvek nemcsak a történeti demográfiának, hanem a társadalomnéprajznak is elengedhetetlen forrásai, hiszen a XIX. század közepéig a legteljesebb dokumentumoknak tekinthetők egy-egy település társadalmára, életére vonatkozóan. A demográfiai adatokon (házasságkötések, születések és halálozások adatain) kívül számos esetben tartalmaznak olyan bejegyzéseket is, melyek információt nyújtanak egy falu vagy egyes családok történetéhez.⁷ Az anyakönyvezés kezdete a XVI. század elejére tehető. Abból a célból kezdeményezték, hogy elősegítse a házasságkötés törvényességének betartását, valamint, hogy megakadályozza a vér-

² Andorka 1988. 25.

³ Kogutowitz 1936.

⁴ Örsi 1983. 572.

⁵ Kodolányi 1958; Mándoki 1972; Zentai 1978.

⁶ Örsi 1983. 572.

⁷ Varga 1996. 51.; Örsi 1998. 169.

fertőzést és a többnejűséget.⁸ A házasságkötések anyakönyvezésén kívül a születések bejegyzését is fontosnak tartották, mert egyrészt személyes érdek fűződött hozzá, hogy az utódok öröklés esetén érvényesíthessék legitim jogaikat; másrészt az állam szempontjából is fontos volt, mivel felhasználhatták a férfi lakosság besorozásakor. A legkevesebb érdek a halálozások nyilvántartásához fűződött, ezért minden bizonnyal a kezdeti anyakönyvek közül ezek a leghiányosabbak.⁹

Az anyakönyveket főleg a XVIII. század első évtizedétől kezdik vezetni.¹⁰ Kezdetben a születési, házassági és halálozási anyakönyvek nem voltak különválasztva. Az előre nyomtatott, rovatolt anyakönyvek az 1850-es években váltak általánossá.¹¹ Jelentős fordulatot hozott 1895. „Nagy küzdelem árán ekkor vezették be Magyarországon a polgári házasságkötést és az állami anyakönyvvezetést.”¹²

Az anyakönyvek bármennyire is fontos elemei a családrekonstrukciós módszernek, csak megfelelő forráskritikával használhatóak fel, és óvatosan kell bánni a belőlük levonható következtetésekkel is. A korai anyakönyveket még pontatlanul vezették, így sohasem tudhatjuk, hogy milyen mértékben tükrözik a valóságot. Másrészt a lelkész belátására volt bízva, hogy milyen adatokat jegyez fel az egyes eseményekkel kapcsolatban. Így nem lehet minden adatot következetesen végigvezetni egy település anyakönyvén, mert az éppen szolgálatot teljesítő lelkésztől függően vagy megjelenik, vagy nem. Jobb a helyzet 1850 után, amikor bevezették a rovatkolt, nyomtatott anyakönyvet, így minden egyes kereszteléshez, házasságkötéshez és temetéshez megvannak ugyanazok az adatok. Ez egyúttal korlát is, mert a lelkésztől megvonta annak a lehetőségét, hogy mást is beírjon, mint amit megköveteltek. Az anyakönyvek másik nagy fogyatékosága, hogy nem lehet belőlük egyértelműen megállapítani, hogy lokális exogám házasság esetén az esküvő után az ifjú pár hol telepedett le, bár némi segítséget nyújt,

⁸ Örsi 1998. 169.

⁹ Andorka 1988. 12.

¹⁰ Varga 1996. 51.

¹¹ Örsi 1998. 169–170.

¹² Uo. 170.

ha figyelembe vesszük azt, hogy általában a feleség falujában tartották az esküvőt és a férj falujába költöztek.¹³ Tehát egy adott település anyakönyveit vizsgálva nem kapunk megbízható adatokat a település minden lakójára vonatkozóan.

Az anyakönyvek a legalkalmasabbak arra, hogy képet alkothassunk egy adott település népességének összetételéről és külső kapcsolatrendszeréről.¹⁴ A házaselek születési vagy lakóhelye szerinti megoszlásából kimutathatók az endogám és az exogám házasság-csoportok, valamint vizsgálható egy település lakóinak mobilitása is.¹⁵ Azért választottam ezt a módszert, mert elsősorban a falukosságának mobilitása érdekel.

Dolgozatomban a családrekonstrukciós módszerrel nyert adatokon kívül még a népszámlálási adatokat használtam fel 1850-től 2002-ig.

A vizsgált falvak bemutatása

Az általam vizsgált települések Sztána, Kispetri és Zsobok, kalotaszegi falvak, Kolozsvár közelében helyezkednek el.

Kalotaszeg az egyik legismertebb és legrégebben kutatott erdélyi magyar néprajzi tájegység. Népi kultúrája már a néprajzi kutatások megindulása óta foglalkoztatja a tudósokat: Herrmann Antal, a Magyarországi Néprajzi Társaság egyik alapító tagja és az Ethnographia szerkesztője Jegenyefürdön „ethnographus telepet, tudományos megfigyelő állomást”¹⁶ hozott létre. Ő hívta erre a vidékre Jankó Jánost is, hogy végezzen kutatásokat ezen a területen. Ekkor született meg Kalotaszegről az első tudományos igényű tanulmány Kalotaszeg magyar népe címmel.¹⁷ Bár Jankó János kutatásai több területre is kiterjedtek: családnevek vizsgálata, ünnepek, népviselet stb., a kutatókat elsősorban a tárgyi kultúra, a hímzések, a népviselet, a fafaragás érdekelte. A kalotaszegi népművészetet először a

¹³ Andorka 1988. 26.

¹⁴ Örsi 1998. 181.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Hála 1992. 299.

¹⁷ Jankó 1892.

magyar nép művészete című könyvének első kötete.¹⁸ Ezt követően számos írás jelent meg a kalotaszegi népművészetről¹⁹, a kutatás pedig fokozatosan kiterjedt más területekre is: a nyelvjáráskutatás Szabó T. Attila nevéhez fűződik, a népi hímzés szókincsét Péntek János ismertette²⁰, a népviselettel Nagy Jenő foglalkozott²¹, szokások, ünnepek bemutatását Vasas Samu és Salamon Anikó végezte el²², a bútorokkal K. Csilléry Klára foglalkozott²³, Kalotaszeg növényvilágáról pedig Péntek János és Szabó Attila írt könyvet²⁴. Az utóbbi évtizedekben Kalotaszeg társadalmi helyzetével, és az itt jellemző egykézéssel kapcsolatban is jelentek meg tanulmányok Vasas Samutól és Keszi Harmath Sándortól.

Kalotaszeget „Délien a Gyalui-havasok északi, nyugaton a Vlegyásza-havas és a Meszes-hegység keleti vonulata fogják közre.”²⁵ „A történelmi Kalotaszeg helye és kiterjedése a középkorban eltért a maitól. Ekkor még csupán a Sebes-Körös és a Kalota által közrefogott területet, lényegében Felszeget hívták Kalotaszegnek.”²⁶ Felszeg az egyike annak a három területnek, amelyeket hagyományosan meg szoktak különböztetni Kalotaszegen. A havasok alatt terül el Felszeg, az Almás-patak mentén fekszik Alszeg és Kolozsvár közelében található Nádasmente. Kósa László szerint Kalotaszeg kultúrájának alakulását három fontos tényező határozta meg: Kolozsvár közelsége, az Alföldet Erdéllyel összekötő egyik fontos és régi közlekedési út, amely mentén fekszik és az a tény, hogy a kalotaszegi népeletnek korán támadtak mecénásai és reklámozói, Gyarmathy Zsigmond és felesége, Hóry Etelka személyében. „Gyarmathyné ösztönzései és megrendelése emelték ki az 1880-as évektől az erdélyi hímzések sorából és tették háziiparrá az általa »varrottas«-nak elkeresztelt kalotaszegi kézimunkát.”²⁷

¹⁸ Malonyay 1907.

¹⁹ Bátky 1925; Ferencz–Palotay 1940.

²⁰ Péntek 1979.

²¹ Faragó–Nagy–Vámszer 1977.

²² Vasas–Salamon 1986.

²³ K. Csilléry 1972.

²⁴ Péntek–Szabó 1985.

²⁵ Kósa–Filep 1983. 123.

²⁶ Fülemile–Balogh 1998. 152.

²⁷ Kósa 1990. 358.

A vizsgált falvak Alszezen, egymás közvetlen közelében, a Sztánai-völgyben (Sztána, Zsobok), illetve annak szomszédságában (Kispetri) helyezkednek el. Alszeghez tartoznak még a következő települések: Magyarbikal, Ketesd, Farnas, Nagypetri, Bábonny, Középlak és Váralmás.

Alszezen „a domborzat puhább kőzetekben alakult és erőteljesen tagolt, sok a mély, nagy esésű völgy. A kelet–nyugati irányban elhelyezkedő völgyek észak felé néző oldala lankásabb, míg a déli meredekebb. Gyakoriak a talajmozgások, csuszamlások, suvadások.”²⁸

A Sztánai-völgynek határt adó Ríszeg-tető a terület egyik legmagasabb pontja (747 m), melyen tavasszal a hegy névadó növénye, a táj egyik különlegessége, a henye boroszlán, népies nevén ríszegvirág nyílik (*Daphne cneorum*). Érdekessége bódító illata, innen kapta nevét is, országosan védett növényfaj. „Az utóbbi években hagyományra vált, hogy május 1-én a virág termőhelyén, a Ríszeg-tetőn összegyűl a környékbeli fiatalság.”²⁹ A völgy képében meghatározó elem az aljban végigfutó Sztána-patak és az azt kísérő keskeny füzes sáv.³⁰

Kalotaszeg a magyar nyelvterület egyik leghamarabb benépsült része, lakói egyes kutatók szerint Töhötöm vezér magyarjainak leszármazottai.³¹ A lakosság a Szent Benedek-rendi apátság és a bencés szerzetesek missziós munkája eredményeként már a honfoglalást követő évszázadokban kereszténnyé lett.³² A falvak megoszlottak a váradi és erdélyi püspökség között. A XVI. század gyökeres változást hozott: a Kolozsvár hatósugarába eső kalotaszegi falvak hamar áttértek a protestáns hitre (1541–1561). „Fontos hadiút mellett fekvő, a 16–17. században Kalotaszeg sokat szenvedett és pusztult a háborús időkben, különösen a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát megtorló török-tatárjárásoktól és a Várad elestét (1660) követő török portyázásoktól.”³³

²⁸ Péntek–Szabó 1985. 28.

²⁹ Uo. 227.

³⁰ Fekete 2000. 6–7.

³¹ Várady–Borbély 1991. sz. nélkül.

³² Uo.

³³ Kósa–Filep 1983. 124.

A református vallás megszilárdulása után 1570-ben megalakult Kolozs-Kalotai Főesperesség néven egy egységes egyházmegye.³⁴ „1903-ban az addig egységes Kolozs-Kalotai Főesperesség két egyházmegyére szakadt: a Kolozsvárira és a Kalotaszegire.”³⁵ A Kalotaszegi Egyházmegye újraalakulását 1990-ben mondták ki Bánffyahunyadon.

„Bánffyahunyadtól északkeletre, az Almás patak völgyében, mintegy az Alszeg északi határát képezve állnak a Várhegy tetején Almás vagy Dezső várának romjai”³⁶, a múltat idézve. Eredetileg a Szent Benedek-rend monostora volt, a XVII. században tatárdúlás következtében leégett, azóta romosan áll.

A néprajzilag egy egységet alkotó Kalotaszeg közigazgatásilag két részre oszlik: az 1968-as területrendezés következtében Felszeg és Nádamente Kolozs megyéhez, az Alszeg nagy része pedig Szilágy megyéhez került. Jelenleg mindhárom általam vizsgált falu Szilágy megyéhez tartozik, Váralmás község közigazgatása alatt állnak a következő falvakkal együtt: Bábony, Kiskökényes, Almásnyires és Farnas.³⁷

Sztána

Mindhárom település viszonylag eldugott, a világtól elzárt falu. Sztánának bár van vasútállomása, a falu két-három kilométerre fekszik tőle. Az aszfaltozott műút hiánya nehezíti megközelítését. A közelben halad el a Nagyváradot Kolozsvárral összekötő E60-as főút, Körösfőn keresztül, de innen csak rossz minőségű, sáros földúton közelíthető meg. A falu fekvése nagymértékben meghatározta sorsának alakulását. A külső hatások nehezebben érték el a falut, ugyanakkor a fejlődés lehetőségétől is el volt zárva.

Sztána 461 méter magasságban fekszik. A Sztánai-völgy első sorban erdőgazdálkodásra, gyümölcs- és gyeptermesztésre alkalmas, de a lakosság már nagyon régóta foglalkozik földműveléssel is, bár magas fekvése miatt az itt termesztett növények később érnek, illetve a föld minősége miatt a termés nem olyan bőséges. Így

³⁴ Várady–Borbély 1991. sz. nélkül.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Varga E. 1999. 678.

állattartással is foglalkoznak, főleg juh és bivaly tenyésztésével. Erről tanúskodnak az 1850-es népszámlálás adatai is, amikor számba vették a faluban tartott lovak és szarvasmarhák számát is: 31 ló és 292 szarvasmarha.³⁸ Az alacsonyabban fekvő alszegi falvakban lehetőség van szőlőtermesztésre és méhészkedésre is. A falvakat körülölelő dombokon sok a gyümölcsfa, főleg alma és szilva.³⁹

A falu lakossága alapján véve földműveléssel foglalkozott, ezt támasztják alá az 1857-ben végzett népszámlálásnak a lakosság foglalkozására vonatkozó adatai:

Foglalkozás	Lakosok száma
Földtulajdonos	64
Szakképesítetlen mezőgazdasági munkás	29
Lelkész	2
Tisztviselő	2
Nők és gyermekek (<14)	328
Napszámos	32
Összesen	457

A föld gyenge hozama miatt kiegészítő jövedelemforrás lett valamilyen otthon végezhető mesterség, háziipar. Ez a férfiak esetében többnyire fa-, illetve kőfaragás, fazekasság, nőknél szövés, varrás, hímzés. A második világháború után megindult az ingázás a közeli ipartelepekre: Bánffyhunyard, Egeres, Kolozsvár gyáraiba, illetve a falu közelében található gipsz- és alabástrombányákba.

Sztána két részből áll: magából a faluból és az állomás környéki nyaralótelepből. A nyaralótelep a XIX. század végén, az 1870-es években épült vasútvonallal párhuzamosan alakult ki, és olyan embereket vonzott, mint Kós Károly, akinek Kalotaszeg lett a választott otthona és itt építette meg a Varjúvárat. Kós Károly nemcsak építész volt, hanem sokoldalú ember lévén, néprajzi tárgyú műveket is írt. Több olyan írása is megjelent, amely a kalotaszegi viseletről vagy templomokról szól.⁴⁰ 1912-ben ő szerkeszti a *Kalotaszeg* című lapot. A *Régi Kalotaszeg* című írásában régi korokat,

³⁸ Recensământul din 1850. 275.

³⁹ Várady–Borbély 1991. sz. nélkül.

⁴⁰ Kós 1911., 1912., 1913.

történeti eseményeket idéz fel. Az előszóban a következő vallomás olvasható: „Valamikor nemrégén még többen jártuk ezeket a hegyeket. Sokan és fiatalok mind és magyarok mind, de megapadtunk. Többen más utakra fordultak; könnyebb utakra. Sima völgyi utakra tértek, mert nehéz a hegyet járni. De én itt maradtam a hegyek között; járom a köves ösvényt és hosszú esztendőkön által körülűjt fagyos szél és perzselt a nap. És nemsokára talán utolsó leszek az utolsó között.”⁴¹ Amit Kós Károly 1911-ben elmondott, akár a dolgozat mottója is lehetne, mert általános érvényű, nagyon jól jellemzi azt a folyamatot, ami Kalotaszegen és különösen Sztánán az utóbbi évtizedekben lejátszódott.

Sztána a XIII. század közepén alakult⁴², a levéltári anyagban 1288-ban történik először utalás a településre Zthana formában, majd 1391-ben Eztana, 1772-ben Sztána alakban jelenik meg a település neve.⁴³ Neve szláv eredetű, jelentése: juhok védelmét szolgáló akol. A kutatók véleménye megoszlik a település eredetét illetően: egyesek szerint szláv település, ahogy a neve is mutatja⁴⁴, mások szerint viszont honfoglalás előtti.⁴⁵

„A birtok első tulajdonosai a Gyerőffyék voltak, majd – egy 1473-ból származó perirat szerint – a terület egy időre a Pongrácz családból származó János erdélyi vajda kezébe kerül.”⁴⁶

„Egy XV. századi gót stílusú templom helyén épült fel 1640 körül mai temploma, amelyet 1834-ben tataroztak és kibővítettek, majd 1876-ban kőtornyot emeltek hozzá.”⁴⁷ A kalotaszegi templomokra jellemzően a mennyezet itt is festett kazettás, feltehetően Gyalui Asztalos János munkája. A XVIII. század közepétől dolgozott Kalotaszegen Asztalos Umling Lőrinc, munkái máig fennmaradtak a legtöbb kalotaszegi templomban. Sztánán ő festette a papi széket (1777) és a szószékkoronát. „1836-ban készült a legénykar,

⁴¹ Kós 1911. 137.

⁴² Balázs 1939. sz. nélkül

⁴³ Szabó T. 1942. 306.

⁴⁴ Balázs 1939.

⁴⁵ Várady–Borbély 1991.

⁴⁶ Uo. 93–94. kép.

⁴⁷ Uo. 93–94. kép.

amely alatt az egyik legszebb – XVIII. századi – kazettás mennyezet látható.”⁴⁸

A falu nemzedéki összetétele az utóbbi időben jelentősen megváltozott: megnőtt a 61 év fölöttiek aránya. Az előregedési folyamat az 1950-es és 1960-as évektől megfigyelhető elvándorlási hullám következménye. A fiatalok nagymértékű elvándorlása elsősorban a modernizáció, az iparosodás következménye. A kollektivizálás következtében a falu már nem nyújtott megélhetési lehetőséget, így először csak ingáztak városra, majd oda is költöztek. Az esetek legnagyobb többségében a lokális mobilitás társadalmi mobilitással kapcsolódott össze. Ennek a folyamatnak a hatása ma is érezhető a falun: megnőtt az idősebb nemzedék aránya, míg a fiatalok, gyerekek olyan kevesen vannak, hogy a faluban megszűnt az iskola, csak összevont elemi osztály működik. 2000-ben 7–16 év között mindössze tíz gyermek élt a faluban. Ötödik osztálytól Zsobokra vagy Bánffyhunyadra kénytelenek bejárni. Míg Zsobokon csak bentlakásos iskola van, így csak hétvégén láthatják szüleiket a gyerekek, addig Bánffyhunyadra vonattal kell ingázni, ami fárasztó és nem teljesen veszélytelen.

A falu életét jelentősen befolyásolta az 1870-es években megépült, és a faluhoz közel húzódó vasútvonal, mely munkalehetőséget biztosított az ott lakóknak, illetve felgyorsíthatta az elköltözési folyamatot.

Az utóbbi években a falu társadalmában újabb változás bontakozik ki, melynek hatása a jövőben érződik majd. Sztána nyaralófaluvá válása új irányba terelheti a település fejlődésének alakulását.

Kispetri

Kispetri is ugyanebbe a régióba, földrajzi környezetbe tartozik, mint a másik két település, Sztánától északra, a Gábor-hegy tövében húzódik.

A falu a három település közül talán a legzártabb. Vasútállomása nincs, az egyetlen megközelítési lehetőség a sztánai állomástól, a Sztánára vezető, a falu mellett elhaladó út, mely a kétszer olyan messze fekvő Kispetriben visz.

⁴⁸ Várady–Borbély 1991. 93–94. kép.

Kispetrit 1370-ben említik először a dokumentumok Petri alakban. 1484-ben Kyspetrj, 1561-ben Kispetry, 1754-ben pedig már a ma is használatos Kis-Petri néven történik rá utalás.⁴⁹ „A település nagy valószínűség szerint az Almás vár alatt elterülő Dezsőfalvából alakult ki, ugyanis a tatárjáráskor elpusztult (1241) község lakói a vízben szegény magaslatról a patak völgybe húzódtak le.”⁵⁰

Lakossága a kalotaszegi települések jelentős hányadához hasonlóan már a XVI. század közepén református lett. „Tűzvészben elpusztult középkori temploma romjain az 1700-as években emelték fel az új templomot, amelyet 1903-ban átépítettek.”⁵¹ Mennyezeti kazettáit a Kalotaszegen többfelé is dolgozó Umling Lőrinc festette 1745-ben. „A templom régi berendezési tárgyait – mennyezeti kazetták, szószék (1715), Úrasztala (1698) – a Magyar Néprajzi Múzeum őrzi.”⁵²

Kispetriben hasonlóképpen Sztánához megfigyelhető az előre- és elköltözési folyamat, amely a népszámlálási adatok tanúbizonysága szerint az 1960-as években indulhatott meg. Lakosainak száma a legutóbbi, 2002-es népszámlálási adatok szerint még mindig folyamatosan csökkent, tíz év alatt több mint hatvan személlyel lakják kevesebben a falut. Mára a lakosok száma alig éri el a 166-ot, míg 1956-ban ez a szám 608 volt. A falut már-már a kihalás veszélye fenyegeti.

A kevés számú gyermek itt is jellemző, ötödik osztálytól nincs oktatás a faluban. A gyerekek a közelben lévő Zsobokra vagy Hunyadra járnak.

Zsobok

A három település közül a legkedvezőbb helyzetben talán Zsobok található, hiszen kiépített, aszfaltozott út köti össze mind az állomással, mind a műúttal. Erre az előnyre csak az utóbbi évtizedben tett szert a falu az 1991 óta ott munkálkodó lelkészpár révén, akik holland támogatással nemcsak utat építettek, de felújított-

⁴⁹ Szabó T. 1942. 290.

⁵⁰ Várady–Borbély 1991. 44.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo. 1990. 40.

ták az iskolát, árvaházat építettek.⁵³ Az 1989-ben megszűnt iskolát 1991-ben újraindították, és ennek keretén belül működik az árvaház is. Ebbe az iskolába nemcsak a faluból járnak gyerekek, hanem a környékbeli településekről is, ők teszik ki a tanulók felét, a többiek pedig az árvaház gondozottjai. Következésképpen a három falu közül mára Zsobok a legelőbb, prosperáló, fejlődésre képes.

A falu gazdaságilag is jobb helyzetben van, és különbözik a másik két falutól. Nemcsak az árvaház nyújt munkalehetőséget néhány falubelinek, de új malom is épült, úgyszintén a lelkészpár közbenjárásával. Mindezek a változások befolyásolják a falu életét, és kapcsolatban állnak a falu demográfiai mutatóival is. A legutóbbi, 2002-es népszámlálás szerint a falu lakosságának csökkenése, mely ebben a faluban is megfigyelhető volt, az utóbbi évtizedben megállt.

Zsobok a Sztánai-völgyben, a Ríszeg-hegy lábánál húzódik. Így a falu lakosainak foglalkozásszerkezete, a falu földrajzi helyzete hasonló a sztánaihoz. A lakosság összetételével kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy „a század eleji nagy munkanélküliség idején mintegy nyolcvan család települt ide a Székelyföldről, akiknek egy része az ötvenes évek után ismét visszatért szülőföldjére. Az itt maradtok emlékét őrzik a zsoboki temető katolikus sírjelei.”⁵⁴

Zsobokra 1391-ben történik utalás Sobok formában, 1446-ban Zobok és 1850-ben Zsobok alakban jelenik meg a különböző okmányokban.⁵⁵ „Birtokosa hosszú ideig a gyerőmonostori Kabos család volt, később a terület a Mikola és Gyerő családok kezébe került, majd a XV. században Czuper Miklós erdélyi vajda lett a tulajdonosa.”⁵⁶

A XVI. század közepétől református a lakossága. A templomnak igen hányattatott sorsa volt: „Mai temploma helyén egy 1681-ben épült régi templom állott, amelyhez 1839–43 között építettek kőtornyot. 1876-ban a templom tűzvész áldozata lett és a torony

⁵³ Fülemile–Balogh 1998. 166.

⁵⁴ Várady–Borbély 1990. 15–16.

⁵⁵ Szabó T. 1942. 323.

⁵⁶ Várady–Borbély 1991. 104.

faszerkezete is megrongálódott. 1879-ben épült fel az új templom, amelyet 1908-ban ismét tűz pusztított el. Ezután építették fel a mai templomot.”⁵⁷ Legutóbb a kilencvenes években tatarozták.

Endogám és exogám házasságok

Kalotaszegen először a házasságok exogám és endogám voltát vizsgáló kutatásokat Jankó János végzett. Művében a házasodási szokásokról írva a következőket mondja: „A házasodás rendszeren a falubeliek közt történik; a legény csak nyalkaságból (=hányavetiségből) vagy rendkívüli szegénységből hoz más faluból asszonyt.”⁵⁸ Kalotaszeg falvait tehát alapvetően endogám jellegűeknek tartja. Ugyancsak ő vizsgálta meg a vezetékneveket. Megkülönböztetett alszegi, felszegi és az átmeneti vidékről származó családokat. A vezetékneveknek az egyes falvakbeli előfordulásából következtetéseket vont le Kalotaszeg különböző területei közötti népességmozgásra vonatkozóan. Ennek értelmében Alszeg tartalmazza a legtöbb idegen elemet, „családjaiból csak 67% alszegi eredetű s 33% származék”⁵⁹, ugyanakkor a „terjeszkedési erély” Alszegre jellemző a legkevésbé: „rajai csak a lakosság 9%-át bocsátották ki”.⁶⁰ Az egyes falvakra jellemző helyzet azonban jelentősen eltérhet az egész terület adataitól.

Anyakönyvi adatok alapján vizsgálta a házasságokat hat kalotaszegi faluban (Nyárszó, Körösfő, Sárvásár, Kalotadamos, Jákótelke és Sztána) 1941-ben Tárkány Szücs Ernő.⁶¹ A sztánai anyakönyvből az 1792 és 1941 közötti adatokat dolgozta fel, és a következő megállapításokat tette: „Sztánáról [...] minden negyedik lány idegenbe ment férjhez.”⁶² Sztánára 46 lányt hoztak feleségnek. Az adatok összegzése alapján a vizsgált települést exogám jellegű községnek tartja.⁶³

⁵⁷ Várady–Borbély 1991. 104.

⁵⁸ Jankó 1892. 139.

⁵⁹ Uo. 126.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Tárkány Szücs 1981. 292–301.

⁶² Uo. 296.

⁶³ Uo. 297.

Az anyakönyvi adatok alapján megvizsgáltam lokális, felekezeti és etnikai szempontból az endogám, illetve az exogám házasságokat. Ezen adatok alapján megállapítható Sztána, Kispetri és Zsobok házassági körzete, illetve a társtelepülések, amelyekkel a házasságok révén a legszorosabb kapcsolatot tartja (rokonlátogatások stb.).⁶⁴ Az exogám házasságok a közösségek felbomlási folyamatának a fokmérői is lehetnek, és számukból következtetni lehet a település zártságára, illetve nyitottságára is.⁶⁵ A túlzott endogámia a települések „bezárkózásához” vezethet.⁶⁶

A három település anyakönyveiben található adatok összehasonlítását nehezíti, hogy nem azonos időintervallumot ölelnek fel, és a bejegyzések sem tekinthetőek minden esetben egyenértékűeknek. (Az anyakönyvek bemutatását lásd a *Kutatástörténet* c. fejezetben.)

Átfogó képet kapunk a három faluban lejátszódó folyamatokról, ha megfigyeljük a lokális, felekezeti és etnikai szempontból exogám házasságok számát, és arányukat az összes létrejött házassághoz viszonyítva.

Házasságkötések összesen		Exogám		
		Lokális	Felekezeti	Etnikai
Sztánán	553 (100%)	229 (41,41%)	14 (2,53%)	4 (0,72%)
Kispetriben	492 (100%)	141 (28,65%)	21 (4,26%)	10 (2,03%)
Zsobokon	757 (100%)	172 (22,72%)	20 (2,64%)	4 (0,52%)

A Zsobokon kötött házasságok nagy száma a falu nagyobb lélekszámával magyarázható. A lokálisan exogám házasságok aránya Sztánán a legnagyobb, ahol kiegyensúlyozott a viszony az endogám és exogám házasságok között. A másik két faluban ezen házasságok kisebb aránya azzal magyarázható, hogy nagyobb számban fordulnak elő születési hely szerint exogám, lakhely szerint endogám házasságok, amelyeket endogámoknak vettem. Ezekkel később részletesen foglalkozom.

⁶⁴ Varga 1996. 53.

⁶⁵ Örsi 1998. 209.

⁶⁶ Uo. 182.

Kiseb az eltérés a felekezeti és etnikailag exogám házasságok aránya között. Számuk mindhárom faluban alacsony. A legtöbb felekezeti exogám házasság Kispetriben kötött, a legkevesebb etnikailag exogám házasság pedig Zsobokon. Az utóbbira magyarázatot nyújthat az, hogy a másik két falu anyakönyveivel ellentétben cigányokra történő utalást nem tartalmaz a zsoboki. A népszámlálási adatok is azt mutatják, hogy Zsobok etnikai szempontból homogénebb, a románok és más etnikumok aránya alig haladja meg a 2–3%-ot. Ez nagymértékben befolyásolhatta a falubeliek mentalitását az etnikailag exogám házasságokkal kapcsolatban, melyek igen későn, 1980 után jelentek meg. Négy ilyen házasságról tanúskodnak az anyakönyvek. Mind a négy esetben román nemzetiségűvel kötöttek házasságot a következő években: 1982, 1984, 1985.

1. Felekezeti exogám házasságok

A következőkben részletesen elemzem a mindhárom faluban megfigyelhető felekezeti exogám házasságokat, amelyeket a népszámlálások felekezeti megoszlásra vonatkozó adataival egészíték ki.

Felekezeti exogámia						
Sztána	Zsobok	Kispetri	Felekezet	Sztána	Zsobok	Kispetri
1874, 1887, 1954, 1967, 1978, 1979, 1983, 1995	1863, 1883, 1927, 1935, 1957, 1975, 1980, 1984, 1988, 1995, 1996, 2000	1954, 1956, 1964 (4x), 1968, 1972, 1977, 1984, 1987, 1988, 1994	R. k. – református	8	12	13

Felekezeti exogámia						
Sztána	Zsobok	Kispetri	Felekezet	Sztána	Zsobok	Kispetri
1984, 1999	1982, 1984, 1985, 1998	1966, 1979, 1986	Ortodox – református	2	3	4
1857, 1935	1877	–	Evangélikus – ref.	2	1	–
–	1906	1942	Gör. kat.– református	–	1	1
1980, 1982	–	1957, 1984	Unitárius – református	2	–	2
–	1939	–	Baptista – református	–	1	–
–	1920	–	Evang. – r. k.	–	1	–
–	1971	–	R. k. – uni- tárius	–	1	–
–	–	1861	H. h. ⁶⁷ – református	–	–	1
Összesen				14	20	21

A felekezeti exogám házasságokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az Erdélyben elterjedt összes vallás képviselteti magát. A leggyakoribb a római katolikus és református vegyes házasság (az összesnek kb. a fele), amely a két vallás elterjedtségével magyarázható. A többi vallás kisebb mértékben képviselteti magát. Megállapítható, hogy ezek az exogám házasságok az 1860-as évektől jelentkeztek, de csak az 1940-es, 1950-es évektől váltak gyakoribbakká, ami összefügg a mobilitás és a házassági körzet növekedésével.

Órsi Julianna megállapítása szerint felekezeti szempontból „a legkevesebb a vegyes házasság a néprajzi csoportok területének belsőjében [...], valamint egy-egy nagyobb vallási centrum közelé-

⁶⁷ Feltételezésem szerint hitehagyott vagy valamilyen más vallásnak a rövidítése.

ben”.⁶⁸ Mindhárom általam vizsgált falu a református Kalotaszeg belsejében lévén, még ha lokálisan exogám házasságot is kötöttek, kicsi volt az esélye annak, hogy felekezetiileg is exogám legyen a házasság. Az utóbbi évtizedekben azonban megnőtt a felekezetiileg exogám házasságok száma, mert az ingázás és az elköltözési folyamat következményeképpen a falu nyitottá vált, már Kalotaszeg határain is túljutottak.

Felekezeti szempontból 14 exogám házasság kötött Sztánán.⁶⁹

Év	Férfi	Lakhely	Nő	Lakhely
1857	Evangélikus	(Bázna) Sztána	Református	(Keresztúr) Sztána
1874	R. k.	(Tasnád) Sztána	Református	(Kispetri) Sztána
1887	Református	(Sztána) Tóttelek	R. k.	(Kispetri) Körösfő
1935	Református	Sztána	Evangélikus	Kolozsvár
1954	Református	Sztána	R. k.	Bogártelke
1967	Református	Sztána	R. k.	Sztána
1978	R. k.	Jegénye	Református	Sztána
1979	Református	(Sztána) Nagyvárad	R. k.	(Körtvélyes) Nagyvárad
1980	Unitárius	Déva	Református	Sztána
1982	Unitárius	Kolozsvár	Református	Sztána
1983	Református	(Sztána) Kolozsvár	R. k.	Kolozsvár
1984	Református	Sztána	Ortodox	Egeres
1995	Református	Sztána	R. k.	Egeres
1999	Ortodox	B.Hunyad	Református	Sztána

Az első felekezetiileg exogám házasság a XIX. század közepén jön létre (1857). A házaspárok nem sztánai származásúak, és a nő elvált, így a falu társadalmában periferikus helyzetet foglalnak el, a házasság tehát elszigetelt eset lehet. A következő házasság 1874-ben kötött. A házaspárok itt sem sztánai származásúak, a falu tár-

⁶⁸ Örsi 1998. 180.

⁶⁹ A táblázatban zárójelben a születés helye, mellette a lakhely van feltüntetve.

sadalmában igen előkelő helyet foglalnak el (a férfi megszólítása tekintetesen). A harmadik felekezetileg exogám házasság 1887-ben történt, ebben az esetben cigányok között. Amint a fentebbi adatokból is látszik, a XIX. században Sztána társadalmának magját képező parasztok, földművesek még elzárkóztak a felekezeti szempontból exogám házasságoktól. E jelenséget erősíti az is, hogy ez a réteg kevésbé volt mobilis, mint a falu társadalmának legalacsonyabb szintjén álló cigányok, kirekesztettek, illetve a legmagasabb szinten lévők, így nem volt alkalmuk más felekezetével házasságra lépni.

A felekezetileg exogám házasságok száma megnő az 1930-as évektől. Ez a falu nyíltabbá válását jelzi, ami az 1960-as évektől az ingázási, elköltözési folyamat megjelenésével erőteljesebbé válik. Az ilyen házasságok nagyobb száma azt bizonyítja, hogy Sztána lakossága kevésbé zárkózott el a felekezeti exogámiától, mint az etnikaitól. Napjainkban is az figyelhető meg, hogy „Ez az irányzat a városokban és a falvakban hasonló mértékben érvényesül”.⁷⁰

Az esetek legnagyobb részében a felekezeti exogámia lokálissal kapcsolódik össze. A faluból való kilépés, a nagyobb mobilitás tehát elősegíti a vegyes házasságokat. Ez érvényes az etnikai exogámiára is. Az etnikailag és felekezetileg exogám házasságok kis száma azzal is magyarázható, hogy Kalotaszeg viszonylag homogén magyarlakta, református vidék. A lokális szempontból exogám házasságok nagy része is endogám felekezeti és etnikai szempontból.

A Sztánán kötött felekezetileg exogám házasságoknál minden nagyobb vallás képviselteti magát: legnagyobb számban a római katolikus (8), de előfordul evangélikus (2), unitárius (2) és ortodox (2). A sztánai református férfiak és nők szinte egyenlő mértékben kötöttek felekezetileg vegyes házasságokat. Tizennégy házasságból hat nő, és nyolc férfi sztánai.

Hasonló jelenségek figyelhetőek meg Kispetriben és Zsobokon is, azzal az eltéréssel, hogy kicsit nagyobb a felekezetileg exogám házasságok száma. Zsobokon ez azzal magyarázható, hogy nagyobb maga a település, míg Kispetri nyíltabb Sztánánál.

⁷⁰ Varga E. 1996. 108.

Ezeknek a településeknek az esetében is későn jelentek meg az exogám házasságok, a legkésőbb Kispetriben.

A következőkben a vizsgált falvak népszámlálási adatait közlöm a felekezeti megoszlásra vonatkozóan. Sztána magyar lakosainak jelentős többsége református vallású.⁷¹ A különböző felekezetek aránya 1850–1992 között így alakult:

Év- szám	Összesen	Ortodox	Gör. kat.	R. k.	Ref.	Ev.	Unitárius	Izra- elita	Egyéb
1850	444	–	144	2	298	–	–	–	–
1869	751	21	219	156	315	30	4	6	–
1880	501	6	170	6	311	–	3	5	–
1890	541	–	177	10	346	1	2	5	–
1900	523	–	169	11	332	–	1	10	–
1910	550	–	187	12	340	–	–	9	2
1930	595	8	208	6	368	–	–	5	–
1941	548	4	170	10	350	6	2	–	6
1992	255	74	2	3	176	–	–	–	–

A fenti megoszlás jellemző egész Kalotaszegre két falu kivételével: Jegenyé és Bács. A XVI. században a térség népe áttért a református hitre, az említett két falu lakossága valószínűleg később telepedett le. A Sztánán élő más vallásúak betelepültek lehetnek, valószínűleg nem is kalotaszegi származásúak. A román lakosság eredetileg görög katolikus volt, de az 1940-es években a hatalom nyomására áttért az ortodox hitre.

Felekezeti szempontból Kispetri összetétele a következőképpen alakult az évek során:

Év	Összesen	Ortodox	Görög kat.	R. k.	Református	Izraelita
1850	535	–	71	5	457	–
1857	522	–	63	5	454	–
1869	606	–	81	7	510	6
1880	564	–	79	–	475	9
1890	590	1	100	2	476	11
1900	595	1	78	7	499	10
1910	650	1	83	8	548	10
1930	635	1	110	4	507	13

⁷¹ Varga E. 1999. 786.

Év	Összesen	Ortodox	Görög kat.	R. k.	Református	Izraelita
1941	625	17	76	3	519	10
1992	228	10	–	6	212	–

A falu jelentős része, ahogy az egész Kalotaszegre jellemző, református. Elvértve előfordulnak még római katolikusok és izraeliták, de számuk nagyon alacsony. A román lakosság sokáig görög katolikus, ma már csak ortodoxok élnek Kispetriben. 1941 és 1992 között nem vizsgálták a népesség felekezeti hovatartozását a népszámlálások során, így adatok hiányában nem lehet egyértelműen megállapítani, mi történt Kispetri görög katolikus lakosaival.

Felekezeti szempontból Zsobok sem tér el nagy mértékben a másik két településtől:

Év	Összesen	Ortodox	Görög kat.	R. k.	Református	Izraelita
1850	418	–	2	–	416	–
1857	583	–	5	–	578	–
1869	698	5	21	20	645	3
1880	623	3	12	3	601	4
1890	652	–	6	4	635	7
1900	647	1	5	6	621	14
1910	668	5	7	2	646	8
1930	697	2	9	13	673	–
1941	623	–	6	12	604	–
1992	333	3	–	1	328	–

A legnagyobb arányban reformátusok éltek a faluban. Elvértve találunk még görög katolikusokat, római katolikusokat, ortodoxokat és izraelitákat. A különböző vallásúak aránya az évek során változott. Az izraeliták és görög katolikusok mára teljesen eltűntek a faluból, a római katolikusok száma pedig az 1860-as évek végén, majd az 1930-as, 1940-es években volt a legmagasabb, azóta számuk fokozatosan csökkent.

A három falu népszámlálási adatait összevetve megállapíthatjuk, hogy míg etnikai szempontból még az egymás melletti falvak is számottevő különbségeket mutatnak, addig Kalotaszegnek ez a része felekezeti szempontból egységesnek mondható. A reformátusok magasabb arányszáma a többi vallásúakhoz képest mindhá-

rom falura jellemző. Ezek a körülmények valószínűleg befolyásolták Sztána, Kispetri és Zsobok lakosainak véleményét a felekezeti-
leg és etnikailag exogám házasságokról, és inkább az endogámiára hajlamosította őket.

Az a tény, hogy felekezeti szempontból viszonylag homogénnek mondhatók a falvak, arra enged következtetni, hogy az exogám házasságok esetében párválasztáskor a települések lakói túllépték Kalotaszeg határait, és távolabbról választottak maguknak társat. Magyarázatot kapunk arra is, hogy miért a XX. századra jellemző inkább a felekezeti exogámia: ekkor megnőtt a mobilitás, a falvak házassági körzete kitágult, megváltozott az emberek mentalitása, ez maga után vonta az exogám házasságok számának a növekedését. Amíg a házassági körzet Kalotaszegre korlátozódott, addig főleg azonos felekezetűvel kötöttek házasságot.

2. Etnikai exogámia

A vizsgált településeken a legkisebb számban etnikai exogámia fordul elő. „Az erdélyi falvakban egészen napjainkig elzárkóztak az etnikailag vegyes házasságoktól. Mindegyik nemzeti közösség szigorúan megbüntette és drasztikus eszközökkel kizárta sorából azt a személyt, aki ezt a szabályt megszegte.”⁷²

Az etnikailag exogám házasságoknak két típusát különböztetjük meg: a cigány–magyar vegyes házasság, amely Sztánán és Kispetriben fordult elő, és időben a XVIII. század végére, XIX. századra (1787–1873 között) tehető. Ebben az időszakban az anyakönyvekben újmagyarként jelölték a cigány etnikumot. Erre az etnikumra történő utalás valószínűleg következtelen, előfordulhatnak még hasonló házasságok.

A másik csoportot a román és magyar etnikumúak közötti házasságkötések alkotják. Ezekre jellemző, hogy egészen későn, Kispetriben 1942-ben az első, Sztánán és Zsobokon pedig csak az 1980-as években jelentkeztek. Ez azt bizonyítja, hogy az etnikai exogámia megítélése negatív volt ezekben a falvakban egészen az utóbbi évtizedekig, bár a két etnikum együtt él a falvakban.

⁷² Pozsony 2001.

Etnikailag exogám házasságok						
Sztána	Kispetri	Zsobok	Nemzetiség	Sztána	Kispetri	Zsobok
1984, 1999	1942, 1966, 1979, 1986, 1998	1982, 1984, 1985, 1998	Román – magyar	2	5	4
1787, 1795	1826, 1828, 1850 (2x), 1873,	–	Cigány – magyar	2	5	–
Összesen				4	10	4

2a. Sztána

Etnikai szempontból exogám házasság négy kötött Sztánán az elmúlt kétszáz évben, ebből kettő magyar–cigány, illetve kettő magyar–román.

Év	Férfi	Lakhely	Nő	Lakhely
1787	Cigány	Sztána	Magyar	Egeres
1795	Cigány	Kispetri	Magyar	Sztána
1984	Magyar	Sztána	Román	Egeres
1999	Román	B.Hunyad	Magyar	Sztána

A XVIII. század végén cigányokkal való házasságokra az adhat magyarázatot, hogy az itt élő cigányok akkor magyarul beszéltek és reformátusok voltak. Az ilyen házasságok alacsony száma mutatja, hogy ezek csak elszigetelt esetek voltak. Ha figyelembe vesszük az anyakönyvek pontatlanságát, és feltételezzük több etnikailag exogám házasság létrejöttét, számuk akkor is nagyon alacsony lehet. Ezek az adatok Sztána zártágát, a lakosság szigorú elzárkózását mutatják az etnikailag exogám házasságoktól.

Újabb exogám házasságok csak az utóbbi évtizedekben jöttek létre, ez esetben románokkal. A XX. század közepétől megfigyelhető ingázási, elvándorlási folyamat következménye lehet. A nagyszámú elköltözések miatt a falu hagyományos társadalma felbomlott, ezzel együtt kezdenek megszűnni a korlátozások, tilalmak is. Érdekes a két etnikum ilyen nagy mértékű elzárkózása a vegyes

házasságoktól, holott a román–magyar együttélés Kalotaszegen több évszázadra vezethető vissza. Ilyen hosszú idő során szomszédi, baráti kapcsolatok is kialakulhattak a különböző etnikumok között, ám érvényesül egy ezzel ellentétes folyamat is: „Az erdélyi falvak mindennapi életében a különböző etnikai közösségek józan elkülönülése érvényesült: mindegyik csoport előnyben részesítette az etnikailag homogén vidékeket, falvakat, falurészeket.”⁷³

Mind a négy esetben az etnikai exogámia lokálissal kapcsolódik össze, és három esetben a nő volt az, aki más etnikumbelivel házasodott össze. Mirk Szidónia Zabolán végzett kutatásai alapján megállapítja, hogy a nők hajlamosabbak vegyes házasságokat kötni, mint a férfiak; a leggyakoribbak a magyar nő és román férfi közötti házasságkötés.⁷⁴ Ennyi adat alapján még nem beszélhetünk tendenciáról, de lehetséges, hogy nem véletlen egybeesésről van szó.

Erdélyben vidéken, falvakban a mai napig elzárkóznak az etnikailag vegyes házasságoktól. Varga E. Árpád az 1992. évi népszámlálás adatai alapján a családok felekezeti és nemzeti összetételét vizsgálva a következőket állapította meg: „Az etnikailag heterogén házasságok zöme [...] – a cigányság vegyes házasságainak kivételével – a városokban koncentrálódik.”⁷⁵ Sztána ilyen szempontból nagyon zárt, hiszen az etnikailag exogám házasságok csak elenyészően kis mértékben fordulnak elő.

Az etnikailag endogám házasságok közül, amelyet összesen 549-et kötöttek, öt cigányok között jött létre:

Összesen	Etnikailag endogám	Magyar – magyar	Cigány – cigány	Év
553	549	544	5	1864, 1864, 1885, 1887, 1944

⁷³ Pozsony 2001.

⁷⁴ Mirk 1999. 65.

⁷⁵ Varga E. 1996. 94.

Az adatok azt bizonyítják, hogy a cigány etnikum is az endogám házasságot részesítette előnyben: hét bejegyzett házasság közül öt endogám, és csak kettő exogám.

2b. Kispetri

A Sztánában lejátszódottakhoz hasonló jelenségek figyelhetőek meg Kispetriben is az etnikailag exogám házasságok esetében. A XIX. században cigány–magyar vegyes házasságok fordultak elő kisebb számban 1826-ban, 1828-ban, 1850-ben (két alkalommal) és 1878-ban. Ezen kívül hét cigány–cigány házasság is erre a periódusra tehető: 1841, 1843, 1854, 1858, 1874, 1876. Az ez utáni időszakban már nem történt utalás az anyakönyvben a cigányokra.

A román és magyar házaspárok között kötött házasság Kispetriben jelent meg a leghamarabb a három falu közül. 1942-ben kötötték az elsőt, és az elkövetkezőekben még négyet: 1966-ban, 1979-ben, 1986-ban és 1998-ban. A Sztánán, Zsobokon és Kispetriben kötött etnikailag exogám házasságok arányát összevetve megállapíthatjuk, hogy Kispetriben a legmagasabb ennek az aránya a másik két faluhoz képest. Ez arra enged következtetni, hogy ebben a faluban némiképp más volt ezeknek a házasságoknak a megítélése, illetve a falu nyitottabb volt.

2c. Zsobok

Legkésőbb Zsobokon kötöttek etnikailag exogám házasságot (az elsőt 1982-ben), és számuk is itt a legkevesebb, mely a falu etnikai homogenitásával hozható összefüggésbe. A másik két településtől eltérően Zsobokon csak román–magyar vegyes házasság jött létre, a cigány etnikum nem képviselteti magát.

3. Népszámlálási adatok

Sztána demográfiai alakulását az 1850-es évektől követhetjük nyomon, amikor megszervezték az első népszámlálást.⁷⁶

⁷⁶ a= anyanyelv szerint írták össze a lakosokat

n=nemzetiség szerint vették számba a lakosokat

b=az eredeti közlés kiigazítva (a magyarul beszélni nem tudók az egyes anyanyelvek között számarányuknak megfelelően szétosztva). Varga E. 1999. 678.

Év- szám	Összesen	Román	%	Magyar	%	Magyarul beszél
1850n	442	144	32,6	298	67,1	n.a.
1869a	751	230	30,6	485	64,5	n.a.
1880b	501	174	34,7	313	62,4	n.a.
1890a	541	175	32,3	350	64,6	n.a.
1900a	523	170	32,5	350	66,9	497
1910a	550	186	33,8	362	65,8	494
1920n	535	191	35,4	322	60,1	n.a.
1930a	595	226	37,9	362	60,8	n.a.
1930n	595	218	36,6	352	59,1	n.a.
1941a	548	138	25,1	387	70,6	485
1941n	548	138	25,1	388	70,8	n.a.
1956a	563	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1966n	563	234	41,0	329	58,4	n.a.
1977n	443	145	32,7	296	66,8	n.a.
1992n	255	76	29,4	177	69,4	n.a.
2002	199					

1850-ben Sztánán 442-en laktak. Ebből 298 magyar és 144 román, felekezet szempontjából 298 református és 144 görög katolikus. Ugrásszerűen megnőtt a lakosok száma 1869-re, ekkor 751-en éltek a faluban. Arányosan nőtt a magyarok és a románok száma. Az 1880-as népszámlálási adatokban visszaesés figyelhető meg. A falu lakossága ekkor 501. Ettől kezdve fokozatosan, lassú ütemben növekszik a létszám 1966-ig, amikor 563 lakost írnak össze. A fejlődést a két világháború törte meg, de nem okozott nagymértékű csökkenést.

A népszámlálás érdekes adatokat szolgáltat a magyarok és románok együttélésére a faluban. 1900-ban és 1910-ben három kategóriát különítettek el: román, magyar, magyarul beszélő. Az adatok szerint a románok ismerték, használták a faluban többségben élő magyarok nyelvét. Ez a tendencia ma is megfigyelhető. Az idősebb románok nagy része beszéli a magyar nyelvet, többen anyanyelvi szinten.

Az erdélyi régióban a román–magyar kulturális dialógus különösen a szomszédos (a román és magyar homogén etnikai zónák találkozásánál), azaz a limitróf területeken volt a legerősebb. Másodszorban a román etnikai tömbökön belül lévő magyar szórványtelepülések hagyományos kultúráját érte erős román hatás. Ez érvényes az átmeneti területekre is.

Kalotaszeg is limitróf terület, határos lévén a román tömböt alkotó Mócvidékkel. Balázs Éva a román telepések számának megnövekedését, fellendülését a XV. századra teszi. „Mint pásztorkodó elem, a korábbi századokban is itt lehetett, falvakban is élhetett, de sokkal csekélyebb számban.”⁷⁷ Kalotaszegen Kolozs megye más területeihez képest erőteljesebben jelentkezett a románok betelepődése, erősebben érvényesültek itt.⁷⁸ A Fülemile–Balogh szerzőpáros a következőképpen foglalja össze a román–magyar együttélés történetét: „A román lakosság betelepüléséről a késő középkortól vannak szórányos adatok. A 18. század folyamán a román betelepülés erőteljesebbé vált, a térség román fatemplomai is ebben az időszakban épültek. [...] a mai nemzetiségi arányok jellemző arcukat főleg ez a 17–18. századi, a háború miatt elnéptelenedő magyar falvakba való román beáramlás alakította ki és csak kisebb mértékben az azóta eltelt időszak történelme.”⁷⁹ Ez a szomszédság és ez a folyamat rányomta bélyegét a román–magyar együttélésre Sztánán is.

Ennek a területi közelségnek és szoros kapcsolatnak köszönhető az is, hogy a románok tartósan jelen voltak Sztánán, arányuk a településen 30%. 1966-ig mindenféle demográfiai mozgás ellenére a magyarok és románok aránya a faluban stabil (2/3 magyar, 1/3 román). 1966-ra ez az arány változik a románok javára: 563 lakosból 329 magyar és 234 román.

Az 1960-as évek más fordulatot is hoztak a falu életében, 1962-ben a kollektivizálással az embereket megfosztották megélhetési alapjuktól, a földtől, ellehetetlenítették a falun való éleést. Főleg a fiatalok helyzete vált kilátástalanná.

Ebben az időben indulhatott meg a fiatal korosztály részéről a nagymérvű elvándorlási, elköltözési folyamat. Hatása az 1977-es népszámláláskor mutatkozik meg (443 lakos). A folyamat napjainkhoz közeledve gyorsul: 1992-ben már csak 255 ember élt Sztánán, ebből 76 román és 177 magyar.

A románok és magyarok mellett cigányok is élnek a faluban, kisebb arányban jelenlétük már régóta kimutatható. Az anyaköny-

⁷⁷ Balázs 1939. 24.

⁷⁸ Uo. 27.

⁷⁹ Fülemile–Balogh 1998. 152.

vek tanúsága szerint eredetileg a faluban élő romák magyar nyelven beszélő, református vallásúak voltak, mára a helyzet megváltozott: napjainkban csak román nyelvet beszélő ortodox cigányok élnek Sztánán. Nem telepednek meg hosszabb időre, a falu végi cigányházakban váltogatják egymást az egyes családok. Az utánpótlást a közeli Bánffyhunяд cigánytelepei adják.

A románok többnyire egy csoportba tömörülve laknak a falu peremterületein. A szakrális centrumot szinte kizárólagosan a magyarok uralják, ezzel is a szélekre szorítva a többi etnikumot. A cigány csoportok kiszorultak a falu legperiferikusabb részeibe. A magyar nemzetiségűek, számbelileg is fölényben lévén, domináns szerepet játszanak a falu életében, míg a többi etnikum ehhez képest kevesebb befolyással bír.

Kispetri lakosságának alakulása a népszámlálások tükrében:

Évszám	Összesen	Magyar	%	Román	%
1850n	535	409	76,44	71	13,27
1880a	564	426	75,53	75	14,01
1880b	564	437	77,48	77	13,65
1890a	590	489	82,88	97	16,44
1900a	595	475	79,83	79	13,27
1910a	650	565	86,92	85	13,07
1920n	618	508	82,20	103	16,66
1930a	635	493	77,63	105	16,53
1930n	635	456	71,81	103	16,22
1941a	625	486	77,76	88	14,08
1941n	625	483	77,28	88	14,08
1956	608	n.a.		n.a.	
1966a	523	471	90,05	52	9,94
1966n	523	471	90,05	52	9,94
1977n	433	380	87,75	33	7,62
1992n	228	211	92,54	10	4,38
2002	166				

A népszámlálási adatok alapján megállapíthatjuk, hogy Kispetriben a lakosság túlnyomó többségét magyarok és románok alkotják. Kisebb mértékben cigányok is élnek a faluban, de számuk alig éri el az ötvenet. Jelenlétükre már az 1850-es népszámlá-

laskor is van adat. Napjainkra a számuk nagyon lecsökkent, 1992-ben mindössze heten voltak.

Sztánához viszonyítva a román lakosság aránya kisebb Kispetriben. Arányuk évtizedeken keresztül 10–17% között mozgott. A legtöbben az 1920-as, 30-as években éltek a faluban, az 1960-as években pedig számuk rohamosan csökkent. 1992-ben csupán 10-en maradtak.

A népességcsökkenés nemcsak a románokat és cigányokat érintette, hanem Kispetri lakosságának többségét kitevő magyarokat is. A folyamat az 1960-as években indult meg, valószínűleg az urbanizáció, foglalkozásszerkezet következménye. A falu demográfiai helyzetét teljesen felborító hatása az 1992-es népszámláláskor mutatkozott meg, amikor a falu lakossága az előzőeknek szinte felére csökkent. A fiatalok elköltözése olyan méreteket öltött, hogy a természetes szaporulat már nem tudta fedezni az elvándorlásból adódó hiányt.

Végezetül vizsgáljuk meg Zsobok népszámlálási adatait.

Év	Összesen	Román	%	Magyar	%
1850n	418	2	0,47	416	99,53
1880a	623	14	2,24	589	94,54
1880b	623	14	2,24	608	97,59
1890a	652	9	1,38	637	97,69
1900a	647	6	0,92	640	98,91
1910a	668	8	1,19	660	98,81
1920n	604	–	0	604	100
1930a	697	10	1,43	687	98,57
1930n	697	10	1,43	687	98,57
1941a	623	3	0,48	619	99,35
1941n	623	4	0,64	618	99,19
1956	641	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1966a	589	12	2,03	577	97,97
1966n	589	12	2,03	577	97,97
1977n	536	7	1,30	528	98,50
1992n	333	3	0,90	330	99,10
2002	331				

A népszámlálási adatokat kiértékelve elmondhatjuk, hogy a vizsgált falvak közül Zsobok a leghomogénebb. A magyarok számaránya minden népszámláláskor meghaladta a 90%-ot. A faluban román nemzetiségűek is élnek, de számuk elenyésző. E két nemzeti-ségen kívül csak néha, és igen kis létszámban képviselteti magát más etnikum. A népszámlálási adatokban az egyéb címszó alatt szerepelnek, tehát nem lehet tudni pontosan, hogy milyen nemzetiségekről is van szó.

Zsobok lakossága az 1930-as években érte el a legnagyobb létszámot. Ettől kezdve kismértékű, de fokozatos csökkenés figyelhető meg. 1992-re a másik két faluhoz hasonlóan lakosainak száma megfeleződött. Az utóbbi évtizedben megfigyelhető fejlődés, a faluban szolgáló lelkész házaspár munkája következtében talán megáll Zsobok népességének ilyen nagy mértékű fogyása.

Bár a különböző etnikumok megoszlásának aránya eltér a három településen, Kalotaszegen a románok és magyarok már évszázadok óta kapcsolatban állnak, együtt élnek. Ennek ellenére az etnikailag exogám házasságok száma alacsony, minden esetben lokálissal kapcsolódik össze, tehát nem a környezetükben élő más etnikumúakkal kötöttek házasságot, hanem Kalotaszegen kívül eső területekről választották párjukat az exogám házasságokat kötők.

4. Lokális exogámia

4a. Sztána

Lokálisan exogám házasságok a Sztánán kötött házasságok egészének 41,41%-át teszik ki. Az endogám és exogám házasságok arányosan oszlanak meg. Ennek ellenére megfigyelhető bizonyos fokú zárttság, főleg ha figyelembe vesszük Andorka Rudolf megállapítását, miszerint: „kisebb faluban gyakoribb a más faluban lakókkal kötött házasság”⁸⁰, a rokonházasságok elkerülése végett.

A lokális exogámiát az egyes anyakönyvek szerint külön, tízévenkénti csoportosításban vizsgálom. Azért fontos az anyakönyveket külön venni, mert az adataikat nem lehet összemérni, mivel

⁸⁰ Andorka 1988. 26.

eltérő módon jegyezték be a házasságokat, és az egyes anyakönyvek pontossága is különböző.

Az első anyakönyvet 1781 és 1819 között vezették. Az első házasságot 1782-ben jegyezték be. 66 házasságot jegyeztek fel, ebből 45 lokálisan exogám, az összes házasság 68,18%-a.

Év	Házasságok száma	Lokálisan exogám
1782–1790	13	11
1791–1800	14	9
1801–1810	27	20
1811–1818	12	5
Összesen	66	45 (68,18%)

Feltételezhető, hogy ez az anyakönyv még eléggé pontatlan, a lelkész belátására volt bízva, hogy milyen adatokat jegyez fel. A lokálisan exogám házasságok viszonylag nagy száma azzal magyarázható, hogy azokat a házasságokat is bejegyezték, amelyek nem Sztánán kötöttek, de a házaspár egyik tagja sztánai származású. A 45 bejegyzett lokálisan exogám házasság közül 15 nem a faluban kötött, hanem a másik fél származási helyén.

A kétféle adatot figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az esetek legnagyobb többségében a nő falujában történt az esküvő, és valószínűleg a férfi falujában telepedtek le.⁸¹

Település	Betelepedett (nő)	Kitelepedett (nő)
Bogártelke	–	2
Damos	1	–
Daróc	1	–
Egeres	1	–
Farnas	1	1
Gyerővásárhely	2	1
Inaktelke	–	1
Kajántó	–	1
Ketesd	–	1
Kispetri	1	4
Körösőfő	–	2

⁸¹ Lásd Andorka 1988. 26.

Település	Betelepedett (nő)	Kitelepedett (nő)
Magyarbikal	–	1
Magyarókerke	–	1
Méra	–	1
Nagyalmás	2	–
Nagypetri	1	–
Sárvásár	2	–
Zentelke	2	1
Zilah	–	2
Zsobok	1	8
Összesen	15	27

Ezekről eltér három eset, amikor a férfi falujában, vagyis Sztánán történt az esketés, és nem lehet tudni, hogy hol telepedtek le. Ezekben az esetekben a nő budai (?)⁸², türei és körösfői.

Érdekes megfigyelni, hogy nem ugyanazokból a falvakból hoztak maguknak feleséget a sztánaiak, amelyekbe a sztánai lányokat vitték. A legtöbb nőt két szomszédos faluba vittek: Zsobokra és Kispetribe, ezzel ellentétben a sztánai férfiak valamivel messzebből választottak maguknak feleséget: Gyerővásárhelyről, Zentelkéről, Nagyalmásról, illetve Sárvásárról. Néhány esetet kivéve (Zilah, Buda?), a sztánaiak ebben az időszakban párválasztásukban nem lépték át Kalotaszeg határait, sőt az esetek legnagyobb többségében a falu 10–15 kilométeres körzetét sem.

Feltűnően megnőtt a házasságok, és ezzel együtt a lokálisan exogám házasságok száma 1801–1810 között. A vizsgált korszak többi évtizedében 12–14 házasságot jegyeztek fel. Az anyakönyvek váltása miatt 1819-re vonatkozóan nincsenek adatok, mindkét anyakönyvből kimaradt.

A második anyakönyvbe 1819 és 1856 között írtak. Az első házasságot 1820-ban jegyezték be. Ebben az időszakban 101 házasságot kötöttek, ebből 56 lokálisan exogám, vagyis az összes házasság 55,44%-a.

⁸² Az anyakönyvi bejegyzést nem lehet pontosan kiolvasni; feltételezett helynév.

Év	Házasságok száma	Lokálisan exogám
1820–1830	15	6
1831–1840	29	19
1841–1850	41	23
1851–1856	16	9
Összesen	101	56 (55,44%)

Ugyanazok a megállapítások érvényesek erre az anyakönyvre is, mint az előbbiekre, azzal a különbséggel, hogy valamivel pontosabb. Ez abból is következik, hogy ugyanakkora időintervallumban itt több házasságot jegyeztek be, mint az előzőben. Itt viszont már kevesebb figyelmet szenteltek a más faluban kötött házasságoknak, bár 14 esetet ebbe az anyakönyvbe is feljegyeztek.

A házasságok ekkor is a nő falujában kötődnek:

Település	Betelepedett (nő)	Kitelepedett (nő)
Bábony	–	1
Bánffyhunyadi	–	6
Damos	–	2
Farnas	2	7
Győrómonostor	–	2
Győróvárhely	1	3
Kajántó	–	1
Ketesd	–	1
Kispetri	–	6
Magyarbikal	2	2
Méra	1	–
Nagyalmás	–	3
Nagypetri	2	2
Zsobok	5	4
Összesen	13	40

Négy olyan házasság van, amikor nem lehet megállapítani, hogy hol telepedtek le a házasfelek. Ebből két esetben a nő bikali, egy esetben farnasi, és a házasság Sztánán történt. Egy esetben a férfi kispetri, a nő sztánai, a házasságot pedig Kolozsvárott kötötték. Változott Sztána házassági körzete az előzőekhez képest. A legtöbb feleséget Farnasra, Bánffyhunyadi és Kispetribre vitték, Zsobokról pedig hozták. A lokálisan exogám házasságok még nem lépték át Kalotaszeg határait. 1841–1850 között megnőtt a házasságok száma, amelyet már a 30-as években lassú emelkedés előzött

meg. Ezekben az évtizedekben a lokális exogámia a házasságok több mint felét tette ki.

A harmadik anyakönyvet 1857–1910 között vezették. Ekkor jelenik meg az első nyomtatott, rovátkolt anyakönyv. Ettől kezdve már csak a Sztánán kötött házasságokat írják be, és minden esketeskori ugyanazokat az adatokat tüntetik fel, az anyakönyv rovátkái szerint. Ebben az időszakban 178 házasságot kötöttek, ebből 72 volt lokálisan exogám, vagyis az összes 40,44%-a. A lokális exogámia száma látszólag csökkent az elmúlt fél évszázadhoz képest, de ha kivonjuk a más falvakban kötött házasságok számát, hasonló arányszámot kapunk: 1782–1818: 45,45%, 1820–1856: 41,58%.

Az 1857-es év határt képez a két anyakönyv között, ugyanakkor mindkettőben megjelenik.

Még mindig nyomon követhető az a szokás, hogy a nő falujában tartják az esküvőt, ugyanis az esetek többségében a nő sztánai. Ennek következtében csak egyoldalú képet alkothatunk arról, hogy mely falvakkal tartottak kapcsolatot a sztánai fiatalok, arról ugyanis nincs adatunk, hogy a férfiak mely falvából hoztak maguknak feleséget.

Mivel ebben az anyakönyvben külön jelölték a házasulandó felek születési helyét és lakhelyét, előfordulnak olyan házasságok is, amelyek a születés helye szerint exogámok, de lakhely szerint endogámok. Ezeket endogám házasságoknak vettem.

Év	Férfi	Nő
1874	(Tasnád) Sztána	(Kispetri) Sztána
1876	Sztána	(Zsobok) Sztána
1883	(Középlak) Sztána	Sztána
1907	(Kispetri) Sztána	(Bogártelke) Sztána
1909	Sztána	(Zsobok) Sztána

Egy esetben fordított a helyzet: a házasság a felek születési helye szerint endogám, de lakhely szerint exogám (a férfi győrvásárhelyi, a nő is születési helye szerint, de Sztánán él). Ezt exogámnak vettem. Van két házasság, amely születés és lakhely szerint is exogám:

Év	Férfi	Nő
1878	(Kolozsvár) Sztána	(Zilah) Kispetri
1887	(Sztána) Tóttelek	(Kispetri) Körösfő

Ezekből arra lehet következtetni, hogy volt egyfajta belső mozgás, nemcsak a házasságok révén változtatták meg lakóhelyüket az emberek.

Őt olyan házasság van, amikor a férfi sztánai, és a házasságok is itt kötöttek, tehát nem lehet tudni, hogy hol telepedtek le. Két esetben a nő farnasi, a többiben pedig Inaktelkéről, Tóttelekről, illetve Zsobokról érkezett. A többi házasságok alapján megállapítható, hogy a legtöbb sztánai nőt feleségnek Zsobokra, Nagyalmásra, Kispetribre, Bábonyra és Inaktelkére vitték.

Kitelepedett (nő)			
Alszeg	Számuk	Felszeg, Nádasmente	Számuk
Bábony	5	Bogártelke	2
Farnas	3	Egeres	2
Ketesd	1	Gyerőmonostor	1
Kispetri	7	Gyerővásárhely	2
Középlak	1	Inaktelke	5
Magyarbikal	2	Jákótelke	1
Nagyalmás	9	Körösfő	2
Nagypetri	4	Magyarvalkó	2
Zsobok	14	Tóttelek	1
Összesen	46	Összesen	18

A házasságok legnagyobb része a szűkebb környezetben, az alszegi falvakban kötöttek. A 64 házasságból 46 esetben, vagyis 71,87%-ban a sztánaiak házasfele az alszegi falvak valamelyikéből való.

Ebben az időszakban Sztánán tízévente körülbelül 30 házasságot kötöttek, 1881–1890 között volt a legnagyobb a lokális exogámia.

Év	Házasságok száma	Lokálisan exogám
1857–1870	52	19
1871–1880	34	11
1881–1890	32	17
1891–1900	28	13
1901–1910	32	12
Összesen	178	72 (40,44%)

Megállapíthatjuk, hogy 1876–1883 között megcsappant a házassági kedv, nyolc év alatt csupán 17 házasságot kötöttek. Ez annak tulajdonítható, hogy 1876-ban kőtoronyt kezdtek építeni a templomnak, ennek következtében az esketéseket imaházban tartották. A templomba csak 1884-ben térhettek vissza.

Néhány kivételtől eltekintve szinte minden évben volt legalább egy lokálisan exogám házasság. Ettől eltér az 1867–1871 közötti időszak, amikor öt éven keresztül egyetlen lokálisan exogám házasságot sem kötöttek. Ebben az időszakban többször is előfordul az anyakönyvben az a megjegyzés, hogy a vőlegény szabadságos katona; erre máshol nem történik utalás, csak 1868 és 1872 között. Ugyanebben az anyakönyvben 1896-tól minden házasság mellett megjelenik az a megjegyzés, hogy államilag is kötötték, ugyanis ekkor vezették be a polgári házasságkötést és az állami anyakönyvvezetést.

Az első válásra 1888-ban került sor, utána a felek újraházasodtak, mindketten Sztánán: a férfi 1889-ben, a nő 1892-ben. Sem a korábbiakban, sem a későbbiekben ilyen eseményre nem történik utalás.

A negyedik és egyben utolsó anyakönyvbe 1911-től írnak napjainkig. A házassági adatokat 1999-ig írtam ki. Ebben az időben 208 házasságot kötöttek, ebből 54 lokálisan exogám, vagyis a házasságok 25,96%-a. Az előbbi évtizedekhez képest jelentősen csökkent az exogám házasságok száma. Ennek az egyik oka az lehet, hogy a XX. században lejátszódó események következtében (világháborúk, kollektivizálás, ingázás, elköltözés) a falu egyre nyitottabbá vált, és a lokálisan exogám házasságok nagy részét már nem Sztánán kötötték, az anyakönyvek így nem tükrözik a valóságot.

Év	Házasságok száma	Lokális exogámia
1911–1920	25	6
1921–1930	30	9
1931–1940	32	10
1941–1950	31	7
1951–1960	27	5
1961–1970	23	1
1971–1980	14	3
1981–1990	12	5
1991–1999	14	8
Összesen	208	54 (25,96%)

Legnagyobb a házasságok száma a 20-as, 30-as, 40-es években. Legmagasabb a lokálisan exogám házasságok száma ebben a periódusban 1931–1940 között, majd újra megnő a 80-as, 90-es években. 1911–1920 között a házasságok csökkenése az első világháborúnak tulajdonítható. 1915-ben és 1916-ban egyáltalán nem kötöttek házasságot. Jelentősen csökken a házasságok száma a 70-es évektől, ugyanis az elvándorlási folyamat következtében egyre kevesebb a fiatal a faluban, éppen ez a korosztály hagyja el Sztánát. Az utóbbi évtizedekben gyakori az a jelenség is, hogy sztánai származású személyek a faluban rendezik meg esküvőjüket, de már nem ott laktak, hanem többnyire városon.

Megfigyelhető Sztána házасodási körzetének tágulása. Először 1935-ben lépték túl Kalotaszeg határait, amikor Kolozsvárról, illetve Domahidáról származott a másik fél. Ugyancsak kolozsvárilal kötött házasságot egy sztánai 1956-ban. Az 1980-as évektől már egészen széles, egész Erdélyre kiterjedő a falu házасodási körzete: Déva, Kézdivásárhely, Nagyvárad. Egyre nagyobb azoknak a házasságoknak a száma, amelyek születési hely szerint exogámok, lakhely szerint pedig endogámok, ahol az egyik fél sztánai származású, ezért tartják itt az esküvőt.

1911–1999 között a házasságra lépő férfiak és nők származási helye a következő:

Település	Férfi	Nő
Bábony	–	1
Bánffyhunяд	4	–
Bogártelke	–	1
Déva	1	–
Domahida	–	1
Egeres	–	1
Farnas	2	1
Jegenye	1	–
Inaktelke	4	1
Kispetri	4	2
Kolozsvár	2	3
Körösfő	1	–
Magyarbikal	1	1
Magyarvalkó	1	–
Magyarvista	–	1
Mákó	–	1
Nádas	1	–
Nagyalmás	2	1
Nagypetri	1	–
Síter	–	1
Zsobok	2	4
Összesen	27	20

Azok a települések, amelyekkel tíz vagy ennél több vegyes házasság kötöttet, mind tíz kilométeres körzeten belül található. Nagyon jól megfigyelhető az a jelenség, hogy az eltérő vallás, kultúra, etnicitás akadályozza a házasságok létrejöttét. Jegenye is Sztána szomszédságában, tíz kilométeres körzetében fekszik, de római katolikus vallású falu, így az elmúlt kétszáz év alatt csupán egyetlen házasságot kötöttek a két faluból való fiatalok, azt is az utóbbi évtizedekben, tehát a hagyományos értékrend gyengülésével.

Az évszázadok folyamán változott Sztána házassági körzete. A legszorosabb kapcsolatot fenntartó községekből folyamatosan választottak házastársat (Zsobok, Kispetri, Farnas, Nagyalmás), de a többi település iránt változott az érdeklődés. Inaktelkével 1857

után indult meg a szorosabb kapcsolat. A tizenkét házasság közül tizenegyet a XIX. század második felétől napjainkig kötöttek. Magyarbikallal fordított a helyzet. A legintenzívebb kapcsolatot 1820–1856 között tartották, de 1911 után már csak két házasságot jegyeznek. Ugyancsak a XX. századra tűnt el szinte teljesen Sztána házасodási kapcsolataiból Gyerővásárhely, Nagypetri, Bábony, Bogártelke, Körösfő. Azokkal a falvakkal, amelyekkel három vagy ennél kevesebb házassági kapcsolat alakult ki 1782 és 1999 között, azokkal a kapcsolat gyenge, esetleges. Megfigyelhető, hogy a legintenzívebb az alszegi falvakkal a kapcsolat, a leggyengébb pedig a nádamentiekkel, illetve az átmeneti vidéken fekvőkkel. Ez elsősorban a falvak közötti távolsággal magyarázható.

Örsi Julianna a magyar nyelvterület különböző településein végzett kutatások alapján, amelyek az exogám és endogám házasságokat vizsgálják az anyakönyvi adatokra támaszkodva, megállapítja, hogy: „Magyarországon a települések – a házassági kapcsolatokat tekintve – a XVIII. században nyitottabbak. Az endogámiára való törekvés legerősebb a XIX. század második felében. Napjainkra ismét az exogámiára való visszatérés a jellemző.”⁸³ Sztánán a lokálisan endogám és exogám házasságok arányának ilyen jellegű változása nem figyelhető meg. A faluban kötött exogám házasságok aránya a házasságkötések összességéhez mérten a következőképpen alakult:

Év	Százalék
1782–1818	45,45%
1820–1856	41,58%
1857–1911	40,44%
1912–1999	25,96%

A házасodási körzet szintjén viszont egyfajta „bezárkózás” figyelhető meg a XIX. század második felében. Ebben az időszakban sokkal nagyobb az alszegi falvak aránya, és az esetek kis részében lépték túl a falu tíz kilométeres körzetét. A XX. században pedig nagyfokú nyitás, és az exogám házasságok túlsúlyba kerülése figyelhető meg.

⁸³ Örsi 1983. 576.

4b. Kispetri

Kispetriben a házasságokra vonatkozóan 1812-től vannak bejegyzések, napjainkig három anyakönyvet írtak. Az első periódusban a következőképpen oszlanak meg a lokálisan exogám és endogám házasságok:

Évszám	Lokálisan exogám	Összesen
1812–1820	5	21
1821–1830	11	39
1831–1840	14	35
1841–1850	17	47
1851–1858	12	30
Összesen	59 (34,30%)	172 (100%)

A tízévente kötött házasságok száma átlagosan 30–35 között mozog. A legtöbb házasság az 1841–1850 közötti időszakban jött létre. Ekkor a legmagasabb a lokálisan exogám házasságok száma is. Az első évtizedekben kötött házasságok alacsony száma azzal magyarázható, hogy nem vezették pontosan az anyakönyveket, nem írtak le minden adatot. 1812-től 1818-ig a házasulandó feleknek többnyire csak a neve került be az anyakönyvbe, és csak két esetben fordult elő exogámia. Ugyancsak erre az időszakra tehető két olyan bejegyzés, ahol a házasulandók közül az egyik fél kispetri, a házasság viszont máshol kötött. 1819-ben Monostoron lépett házasságra egy kispetri férfi és egy monostori nő, illetve Sztánán kötött házasságot egy bágyi férfi egy kispetri nővel.

Ebben az időszakban Kispetri házassági közege Kalotaszegre, és ezen belül is hangsúlyosabban Alszege korlátozódik.

Település	Férfi	Nő
Bábony	2	–
Bágy	1	–
Bánffyhunyad	3	–
Bogártelke	1	–
Egeres	1	–
Farnas	5	–
Gyerővásárhely	2	–
Györgyfalva	–	1

Település	Férfi	Nő
Inaktelke	10	–
Kalotaszentkirály	1	–
Kolozsvár	1	–
Középlak	2	–
Magyargyerőmonostor	1	1?
Magyarvalkó	1	–
Mezőcserge	1	–
Nagyalmás	5	–
Nagypetri	2	1
Nyárszó	–	1
Sztána	3	–
Zsobok	5	–
Zsombor	1	–

Azokban az esetekben, amelyekben a házasulandó felek valamelyikének a születési helye kívül esik Kalotaszegen (Mezőcserge), az illető inasként szolgált a nemesúrnál. Tehát ennek a társadalmi rétegnek nagyobb volt a mobilitása. Egy esetben, amikor a születési hely Zsombor, nem történik utalás a foglalkozásra. Valószínűleg ebbe a kategóriába tartozik az az eset is, ahol a férfinál nem volt pontosan megjelölve a születés helye, csak annyi, hogy máshonnan származó katona.

Az anyakönyvi bejegyzések alapján arra a gyakorlatra lehet következtetni, hogy a házasságra a nő falujában került sor, és a férfi falujában telepedtek le. Az 1812–1858 közötti 59 exogám házasságból csak négy esetben származik a nő más településről, és a házasságok közül csak kettőt kötöttek Kispetriben.

A második anyakönyv 1860-tól 1876-ig tartalmaz bejegyzéseket. A lokákisan exogám házasságok a következőképpen oszlanak meg:

Év	Lokálisan exogám	Összesen
1860–1870	10	56
1871–1876	10	29
Összesen	20 (23,52%)	85 (100%)

A bejegyzett házasságok száma nőtt, ez annak tulajdonítható, hogy egyre pontosabban vezetik az anyakönyveket, a lokákisan

exogám házasságok aránya viszont csökkent (23,52%). Ez is az egyre pontosabb adminisztrációnak köszönhető, ugyanis megjelennek a születés helye szerint exogám, lakhely szerint endogám házasságok, amelyeket endogámoknak vettem (szám szerint 14).

A lokálisan exogám házasságok esetében egy kivétellel a nő kispetri, és a férfi származik más településről. Ahogy a táblázatból is kiderül, a házaspár mindegyike valamelyik kalotaszegi településről származik egy kivétellel (Fenes):

Település	Férfi	Nő
Damos	1	–
Farnas	1	–
Fenes	1	–
Inaktelke	1	–
Körösfő	2	–
Nagyalmás	1	–
Nagypetri	1	1
Nyárszó	2	–
Sztána	3	–
Vista	1	–
Zentelke	2	–
Zsobok	3	–

A társadalmi mobilitás más formái is elterjedtek voltak, erről tanúskodnak a születés helye szerint exogám, lakhely szerint endogám házasságok. (A zárójelbe az adott személy aktuális lakhelye került, a házasságokat előfordulásuk sorrendjében közlöm)

Férfi	Nő
Magyargyerőmonostor (Kispetri)	Kispetri
Kispetri	Zsombor (Kispetri)
Vista (Kispetri)	Kispetri
Kispetri	Középlak (Kispetri)
Kispetri	Mákó (Kispetri)
Dobra (Kispetri)	Kispetri
Középlak (Kispetri)	Kispetri
Fejérd (Kispetri)	Kispetri
Kispetri	Nagyalmás (Kispetri)

Férfi	Nő
Kalotaszentkirály (Kispetri)	Kispetri
Nagyalmás (Kispetri)	Kispetri
Zsobok (Kispetri)	Kispetri
Zsombor (Kispetri)	Kispetri
Magyarléta (Kispetri)	Kispetri

A férfiaknál gyakoribb az, hogy eltér a születés helye a lakhelytől. Itt is többnyire a kalotaszegi települések dominálnak, elvéve találhatunk távolabbiakat (Dobra, Fejérd, Magyarléta). Arra sajnos nem lehet következtetni az anyakönyvből, hogy milyen okból hagyták el szülőhelyüket, de van köztük özvegy (egy esetben), elvált (1) és cigány (2). Így következtetni lehet arra a rétegre, amelynek mobilitása nagyobb a falu zömét alkotó gazdálkodó réteghez képest.

A harmadik anyakönyv 1927-től napjainkig tartalmazza a bejegyzéseket.

Év	Lokálisan exogám	Összesen
1927–1940	5 (4)	67 (44)
1941–1950	6	31
1951–1960	20	51
1961–1970	6	23
1971–1980	15	31
1981–1990	9	24
1991–1999	5	9
Összesen	56 (23,72%)	236 (100%)

Magas a házasságkötések száma a harmincas és ötvenes években. A hatvanas években csökkent ez a szám, a nyolcvanas évektől pedig drámai módon alakulnak a dolgok, míg a kilencvenes években évente átlag egy házasság kötöttek. A házasságok számával arányosan csökken a lokálisan exogám házasságok száma. Ha figyelembe vesszük a születés helye szerint exogám, lakhely szerint endogám házasságok magas számát, és azt, hogy a fiatal generáció elvándorlása miatt sok házasságot már nem a faluban kötöttek, hanem az új lakhelyen, megállapíthatjuk, hogy Kispetriben eb-

ben az időszakban volt a legnagyobb mértékű az exogámia. A XX. század eseményei hatására a falu egyre nyíltabbá vált. A hatvanas-hetvenes években pedig a fiatalok tömeges elvándorlása indult meg, melynek oka a népesség foglalkozási szerkezetének megváltozása, és a városokba történő áttelepülése. Ennek következtében a falu lakossága csökkent.

A házassági körzet a következőképpen alakult:

Település	Férfi	Nő
Aranybánya	1	–
Bánffyhunяд	3	2
Brassó	–	1
Csíkszereda	–	1
Damos	1	–
Daróc	1	–
Dézs	–	1
Egeres	–	2
Esküllő	–	1
Farnas	–	1
Inaktelke	3	1
Jegenye	–	1
Kenyérmező	–	1
Kolozsvár	5	6
Lupény	1	–
Magyarbikal	–	1
Marosújvár	–	1
Marosvécs	–	1
Nagypetri	3	2
Nyárádszentháromság	–	1
Püspökladány	–	1
Sárvásár	–	1
Szatmár	1	–
Székelyudvarhely	–	1
Szentmihály	1	1
Sztána	4	3
Zetelaka	–	1

Település	Férfi	Nő
Zilah	–	2
Zsobok	2	2
Valkó	1	–
Váralmás	2	–
Vinga	–	1

A születés helye szerint exogám, lakhely szerint endogám házasságok száma szinte megegyezik az exogámokéval (53/56). Ennek több oka is lehet: Egyrészt megkülönböztethetjük a házasságoknak egy olyan fajtáját, amikor mindkét fél kolozsvári lakos, egyikük pedig kispetri származású, a házasságot is a faluban kötik. Ez főleg az utóbbi évtizedekre jellemző. Ide tartozik 17 házasság, illetve hasonló elven működő, de nem Kolozsvárhoz, hanem más településhez (Torda, Szatmár, Bánffyhunyadi, Feketeerdő) kapcsolódó négy házasság.

A többi házasság esetében születés helyeként valamelyik kalotaszegi település van megjelölve egyik vagy mindkét házastárs esetében, a lakhely pedig Kispetri. Ezek valószínűleg a valamilyen okból végbement költözésre vezethető vissza (32). A faluba beköltöztek a következőképpen oszlanak meg az egyes kalotaszegi települések között:

Település	Férfi	Nő
Bogártelke	1	2
Egeres	2	1
Farnas	–	3
Gyerővásárhely	–	1
Inaktelke	1	2
Középlak	1	–
Szentmihály	1	–
Nagypetri	2	1
Panit	–	1
Sztána	3	5
Váralmás	3	1
Zsobok	1	4

A más településről származók közül a legtöbben Sztánáról érkeztek, ezt követi gyakoriságban Zsobok, Váralmás, Inaktelke, Nagypetri, Egeres, Farnas. Kispetrinek tehát nemcsak házasodási körzetében játszanak fontos szerepet a hozzá legközelebb eső falvak, de a más okból lejátszódó népességmozgás meghatározó állomásai is.

4c. Zsobok

Zsobokon az első anyakönyv 1859-től 1950-ig tartalmazza a házasságokat. A lokálisan exogám és endogám házasságok megoszlása a következőképpen néz ki:

Év	Lokálisan exogám	Összesen
1859–1870	18	84
1871–1880	15	73
1881–1890	8	52
1891–1900	6	44
1901–1910	13	60
1911–1920	17	63
1921–1930	8	59
1931–1940	10	55
1941–1950	5	50
Összesen	100 (18,24%)	540 (100%)

Amint a táblázat is mutatja, Zsobokon a lokálisan exogám házasságok aránya viszonylag kicsi (18,24%). A legkevesebb házasság 1891–1900 közöttre tehető. A társadalmi mobilitás megnövekedése összefüggésben állhat az első világháborúval. Az ezt követő évtizedekben a házasságok száma enyhe mértékben, de folyamatosan csökkent.

A házasulandó felek közül többnyire a férfi a más településről származó, a nő helybéli. Házasodáskor előnyben részesítik a kalotaszegi falvakat, ezen belül is a környékbelieket. Távolabbi, a néprajzi területen kívül eső településekről származókat csak elvétve találhatunk.

Település	Férfi	Nő
Bábony	2	1
Bánffyhunяд	3	–
Bogártelke	1	–
Budapest	1	–
Csikcsatószeg	1	–
Damos	2	–
Daróc	1	–
Farnas	10	4
Györgyfalva	1	–
Inaktelke	1	–
Jákótelke	1	1
Ketesd	3	–
Kispetri	10	1
Kolozsvár	6	–
Körösfő	2	–
Középlak	1	–
Lele	–	1
Magyarbikal	7	1
Magyargyerőmonostor	1	1
Mákó	1	–
Mezőtelegd	–	1
Nagyalmás	8	–
Nagypetri	2	–
Nyárszó	1	–
Sárvásár	2	2
Szentmihály	3	–
Szitáskeresztúr	–	1
Sztána	14	2
Vista	2	–

A legtöbben Sztánáról, Kispetriből, Farnasról választottak zsoboki partnert, vagyis a faluhoz legközelebb eső három településről. Ezeket követi Magyarbikal és Váralmás, melyek szintén közeli települések. A házassági körzet tehát elsősorban a szűkebb környezetre, a közeli falvakra, illetve Alszegre terjed ki. Csak öt

olyan település van, amely kívül esik Kalotaszegen: Lele, Szitáskeresztúr, Budapest, Györgyfalva, Csíkcsatósözög. Ezeket a településeket csak egy-egy személy képviseli. Megállapítható, hogy Zsobokon a házasságon keresztül történő társadalmi mobilitás kismértékű, a házassági körzet is szűk.

Érdeemes figyelmet szentelnünk a születési hely szerint exogám, lakhely szerint endogám házasságoknak, mivel igen nagy számban fordulnak elő. Következtetni lehet belőlük a társadalmi mobilitás irányára és nagyságára.

Ezeknek a házasságoknak a kialakulására többféle magyarázat is adható: valaki, akinek a szülei a falu lakói, valamilyen oknál fogva nem a faluban született; költözés útján jutott a faluba, esetleg házasság útján a településre kerülő személyeket már a falu lakójaként jelölték meg (bár felmerül a kérdés, hogy miért nem jártak el minden esetben így). Számításba kell vennünk a következtelen, pontatlan anyakönyvvezetést is, ugyanis nem fordul elő mindenhol külön bejegyzés a születési helyre és a lakhelyre vonatkozóan. Hogy az egyes esetekben mi történt, arra szinte lehetetlen választ találni. Ezek az esetek segítségünkre lehetnek a társadalmi mobilitás vizsgálatában, akármilyen okból történtek is.

A települések nagy része ebben az esetben is kalotaszegi, elvéve találhatóak ezen a területen kívül esők is: Ördögkeresztúr, Székelykocsárd, Lóvész, Vajdaszeg. A távolabbi vidékről betelepültek többnyire valamilyen hivatalos funkciót betöltő személyek: pap, tanító vagy az uradalom alkalmazásában álló cseléd.

Ha a házasfelek társadalmi helyzetét figyeljük meg, megállapítható, hogy jelentős mértékben fordulnak elő özvegyek, elváltak és megesezt lányok. Az ilyen embereknek fellazul a kapcsolata a falu társadalmával, vagy maga a falu veti ki magából őket, így hajlamosabbak a mobilitásra. A vizsgált házasságokban hat férfi esetében figyelhető meg, hogy születési helye és lakhelye eltérő, és özvegyek. A nők esetében öt özvegy, egy elvált, egy pedig megesezt (az összes házasság 33,33%-át teszik ki ezek az esetek). Valószínűleg a köztük és a falu társadalmi közötti konfliktushelyzetet csak a település elhagyásával lehetett megoldani, így lehetősége nyílt máshol új életet kezdeni.

A második anyakönyv 1951-től napjainkig tartalmazza az adatokat:

Év	Lokálisan exogám	Összesen
1951–1960	10	63
1961–1970	5	40
1971–1980	25	42
1981–1990	20	29
1991–2002	23	35
Összesen	83 (39,71%)	209 (100%)

A házasságok a hatvanas évektől csökkenő tendenciát mutatnak, a holtpontot a nyolcvanas években érték el, napjainkra kissé megnőtt a házasságok száma. A XX. században megfigyelhető nagyobb társadalmi mobilitás, az iparosodás és urbanizáció hatására a 60-as évekre a fiatal generációnak a városokba történő tömeges áttelepülését eredményezte. Ennek következtében csökkent a falvakban, így Zsobokon is, kötött házasságok száma. Ugyanakkor nőtt az exogámia aránya nemcsak lokális, de felekezeti és etnikai szempontból is. Ez főleg az utolsó két évtizedre jellemző.

Ebben az időszakban a következő születési hely szerint exogám, lakhely szerint endogám házasságok kötöttek:

Férfi	Nő
Kispetri (Zsobok)	Zsobok
Kispetri (Zsobok)	Zsobok
Zsobok (Tenke)	Tenke
Zsobok	Vasláb (Zsobok)
Kispetri (Zsobok)	Zsobok
Nagypetri (Zsobok)	Zsobok
Sztána (Zsobok)	Körösfő (Zsobok)
Zsobok (Kolozsvár)	Kolozsvár
Sztána (Zsobok)	Zsobok
Tárgovište (Zsobok)	Zsobok
Zsobok (Kolozsvár)	Zsobok

Azok közül a házasságok közül, amelyek esetében a házasfelek születési helye eltér, a lakhely pedig Zsobok, megfigyelhető, hogy azt jelölték az anyakönyvekben, hogy az egyik fél a másikhoz költözik a házasság megkötése után. Az esetek többségében férfiakról van szó, akik Zsobokra költöztek, a feleségük lakásába.

A lokálisan exogám házasságok esetében a házasfelek a következő településekről származnak

Település	Férfi	Nő
Abrud	–	1
Bánffyhyunad	6	3
Bikal	1	–
Bogártelke	–	1
Borosbocsárd	–	1
Damos	1	–
Daróc	–	1
Dés	1	–
Egeres	–	3
Élesd	–	1
Farnas	–	2
Gerend	1	–
Inaktelke	1	–
Jegenye	1	1
Kalotaszentkirály	1	2
Kékes	–	1
Ketesd	1	–
Kissomkút	–	1
Kolozs	–	1
Kolozsvár	9	5
Körösőfő	1	1
Középlak	1	–
Ludas	–	1
Mákófalva	1	–
Marosvásárhely	1	1
Nyárszó	1	–
Sárvásár	1	–

Település	Férfi	Nő
Szilágysomlyó	–	1
Sztána	3	–
Tordaszentlászló	–	1
Türe	–	2
Váralmás	1	1
Visó völgye	–	1
Zilah	2	–

Megfigyelhető, hogy a falu házasodási körzete jelentős mértékben kitágult. A kalotaszegi települések mellett jelentős szerepet játszanak az ezen a területen kívül eső települések is. A legtöbb házasefet ebben az időszakban Kolozsvárról és Bánffyhunyadról választották. Ezen kívül csak Egeres, Kalotaszentkirály és Sztána képviselteti magát egy-két személynél többel.

Az összesítő táblázatból kiderül, hogy az utóbbi évtizedekben a zsobokiak a következő településekkel tartottak fenn szorosabb kapcsolatot: Kolozsvár, Sztána, Farnas. Nagy azoknak a településeknek a száma, ahonnan csak egy-két házasefet választottak.

Az anyakönyvi adatok feldolgozása

a. Sztána

Sztánán lassú fejlődés figyelhető meg, az évenkénti természetes szaporulat 0–12 között mozog. Helyenként vannak törések, amikor a halálozások száma nagyobb a születések számánál, de ezek az utóbbi évtizedekig ritkán fordulnak elő.

Az 1970-es évektől a falu lakosságának folyamatos csökkenése észlelhető, a természetes szaporulat ugyanis huzamosabb ideig nulla alá csökkent. Ez a fiatalok és a születések számának csökkenésével magyarázható, és az utóbbi évtizedekben gyakoribb elvándorlási folyamattal hozható összefüggésbe.

Az anyakönyvekben, különösen 1857 után, külön jegyezték be a születés, illetve a kereszteleés dátumát. Ez alapján megfigyelhető, hogy a múlt században a nagy gyermekhalandóság miatt már a születés napján vagy az azt követő két-három napban kereszteletek.

A halálozási anyakönyveket megvizsgálva, az óriási gyermekhalandóságon kívül, kimutathatók a különböző járványok, amelyek végigpusztították a falut. A legnagyobb veszteségeket a kolera okozta 1873-ban, amikor 42-en haltak meg, de más betegségek is előfordultak: himlő (1834), vérhas (1882), tífusz (1887). Mindezek-től a tényezőktől eltekintve nem ritka, hogy az emberek 80–90 évig éltek.

A természetes szaporodásból, összehasonlítva a népszámlálási adatokkal, más következtetéseket is levonhatunk: „a különböző időpontbeli népességszám adatok közötti különbségek és az időközbeni természetes szaporodás összehasonlítása alapján bizonyos fogalmat alkothatunk arról, hogy milyen lehetett a vándorlási egyenleg”.⁸⁴ Az eredményeket a következő táblázatban foglaltam össze:

Időszak	Term. szaporulat	Népszáml. különbség	Bevándorlás	Kivándorlás
1850–1857	30	34	4	–
1858–1869	18	273	255	–
1870–1880	1	–205	–	206
1881–1890	34	40	6	–
1891–1900	26	–18	–	44
1901–1910	13	27	14	–
1911–1920	27	–15	–	42
1921–1930	19	60	41	–
1931–1941	23	–47	–	70
1942–1956	17	15	–	2
1957–1966	6	0	–	6
1967–1977	5	–120	–	125
1978–1992	–27	–188	–	161
1993–2000	–32	–75	–	43

A vizsgált időintervallum első felében nagy számú bevándorlás történt. A falu lakosságának ilyen nagy mértékű emelkedése az

⁸⁴ Andorka 1988. 25.

abban az időben épülő Nagyvárad–Kolozsvár vasútvonallal hozható összefüggésbe, amelyet 1870 májusában adtak át. Erre az időszakra tehető 255 személy bevándorlása Sztánára. A hirtelen népességnövekedés annak tudható be, hogy az abban az időben Sztána mellett a vasútépítésnél dolgozó munkásokat is beszámolták a falu lakosságába. Ezt bizonyítja az is, hogy 1870 után 206 személy kivándorlását mutatja a természetes szaporulat és a népszámlálási adatok közötti arány.

Az első tényleges kivándorlási hullám az 1891–1900 közötti évekre jellemző, amikor 44 személy hagyta el a falut. Valószínűleg az első világháború hatására vándorolt el Sztánáról 42 személy 1911–1920 között, de a következő évtizedben szinte ugyanennyien költöznek vissza.

Az 1930-as évektől folyamatos kivándorlás figyelhető meg, hol kisebb, hol nagyobb mértékben. Az első hullám még valószínűleg az első világháborúnak tulajdonítható. Utána a kivándorlás mértéke jelentősen csökkent. 1967-től nagy számban költöztek el a faluból, amely Sztána népességének jelentős csökkenéséhez vezetett. Az elvándorlási folyamatot az 1962-es kollektivizálás idézhette elő, elsősorban a fiatalabb korosztályokat érintette. Az utóbbi hat évben az elvándorlók száma 42-re csökkent. Az elköltözés intenzitásának csökkenése a fiatal korosztály fogyásával függ össze.

b. Kispetri

Kispetri anyakönyveiből sok szempontból hasonló folyamatok mutathatók ki, mint Sztána esetében. Ilyen a különböző járványok pusztítása: 1873-ban kolera, 1876-ban toroklob, 1918-ban spanyolnátha. Kispetriben is megfigyelhető az utóbbi évtizedekben a természetes szaporulat számának nulla alá csökkenése. Végérvényesen 1979-től következett be ez a jelenség, de az ezt megelőző évtizedekben sem magas a természetes szaporulat. Sztána adataival összevetve megállapítható, hogy Kispetriben a lakosság számának folyamatos csökkenése már jóval hamarabb megindult. Míg Sztánán 1911–1950 között a természetes szaporulat száma 84, addig Kispetriben –22. Hogy pontosan mikor indult meg a népesség számának csökkenése, és milyen folyamatok játszódtak le a faluban 1877–1911 között, arra sajnos adatok hiányában nem tudok

következtetni. Ugyanez a folyamat mutatható ki a népszámlálási adatok és a természetes szaporulat adatainak összevetéséből:

Időszak	Term. szaporulat	Népszáml. különbség	Bevándorlás	Kivándorlás
1911–1920	-24	-32	–	6
1921–1930	1	17	16	–
1931–1941	17	-10	–	27
1942–1956	46	-17	–	63
1957–1966	-1	-85	–	84
1967–1977	12	-90	–	102
1978–1992	-56	-205	–	149

1911-től napjainkig Kispetriben egyetlen alkalommal fordult elő, hogy a népesség száma növekedést mutat, s ez az 1920-as évekre tehető. A kivándorlás, illetve a lakosság csökkenése a 30-as évektől egyre nagyobb méreteket öltött. Míg az utolsó két népszámlálási adatait összevetve megállapíthatjuk, hogy Kispetri népessége szinte megfeleződött. Hogy miért indult meg olyan korán az elvándorlási folyamat, arra sajnos nem tudok magyarázatot adni.

c. Zsobok

Zsobokon is, bár kisebb mértékben, mint Kispetriben, az egész huszadik században megfigyelhető a kivándorlási folyamat. Ebben az esetben a természetes szaporulat jó ideig ellensúlyozta ezt a folyamatot, de a hatvanas években ez egyre nagyobb méreteket öltött.

Időszak	Term. szaporulat	Népszáml. különbség	Bevándorlás	Kivándorlás
1881–1890	27	29	2	–
1891–1900	39	-5	–	44
1901–1910	36	21	–	15
1911–1920	-4	-64	–	60
1921–1930	74	93	19	–
1931–1941	21	-74	–	95

Időszak	Term. szaporulat	Népszáml különbség	Bevándorlás	Kivándorlás
1942–1956	27	18	–	9
1957–1966	–5	–52	–	47
1967–1977	22	–53	–	75
1978–1992	–39	–203	–	194

Az egyik legmagasabb számú kivándorlás a harmincas évekre tehető. Utána az ötvenes évek végétől fokozatosan nő a falut elhagyók száma, mely 1978–1992 között volt a legnagyobb.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a XX. században mindhárom falura a lakosság számának csökkenése jellemző. Ez a jelenség többnyire a két világháború hatásával, és főleg az ötvenes-hatvanas években meginduló, és napjainkig tartó városra költözési folyamattal magyarázható. Kispetriben a helyzetet még az is súlyosbította, hogy a természetes szaporulat is végig nagyon alacsony volt, így egyáltalán nem tudta ellensúlyozni ezt a folyamatot. Egyik település sem volt képes kivédeni az őt ért hatásokat, és nem tudta megtartani a fiatalságot, melynek kivándorlása visszafordíthatatlan folyamatot indított el: a falvak fokozatosan elöregednek, a fiatalabb korosztály eltűnik.

Összefoglalás

A vizsgálat során kiderült, hogy a három falu, Sztána, Kispetri és Zsobok egymás társtelepülései a megkötött házasságok szempontjából. Megállapítható, hogy bizonyos folyamatok hasonló módon játszódtak le a falvakban. Ilyen például, hogy a házassodási körzet eleinte csak Alszegre, illetve Kalotaszegre korlátozódott, és csak a XX. századra lépte túl ezt a határt. Az is jellemző mindhárom településre, hogy az 1960-as évektől nagymértékű elköltözési folyamat játszódtott le, aminek a következtében a lakosság száma a felére csökkent, és folyamatosan elöregedik. Ez a folyamat különböző formában megy végbe: Zsobokon az utóbbi években fejlődés figyelhető meg, és talán még visszafordítható ez a tendencia, míg a másik két falu esetében lassú pusztulási folyamatról beszélhetünk. A falvak jelenlegi helyzetét elemezve és a legújabb (2002-

es) népszámlálás adataival összevetve megállapíthatjuk, hogy még lehetséges lenne az elköltözési és előregedési folyamatot megállítani. Ezt példázza Zsobok, ahol a népszámlálási adatok szerint csak elenyésző mértékben csökkent a lakosság száma az utóbbi tíz évben. Ellenben a másik két faluban folyamatosan csökken a lakosság, mely néhány éven belül a települések megszűnéséhez is vezethet.

A hasonlóságok ellenére eltéréseket is megfigyelhetünk a falvak fejlődésében és az exogám házasságokhoz való viszonyában. Sztána esetében meghatározó volt a vasút közelsége, mely a könnyebb közlekedés miatt elősegítette azt, hogy a fiatalok a falutól távol vállalhassanak munkát. Ez érezteti hatását a házasságkötésekben is. A falu a XX. század elejétől már folyamatosan nyíltabbá válik, megnő a lokálisan, felekezeti és etnikailag exogám házasságok száma.

Zsobokon az utóbbi évtizedben a falu fejlesztését célzó intézkedések születtek, melyekben nagy szerepet játszott az ott szolgáló lelkészpár, ennek hatása kimutatható az anyakönyvekben is. A házasságok száma már nem csökken, jelentős azoknak a házasságoknak az aránya, ahol a házasfelek a faluban telepednek le.

Kispetriben hasonló folyamatok játszódtak le, mint Sztánán. Jelenleg ebben a faluban élnek a legkevesebben, mindössze 166-an, és a lakosok száma folyamatosan csökken.

Ami az exogám házasságokat illeti, megállapíthatjuk, hogy a felekezeti és etnikai házasságok szinte minden esetben a lokálissal kapcsolódtak össze. Egyrészt érthető, mert Kalotaszeg felekezeti szempontból homogénnek mondható. Másrészt megfigyelhető az a tendencia, hogy bár a románokkal évszázadok óta együtt élnek és tartanak fenn kapcsolatot az itt lakók, etnikailag vegyes házasság kevés született, és az sem a Kalotaszegen élő más etnikumúakkal, hanem ebben az esetben távolabbról választottak maguknak párt.

Érdekes az a jelenség, amely az utóbbi évtizedekben Zsobokon mutatkozik, de valószínűleg nem precedens nélküli. Három felekezeti exogám házasság kötött a reformátusok és római katolikusok között, a házasfelek pedig Zsobokon telepedtek le. Mivel a falu teljes mértékben református, és a katolikusoknak

nincs módjuk vallásukat gyakorolni, két esetben áttértek a református hitre. A jelenség azért érdekes, mert figyelemmel kísérhető az asszimiláció folyamata, amely valószínűleg máskor is lejátszódhatott a faluban. Ilyen asszimilációs folyamat nemcsak Zsobokon belül, de a településről elköltözöttekkel is végbemehetett, de ebben az esetben más az iránya.

A vizsgálat eredményei alapján kimutatható, hogy a falvak magvát képező földműves réteg mellett volt egy mobilisabb csoport is: főleg cigányok, a földesúrnál alkalmazásban lévők, és a faluban periferikus helyzetben lévő özvegyek, elváltak. Tárkány Szücs Ernő ír arról, hogy az özvegyek gyakran kényszerűségből is újraházasodtak: „Az özvegyet második házasságba sokszor a társadalmi kíméletlenség sodorta. Ha nem tudta a gazdaságot önállóan vinni, úrbéri földjét elveszíthette; előfordult, hogy az özvegy házat adósságai miatt lerombolták, a rokonok megszállták stb., és nem akadt, aki megvédje.”⁸⁵

Az összehasonlító elemzés alkalmazása azért szolgáltatott érdekes adatokat, mert ugyanabba a régióba tartozó településekről lévén szó már kitapinthatók bizonyos tendenciák, ugyanakkor még az egymás mellett fekvő települések között is lehetnek nagy eltérések. Jelen esetben talán több a hasonlóság, mint az eltérés, egységesebb a falvak fejlődése, alakulásuk az évszázadok folyamán.

Szakirodalom

ANDORKA Rudolf

1981 A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben. *Ethnographia* XCII. 1. 94–110.

1988 *A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei*. Budapest

ANDORKA Rudolf – BALÁZS-KOVÁCS Sándor

1984 A háztartás összetétel típusai és változásai (Sárpilis, 1792–1804). *Ethnographia* XCV. 2. 177–241.

BALÁZS Éva

1939 *Kolozs megye kialakulása*. Budapest

⁸⁵ Tárkány Szücs. 1981. 279.

- BÁTKY Zsigmond
1925 *Kalotaszegi varrottások*. Budapest
- CSÁKY Károly
1944 A házasulandók kora, társadalmi állása, családi állapota és vallása. *Ethnographia* CV. 1. 89–99.
- DIMÉNY Attila
1999 Endogám és exogám típusú házasságok Oroszfaluban a századfordulón. In: Borbély Éva – Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kolozsvár, 154–162.
- FARAGÓ József – NAGY Jenő – VÁMSZER Géza
1977 *Kalotaszegi magyar népviselet*. Bukarest
- FEKETE Albert
1999 Tájszerkezet és tájkép Sztánán. *Művelődés* 3. 6–7.
- FERENCZ Kornélia – PALOTAY Gertrúd
1940 *Hímzőmesterség*. Budapest
- FÜLEMILE Ágnes – BALOGH Balázs
1998 Vázlat Kalotaszeg jelenkori társadalmáról. *Néprajzi Értesítő* LXXX. 151–172.
- HÁLA József
1992 Jankó János kalotaszegi kutatásai. In: Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*. Budapest
- HEGEDÜS András
1971 A falusi család gazdasági funkciójában bekövetkező változások és következményeik. In: Lőcsei Pál (szerk.): *Család és házasság a mai magyar társadalomban*. Budapest, 104–116.
- JANKÓ János
1892 *Kalotaszeg magyar népe*. Budapest
- K. CSILLÉRY Klára
1972 *A magyar nép bútorai*. Budapest
- KESZI-HARMATH Sándor
1978 Népesedési kérdések Kalotaszegen. In: Imreh István (szerk.): *Változó valóság*. Bukarest, 19–60.
1977 Ingázás, vándorlás, szaporulat Kalotaszegen. *Korunk* 12. 968–974.
- KODOLÁNYI János
1958 Problémák az ormánsági etnikai csoport körülhatárolásában. *Néprajzi Értesítő* XL. 5–18.
- KOGUTOWITZ Károly
1936 *Dunántúl és Kis-Alföld írásban és képben*. Szeged

KÓS Károly

1911 Régi Kalotaszeg. *Magyar Iparművészet*. 157–215.

1912 Magyar ruházat. *Kalotaszeg*. 10. 6–10.

1913 A nagypetri-i református templom. *Kalotaszeg* 2. 10–14.

KÓSA László

1990 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon*. Debrecen

KÓSA László – FILEP Antal

1982 *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest

MALONYAY Dezső

1907 *A magyar nép művészete*. I. kötet, Budapest

MÁNDOKI László

1972 A kölkedi reformátusok házassági kapcsolatai és házassági szerződéseik. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*. Pécs, 279–285.

MIRK Szidónia

1999 Căsătoriile mixte româno–maghiare din Zăbala. In: Pozsony Ferenc – Anghel, Remus (szerk.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Kolozsvár, 53–70.

ÖRSI Julianna

1981 Exogámia és endogámia Magyarországon a XVII–XX. században. *Demográfia* 4. 572–597.

1998 *Emberszötte háló*. Túrkeve

PÁPAY Zsuzsa

1989 *Rang, párválasztás, közvélemény. Jelentés egy mátravidéki faluból*. Budapest

PÉNTEK János

1979 *A kalotaszegi népi hímzés és szókincese*. Bukarest

PÉNTEK János – SZABÓ T. Attila

1984 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Bukarest

POZSONY Ferenc

2000 *Egyház, népi kultúra és identitás kapcsolata a romániai magyar szóróványközösségekben*. Kolozsvár (kézirat)

2001 *Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán*. Kolozsvár (kézirat)

RUDOLF László

1994 Vándorló anyakönyvek. *Néprajzi Látóhatár* 1–2. 249–259.

SZABADY Egon

1971 A magyar családok demográfiai sajátosságai. In: Lőcsei Pál (szerk.): *Család és házasság a mai magyar társadalomban*. Budapest, 54–69.

SZABÓ László

1994 A család szerepe a hagyományos paraszti társadalomban. In: Uő.: *Társadalom, etnikum, identitás*. Debrecen, 35–44.

SZABÓ T. Attila

1942 *Kalotaszeg helynevei*. I. Adatok. Kolozsvár

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest

VÁCZY Leona

1971 Kalotaszeg helyismereti könyvészete. *Korunk* 11. 1752–1763.

VÁRADY Péter – BORBÉLY Anikó

1990 *Kalotaszeg. Alszeg, Nádasmente, Kapus vidéke, átmeneti vidék*. Budapest

1991 *Erdély magyar templomai. Kalotaszeg*. Budapest

VARGA E. Árpád

1994 A családok összetétele nemzetiség és felekezet szerint az 1992. évi népszámlálás tükrében. *Regio* 3. 81–140.

1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. II. Budapest–Csíkszereda

VARGA Gyula

1994 Az anyakönyvek mint a társadalomnéprajz forrásai. In: *A társadalom néprajzi vizsgálatának eredményei és lehetőségei az Alföldön*. Csongrád, 51–70.

VASAS Samu

1971 Egyke és cifrázkodás. *Korunk* 9. 1288–1293.

1978 Egyre gazdagabban, egyre kevesebben. In: Imreh István (szerk.): *Változó valóság*. Bukarest, 61–72.

VASAS Samu – SALAMON Anikó

1986 *Kalotaszegi ünnepek*. Budapest

VETÉSI László

1978 Mobilitás a bürkösiek párválasztásában. In: Imreh István (szerk.): *Változó valóság*. Bukarest, 73–92.

1981 Szász–magyar etnikai folyamatok Bürkösön. *Korunk Évkönyv*. Kolozsvár

ZENTAI János

1978 Baranya megye magyar néprajzi csoportjai. *Ethnographia* LXXXIX. 519–557.

Források

Recensământul din 1850. Transilvania. 1996.

Recensământul din 1857. Transilvania. 1997. (II. kiadás)

Recensământul din 1910. Transilvania. 1999.

Bánházi Emőke

Margitta lakossága a történeti demográfiai adatok tükrében

1. Bevezetés

Dolgozatomban Margitta történeti demográfiai elemzésének egy részét végzem el. A célom Margitta teljes elemzése, a dolgozat egy nagyobb kutatás egy részének a feldolgozása. Ebben a részben a margittai református közösséget vizsgálom történeti demográfiai, valamint társadalom-néprajzi szempontból. Áttekintem Margitta főbb társadalmi változásait, majd a református közösség jellemzésére térek ki.

Célom volt a közösség általános jellemzése, behelyezése az általános népesedési tendenciákba, valamint a regionális színezetek kiemelése – ennek magyarázása és értelmezése. Munkámban a történeti demográfiai módszereket használom, főleg az egyházi anyakönyvek nem-nominatív elemzését.

Ezen az úton szeretnék köszönetet mondani Margitta református lelkészének, Fazakas Lászlónak, amiért elősegítette munkámat a parókián található anyakönyvek rendelkezésemre bocsátásával, valamint a Nagyváradai Állami Levéltár alkalmazottainak, hogy munkámat elősegítették szívéllyességükkel és segítőkészségükkel.

2. A település története

Margitta (románul Marghita) kisváros Bihar megyében, Nagyváradtól, a megyeközponttól 60 km-re, a magyarországi határtól légvonalban 20 km-re található. Környező települések: Monospetri, Vedresábrány, Érábrány, Lüki, Érszöllős, Magyarkec, Érbogyoszló. A település síkságon terül el, északkeleti részén dombok határolják, és lombhullató erdők veszik körül, nyugati részét a Berettyó szeli át.

Margitta mint település már a történelem előtti időkben létezett, ezt igazolják a város határában lelt bronzkori leletek. Nincs

bizonyíték arra, hogy a honfoglaláskor lakott lett volna, első fennmaradt utalás a honfoglalás óta egy 1352-ben keltezett hivatalos okirat, amely Marita néven említi.¹ 1363-ban már a mai nevéen szerepel, 1422-ben a Csákyak egyik oklevelében Margitafalvaként fordul elő, 1520-ban vámszedőhelyként ismert.² A település legrégebbi földesurai a Csákyak voltak, tőlük vette meg a mölki apátság. A reformáció ideje alatt áttért a református hitre, a katolikus templom ekkor református lett, a következő katolikus templomot 1722-ben építették, az izraelita imaházat 1862-ben.³

A település a XVIII. században mezővárosi rangot nyer és járásközpont lesz. Ekkor épített a Csáky család itt emeletes kastélyt. A XX. század elején pezsgő kulturális élet jellemezte: egy olvasóegyesület, népkör, iparos ifjúsági önképző egyesület, önkéntes tűzoltóegyesület működött az akkori mezővárosban.⁴

Jelenlegi városi rangját 1968-ban nyerte az akkori területrendezésnek köszönhetően. Ezt követően a település képe és jellege gyökeresen megváltozott: az erőszakos iparosítás és urbanizáció következtében több gyárat létesítettek, és a lakosság számát is megnövelték a betelepítésekkel, valamint a központban levő régi házakat lebontották, helyettük tömbházakat építettek. Így a mai településben már alig lehet felismerni a régi Margittát – és az őslakos népesség elöregedésével, valamint kihalásával a város alapnépességének akár teljes kicserélődéséről is beszélhetünk. A '89-es fordulat után a gyárak fokozatosan leépültek, valamint csődbe ment a Multimec cég, amely a város férőlakosságának nagy részét foglalkoztatta – ezáltal pályaváltoztatásra kényszerítve a város felnőtt lakosságának jó részét. Ezek a változások a város további fejlődésére, valamint a városkép alakulására is nagy hatással vannak.⁵

¹ Borovszky 1901. 112.

² Uo.

³ Az izraelita imaház ma már nincs meg, a második világháború után a zsidóüldözés következtében lepusztult, majd a kommunizmus ideje alatt lebontották. (uo.)

⁴ Uo. 113.

⁵ Az elbocsátott munkások jó része magánvállalkozásba fogott – emiatt a '89-es változások után Margittán megnőtt a szolgáltató részlegek száma, és a foglalkozási eloszlás is jelentősen megváltozott.

2.1. A település népesedéstörténete

A település népességére különféle összeírásokból következtethetünk. Az egyik legrégebbi ilyen adóösszeírás 1552-ben készült, és Margittán 66 portát számoltak össze.⁶ Az adóösszeírásból a porták tulajdonosainak nevét is kikövetkeztethetjük:⁷

Relictae Petri Chaky	Por. 5
Nicolai Chaky	Por. 25
Volfgangi Chyaky	Por. 5
Michaelis Chyaky	Por. 5
Demetrii Chyaky	Por. 23
Emerici Chyaky	Por. 3

A település ekkor a Csákyak tulajdonában volt, ez a család volt a település legrégebbi birtokosa. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a történeti demográfia egy portán belülré átlagosan két háztartást számít, valamint azt, hogy egy háztartásra átlagban öt személyt, akkor ebben az évben Margitta lakosságát körülbelül 660 főre becsülhetjük.

A XVI. és XVII. század fordulóján Európában, így Erdélyben is éhínség pusztított. Ha ehhez még hozzátesszük a háború által okozott pusztítást is, akkor reális képet kaphatunk a népesség fogyásáról. A pusztítás nem volt egyenletes: a síkságon élő népességet tizedelte meg a leginkább. Ezt a demográfiai válságot egy kisebb demográfiai robbanás követte: a nemesi genealógiákból kitűnik, hogy a születések száma megnövekedett. Így a XVII. század közepére a lakosság száma ismét megközelítette az előző század végi adatokat.⁸ A XVII. és XVIII. század fordulójára azonban ismét demográfiai válság jellemző: az ekkori háborúk, valamint járványok újból megtizedelik a lakosságot.⁹

⁶ Borovszky 1901. 501.; Borcea 1994. 241.

⁷ A dokumentum eredetije Bécsben van, viszont hitelesített másolat készült róla 1746-ban, és ez megtalálható a Nagyvárad Levéltárban: Fond Capitlul Episcopiei romano-catolice Oradea, Instrumenta Litteralia, Fasc. 11, nr. 16, f. 1–20 v. A Margittára vonatkozó adatokat az f. 5 v. alatt találjuk.

⁸ Köpeczi–Barta 1993. 266–267

⁹ Uo. 338–339.

Margitta ekkori lakosságára az adóösszeírásokból következtethetünk, viszont ezeket sem kezelhetjük kizárólagos forrásokként, ugyanis helyenként ugyanarra az évre két különböző összeírás teljesen különböző képet fest a népesség helyzetéről. Ennek a ténynek különböző okai lehetnek: egyrészt az összeírás pontatlansága, másrészt a lakosságnak a válságra adott válaszként való időszakos migrációja.¹⁰

A XVII. század végi összeírások a következő képet mutatják Margittáról:¹¹

1. táblázat. A Margittára vonatkozó adóösszeírások a XVII. század végén

Porták száma	1692 ^a	1692 ^b	1693	1695	1696 ^a	1696 ^b	1696 ^c
	43	78	60	56	18	17	–

Az adóösszeírásokból arra következtethetünk, hogy Margitta a XVII. század utolsó évtizedében szinte teljesen elnéptelenedett. A XVIII. század viszonylag békés időszak volt, ekkor Erdély-szerte népességnövekedést lehet észlelni. Ezt egyrészt a természetes szaporulat növekedése, másrészt pedig a nagyarányú migráció idézte elő: az elnéptelenedett térségek óriási vákuumhatással rendelkeztek.¹²

Margitta népességéről az első hiteles adatot az első magyarországi népszámlálásból ismerjük, Margitta lakosságát 1785-ben mérték fel. Az ekkori Margittára vonatkozó adatok a következők:¹³

¹⁰ Bársony 1992. 97–114.

¹¹ Az adatok Bársony 1992. 97–114-ből származnak. Magyarázat a jelzésekhez:

1692^a Mezősi Károly által közölt adat (Mezősi 1943.)

1692^b Regestra Decimorum, Magyar Kamara levéltára

1693 Ibidem

1695 Ibidem

1696^a Ibidem

1696^b Ibidem Dézsmajegyzékek

1696^c Ibidem Urbariales et Conscriptiones, Fasc. 17, Nr. 7.

¹² Köpeczi–Barta 1993. 369.

¹³ Az adatok forrása Danyi–Dávid 1960. 32–33.

2. táblázat. Az 1784–1787-es népszámlálás Margittára vonatkozó adatai

Jogállása	Mezőváros		
Birtokosa	Csáky János gróf		
Házak	413		
Családok	508		
Jogi népesség	2382		
Távollevők	41		
Idegenek	31		
Tényleges népesség	2372		
Férfiak	Házas	468	
	Nőtlen	742	
	Összesen	1210	
Nők összesen	1172		
A férfiak közül	Pap	3	
	Nemes	146	
	Tisztviselő	3	
	Polgár	1	
	Paraszt	162	
	Polgár és paraszt örököse	35	
	Zsellér	324	
	Egyéb	37	
	Szabadságolt katona	3	
	Sarjadék	1–12	293
		13–17	92
Összesen	1199		

A fenti táblázatból kitűnik, hogy a XVIII. században Margitta népessége jókora növekedést ért meg, hogyha az utolsó XVII. századi adatot vesszük figyelembe, akkor 180-ról 2372-re emelkedett – vagyis a település lakossága száz év alatt megtízszereződött, tehát Margitta a XVIII. század folyamán jelentős migrációs központ lehetett. A felmérésből az is kitűnik, hogy egy fedél alatt átlagban 5,74 (körülbelül hat) személy lakik, és ez az esetek egynegyed részében két, háromnegyed részében egy háztartást jelent – vagyis

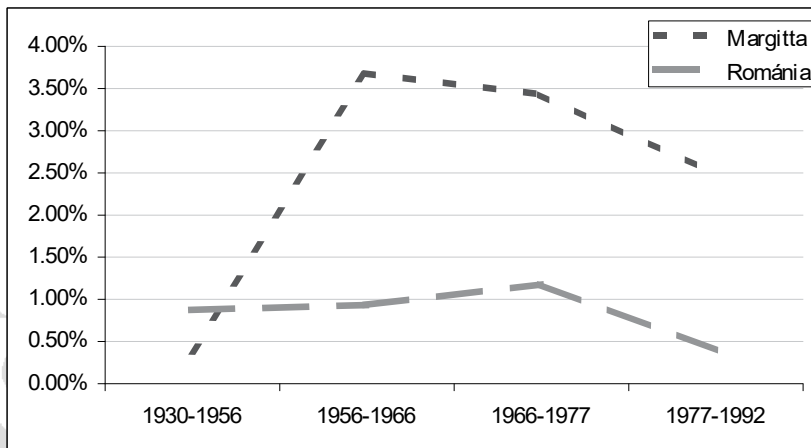
a kiscsaládos modell volt ebben a korszakban Margittán elterjedt. De a fenti adatokból nemcsak erre lehet következtetni, hanem a migráció nagyarányú voltára: fiatal családok beköltözésére, ezt tükrözi a házak számának nagyarányú megnövekedése is.

A XIX. század első felére ismét népességcsökkenés jellemző: 1817-ben éhínség volt szerte egész Erdély területén. Ezt ismét demográfiai fellendülés követte, majd újabb csökkenések. Margitta lakosságának helyzete a népszámlálások tükrében a következőképp alakult.¹⁴

3. táblázat. Margitta népességének alakulása a népszámlálások tükrében

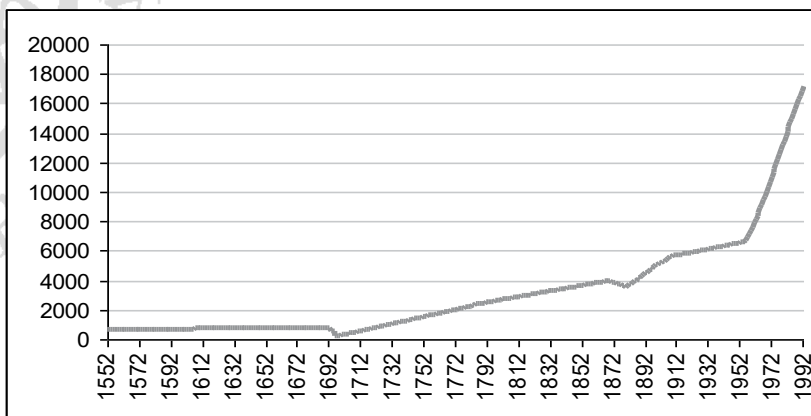
Év	Össz.	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szlovák
1785	2372	•	•	•	•	•	•	•	•
1869	3983	•	•	•	•	•	•	•	•
1880a	3529	103	3217	50	53+10 6	•	•	4	30
1880b	3529	106	3317	51	55	•	•	4	31
1890a	4302	211	3909	78	104	•	(100)	3	90
1900a	5095	241	4778	32	44	•	•	1	31
1910a	5676	264	5329	30	53	•	•	–	33
1920n	5855	432	3718	19	1686	1647	•	•	•
1930a	6070	736	4023	17	1294	1228	41	–	21
1930n	6070	911	3396	33	1730	1586	94	–	38
1941a	6608	305	6088	18	197	128	45	–	16
1941n	6608	284	6202	16	106	86	1	–	13
1956	6656	•	•	•	•	•	•	•	•
1966a	9099	3222	5785	16	76	10	39	–	20
1966n	9099	3219	5719	16	145	62	51	1	25
1977n	12521	5122	7260	16	123	14	54	3	36
1992n	17162	8354	8368	37	403	1	803	–	94

¹⁴ Varga 1999. 115. és 277. A „•” azt jelenti, hogy nincs adat. Az „a” évszám után anyanyelvet, a „b” becslést, az „n” nemzetiséget jelent.

1. ábra. A lakosság évi növekedési üteme Margittán és Romániában

A margittai lakosság számának alakulása tehát a következőképp váltakozik:

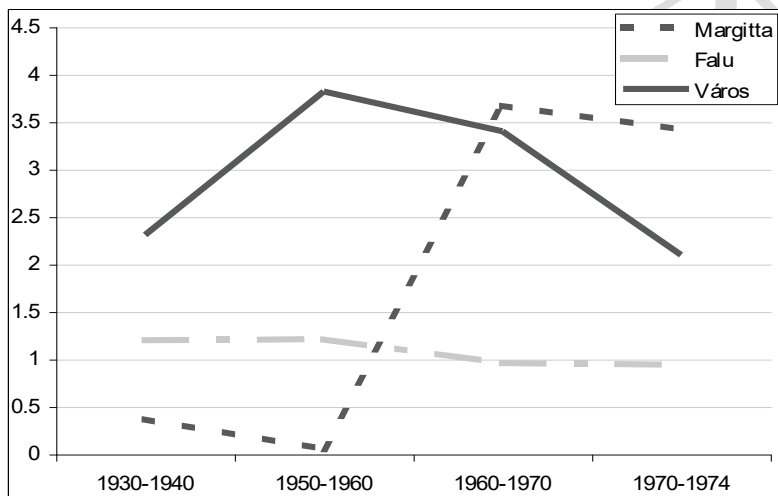

2. ábra. A margittai népesség (1552–1992)

Látható, hogy a lakosság növekedése a XIX. században jóval visszafogottabb, mint a XVIII. században. A század első felében a népességnövekedés évi átlaga 0,8% körüli, majd a második felében népességcsökkenésről beszélhetünk, az évi növekedési átlag

kb. -1% . Ennek fő okai a XIX. század második felének járványai, a magas halandósági arányszám (ezt bővebben az anyakönyvek elemzésénél fogom tárgyalni). A XIX. század végére javult a közegészségügy, ettől kezdve egy viszonylagos stabil növekedésről beszélhetünk, amely a megállapodás felé tart, ebbe szól bele a település urbanizálása – a migráció következtében az évi növekedés üteme az országos növekedés felé emelkedik.

A fenti ábrán jól látható, hogy Margitta az általános népesedési viszonyokat követi, egész addig, amíg várossá nem nyilvánítják. A XVI–XVII. századot összevetve egy lassú stagnálás jellemző a településre, a XVIII. századot növekedés jellemzi, a XIX. század első felét úgyszintén, a második felére pedig csökkenés jellemző. A XX. század első felére ismét lassú növekedés áll be, amely meg egyezik a természetes szaporulattal – ezt váltja fel egy gyors növekedés, ami a migrációnak köszönhető, majd az utóbbi tíz évben ismét csökkenő tendenciát vesz fel.

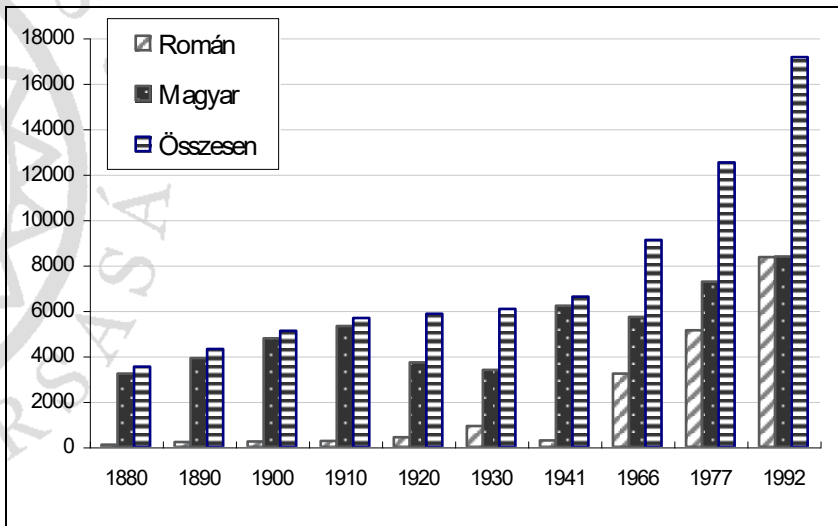

3. ábra. Margitta növekedési üteme az ország városaihoz és falvaihoz viszonyítva¹⁵

¹⁵ Az adatok Meașnicov–Hristache–Trebici-től származnak. (1977. 44.)

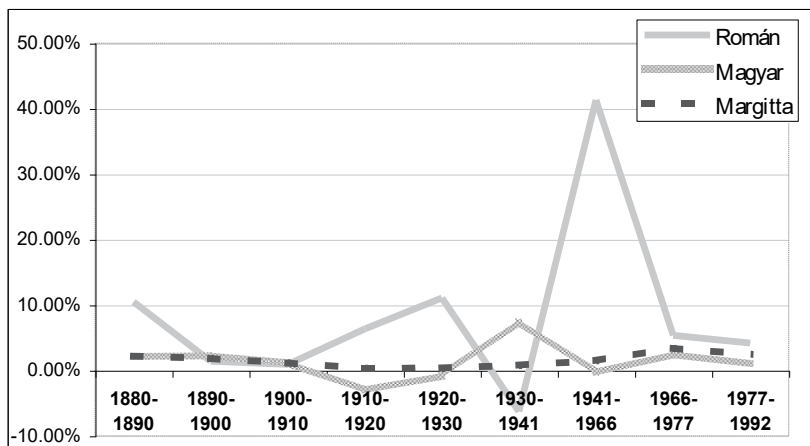
Látható, hogy a margittai növekedés jóval az országos átlag alatt van a várossá nyilvánítás előtt (ez jórészt az országban uralkodó regionális különbségeknek köszönhető), várossá nyilvánításával azonnal eléri az országos városi trendet, majd meg is haladja azt, mivel a migráció egész a nyolcvanas évek közepéig folytatódott.

Ha a város felekezeti, valamint etnikai változásait vesszük figyelembe, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az általános növekedés inkább a román lakosságnak kedvezett. A magyar és román népesség növekedési arányának különbsége főleg a század második felétől meghatározó, a hatvanas évektől a város lakosságának növekedése többnyire a román népesség növekedésének köszönhető, ami láthatóan migráció eredménye:

4. ábra. Margitta népességének alakulása nemzetiségi eloszlás szerint (1880–1992)

A század első felében mindkét nemzetiség növekedési rátája alacsony, közel áll a nullához, majd a hatvanas évektől kezdődően hirtelen megnő a román lakosság évi növekedési üteme, a nyolcvanas években lecsökken, de még így is meghaladja a magyar lakosság, valamint a város növekedési ütemét:

5. ábra. A lakosság nemzetiségek szerinti évi növekedési üteme (1880–1992)

A fenti ábrából világosan kitűnik, hogy a hatvanas években a népességnövekedés jórészt a román nemzetiségű bevándorlási hullámhegy eredménye. Az urbanizáció tehát gyökeres változást hozott a település életében: teljesen átformálta annak etnikai képét.

A település városiasítása nemcsak az etnikai térképet rajzolta át, hanem hatással volt a lakosság korcsoportos megoszlására, a termékenységi ráta, valamint a halandósági együtthatók megváltozására, valamint átalakította a foglalkozások eloszlását és a lakásvizonyokat.

Az első népszámlálásból kitűnik, hogy a lakosság legnagyobb százaléka mezőgazdasággal foglalkozott, vagyis Margitta ekkor még rurális településnek számított. A margittai határban lévő agyag jó minősége lehetővé tette, hogy kialakuljon a településen a fazekasipar, amire XVIII. századtól vannak adataink. A csizmadiaipar is virágzott a településen a XVIII. század végén: 1783. július 30-án 91 csizmadiát tartottak számon Margittán. A XIX. század második felében a mőlki apátság cserép- és téglagyárat létesít a helységben, és a férfilakosság egy része itt nyert foglalkozást. Ezen kívül 1900-ban a városban 27 fazekasmester tartottak nyilván. A lakosság legnagyobb része ekkor is mezőgazdasággal foglalkozott.

A XX. század utolsó évtizedében elvégzett népszámlálás a következő adatokkal szolgál Margitta aktív népességéről:

4. táblázat. Margitta aktív népességének foglalkozások szerinti eloszlása

Aktív népesség	Összesen	Férfi	Nő
Összesen	9464	4978	4486
Mezőgazdaság, erdészet, vadászat	695	549	146
Halászat	–	–	–
Kitermelőipar	671	581	90
Feldolgozóipar	4836	2059	2777
Villamos energia, gáz, víz	151	110	41
Építészet	232	204	28
Kereskedelem, szolgáltatás	664	295	369
Utazás, telekommunikáció	409	349	60
Adó, bank, biztosítás	86	32	54
Kutatás	72	43	29
Adminisztráció	136	110	26
Tanügy	415	137	278
Egészségügy	532	173	359
Kultúra	44	27	17
Más	129	64	65
Első állás keresésében	392	245	147

Látható, hogy a lakosság legnagyobb százaléka az iparban nyert foglalkoztatást, azon belül is a feldolgozóiparban. Mára ez a helyzet a fentebb említett okok miatt átalakult – adatok hiányában nem tudok róla pontos képet festeni. Jelen helyzetben Margitta folyamatos átalakulásban van, ami a népesedési viszonyokat illeti. Csak hozzávetőlegesen tudom állítani, hogy a lakosság fogyóban van, egyrészt a természetes szaporulat csökkenése, másrészt pedig a kivándorlás felerősödése miatt. Ez a két utóbbi ok összefügg: ugyanis az a korosztály vándorol ki, amely a további reprodukciót biztosíthatná.

3. A margittai anyakönyvek története és jellemzésük, hasznosíthatóságuk kutatási szempontból

Magyarországon a XVII. század végétől, a XVIII. század elejétől fogva vezetik az egyházi anyakönyveket, majd a polgáriakat 1894 óta, királyi rendelet alapján.¹⁶ Margittán az egyházi anyakönyveket 1723-tól kezdve,¹⁷ míg a polgáriakat 1895-ben kezdik el vezetni, párhuzamosan az egyházi anyakönyvekkel.¹⁸

3.1. Az anyakönyvek hasznosíthatósága kutatási szempontból

Hogyha egy település fejlődését vizsgáljuk demográfiai szempontból, akkor az anyakönyvek elsősorú források: hiteles képet nyerhetünk általuk a reprodukcióról, demográfiai válságról vagy demográfiai robbanásról, valamint ezeknek okairól. Az anyakönyvek hiteles képet nyújtanak egy közösség szokás- és normarendszeréről, kapcsolathálózatáról, valamint ezeknek időbeni változásáról. Az anyakönyveket természetesen megfelelő forráskritikával lehet csak vizsgálni – adott korszakokban mást és mást tekintettek fontosnak bejegyezni az anyakönyvekbe, így néhol a csecsemőhalandóságra, valamint a halva születésre nem kapunk hiteles adatokat, mert azokat a gyerekeket, akik keresztelés nélkül hunytak el, egyik anyakönyvbe sem jegyezték be.¹⁹

Az anyakönyveket kétféle módszerrel vizsgálhatjuk: a nominatív és a nem-nominatív módszerrel.²⁰ A nem-nominatív módszer alkalmazásakor számadatokat írunk ki az anyakönyvekből – ez statisztikai szempontból hasznos. Keresztelési anyakönyveknél például vizsgálhatjuk az évenkénti keresztelések számát, a születések szezonálisitását, ezeket összeköthetjük az esketések szezonálisával. Megvizsgálhatjuk a törvénytelen gyerekek ará-

¹⁶ Varga 1993. 51.

¹⁷ Az anyakönyvek a Nagyvárad Állami Levéltárban, 87. leltár, 32. fond, 601–609. sz. A jelenkori anyakönyvek az illető egyházak parókiáinál lelhetők meg.

¹⁸ Az anyakönyveket a Margittai Polgármesteri Hivatal őrzi.

¹⁹ Varga 1993. 51.

²⁰ Uo. 52.

nyát, ezekből következtethetünk a házasságon kívüli szexuális életre, valamint a település normarendszerére.²¹ A francia demográfia nem a születések időpontját, hanem a fogantatások időpontját vizsgálja.²² Ha ezt vesszük mi is alapul, akkor kiszámíthatjuk a fogantatások időpontját, és így újabb dolgokra derül fény: mely időszakokban éltek az emberek intenzívebb szexuális életet, valamint a demográfiai válságok a reprodukcióra gyakorolt hatását is így vizsgálhatjuk jobban.

A házasságkötési anyakönyveknél szintén vizsgálhatjuk a házasságkötések évenkénti alakulását, valamint a házasságkötések szezonálisitását. A házasságkötési anyakönyvek hiteles képet nyújtanak a házasságkötési szokásokról: feltüntetik az első házasságkötési életkort, valamint a házaspárok közötti korkülönbségre is következtethetünk belőle, az újránházasság arányát is kiszámíthatjuk.²³ Ha megvizsgáljuk, hogy mely településből jöttek a beházasulók, vagy hova vitték a kiházasulókat, akkor felrajzolhatjuk a település kapcsolathálóját, valamint képet kaphatunk a térségben levő migrációról.²⁴ Ha a házasságkötések dátumát is kiírjuk, akkor öröknaptárt használva megtudhatjuk, hogy különböző korszakokban a hét mely napján kötöttek inkább házasságot, és ezt milyen szempontok befolyásolták. Ugyancsak vizsgálhatjuk a felekezeti, valamint nemzeti-ségi endo- és exogámiát az adott településen, ebből is a település normarendszerének változására következtethetünk.²⁵

A temetési anyakönyveket vizsgálva megnézhetjük az elhalálozások évenkénti alakulását, valamint az elhalálozások szezonálisitását. Számíthatunk elhalálozási átlagéletkort, valamint feloszthatjuk az elhunytak számát korcsoportokra.²⁶ A keresztelési anyakönyvekkel összevetve kiszámíthatjuk a csecsemőhalandóságot, valamint a halva születések átlagát.²⁷ A temetési anyakönyvek

²¹ Varga 1993. 51. 53–54.

²² Wrigley 1973. 62.

²³ Varga 1993. 53.

²⁴ Dimény 1999. 154–162.

²⁵ Mirk 1999. 53–70.

²⁶ Benda 2000. 131–137.

²⁷ Varga 1993. 55.; Benda 2000. 139.

devianciakutatás forrásai is lehetnek: ha fel van tüntetve a halálozás oka, akkor következtethetünk az alkoholizmus miatt elhunytak arányára, valamint az öngyilkosok, illetve az erőszakos halállal meghaltak arányára.²⁸

Az anyakönyvekből nem csak évi keresztmetszet kutatásokat lehet végezni, az évi gyarapodáson vagy fogyáson kívül végezhetünk longitudinális kutatásokat is: feltérképezhetők a demográfiai válságok hosszabb kihatásai, valamint demográfiai törvényszerűségek is felfedezhetők az anyakönyvekből. Mivel a házasságkötések arányszáma az azelőtt körülbelül húsz évvel történt születések számának függvénye – valamint a házasságkötések száma előlegezése újabb születési arányszámoknak –, ezért érthető, hogy az arányszámokat nem önmagukban, hanem összefüggéseikben érdemes vizsgálni, valamint az, hogy minden demográfiai folyamat egy régebbinek a következménye, valamint előlege egy újabb demográfiai változásnak.²⁹ Az anyakönyvek segítségével a népesség számát, valamint korcsoportos eloszlását is kiszámíthatjuk (nem teljes, de megfelelő precizitással), ha megfelelő pontossággal, és hosszabb korzakon keresztül megszakítások nélkül vezetik az illető anyakönyveket.³⁰ Ha a népesség számát minden évre kiszámítjuk, akkor megkapjuk az összes demográfiai mutatót, amivel a jelenkori demográfia dolgozik. Ezek ismeretében pedig kikristályozódik az a folyamat, amelynek eredményei alapján összehasonlíthatjuk a különböző korok demográfiai szokásait.

²⁸ Fekete 2001. 57.

²⁹ Wrigley 1973. 64–67.

³⁰ Ebbe a számításba azért nem bocsátokztam, mert ez annyira idő- és munkaigényes, hogy meghaladja a jelen dolgozat kereteit, valamint nem rendelkezem megfelelő ismeretekkel egy olyan módszer kidolgozására, amely automatikussá tenné a kiszámítás folyamatát. Emellett az anyakönyvek is hiányosak – csak nominatív összevetésekkel tudtam volna ezt elvégezni, amely szintén olyan mérvű munkát igényel, amely meghaladja az időkeretemet. Viszont a nominatív összevetések sem biztos, hogy kiküszöböltek volna minden hiányosságot. Ezzel a módszerrel dolgoznak a statisztikai hivatalok: minden évben az adott népesség számából kivonják az elhunytak, valamint elvándoroltak számát, valamint hozzáadják a születettek és a bevándoroltak számát, ezenkívül korcsoportonként is elvégzik az adott műveleteket – így is csak becslést érteket kaphatunk.

Látható, hogy a nem nominatív vizsgálat is hiteles és érvényes képet nyújt egy adott közösség egy adott korban lévő rendszeréről, szokásairól. Igazán hiteles és mély képet viszont a nominatív vizsgálatokkal érhetünk el. Az először Fleury és Henry által használt módszert családrekonstrukciónak, vagy családrekonstitúciónak nevezik a kutatók.³¹ A módszer lényege, hogy családlapok segítségével az anyakönyvek adatai alapján családokat követünk végig genealógiailag. A módszer nagyon hasznos, segítségével sokkal finomabb összefüggéseket lehet felfedezni, mint a nem nominatív módszerrel. A módszer segítségével megállapítható az egy családon belüli tényleges gyerekszám, valamint az egy fedél alatt élő háztartások száma, a település szerkezeti felosztása családok szerint, a foglalkozások eloszlása egy adott településen, a foglalkozások öröklése, befolyása a házassági rendszerbe. Az anyakönyvekből kikövetkeztethetjük az örökösödési rendszert, valamint a névadási szokásokat is vizsgálhatjuk.

A nominatív vizsgálatoknak is két fajtája van: az egyik az, amikor kiválasztanak bizonyos családokat, és azokat követik végig általános következtetéseket levonva az egész lakosságra, a másik módszer pedig az, hogy az anyakönyvekben levő összes adatot felhasználják. Én az utóbbi módszert tartom hasznosabbnak – csak hogy ez idő- és munkaigényesebb, igazán jól csak egy hatékony csapatmunka képes végigvinni egy ilyen vizsgálatot. Emiatt alkalmazzák inkább az előbbit, vagyis csak bizonyos adatokat írnak ki az anyakönyvekből. A nominatív módszer azért is hasznos, mert segítségével pótolhatók az anyakönyvekben fellelhető hiányosságok – az egyik anyakönyv adatai kiegészítik a másikat.

3.2. A margittai anyakönyvek története és jellemzésük

3.2.1. Az egyházi anyakönyvek

3.2.1.1. A református anyakönyvek

A margittai egyházi anyakönyvek közül a legrégebbi fennmaradt anyakönyvet 1723-ban kezdték el vezetni, s ez református anyakönyv volt.³² Az anyakönyv széthullt, 1799-ben újrakötötték, és megjegyzéseket, kiegészítéseket fűztek hozzá. Az anyakönyv

³¹ Wrigley 1973. 72.

³² Nagyváradi Állami Levéltár, 87. leltár, 32. fond, 603. sz.

tartalmazza a keresztelési, házasságkötési és temetési adatokat az 1723–1780 közötti időszakban – kisebb-nagyobb megszakításokkal és hiányosságokkal. Az újrakötésnél a lapok helyenként összekeveredtek, az anyakönyv eleje a végén található, s az elején folytatódik, bizonyos lapokról nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy hova, milyen évhez tartoznak. Maga az anyakönyv eléggé nehezen olvasható, bizonyos helyeken teljesen olvashatatlan. Az adatok is vázlatosan vannak bevezetve. Ebben az időszakban csak a legszükségesebbeket vezették be a dátumon kívül (volt, ahol még a dátumot sem): keresztelési anyakönyveknél az apa nevét és a gyereket (csak a nemeseknél szerepelt az anya neve is, vagy a törvénytelen gyerekeknél), elhalálozásnál az elhunyt nevét, gyerekeknél csak az elhunyt apjának nevét (ismét kivételt képeznek a nemes ember gyermekei), házasságkötésnél a házasságkötő felek nevét, esetleg a menyasszony apjának nevét. Az adatokból a keresztelési rész mondható a legteljesebbnek. 1723. április 25-től kezdik vezetni, 1724-ben három hónapban nincs bejegyzés, vagyis az első két év nem teljes. Az anyakönyvet ettől a ponttól egész 1728 novemberig folyamatosan vezették, ettől kezdve ismét megszakadt, mert aki jegyezte, meghalt. 1729. április 25-én kezdik el vezetni újra, 1730-ban némi hiányosságokat szenved, mert vezetője Debrecenbe való utazása miatt, az adatokat utólag vezette be egyéni közlésekből. 1734-ben az anyakönyv vezetése ismét megszakad, ugyanis megint halál szakítja meg az adatok beírását. A bejegyzés 1739. augusztus 14-től folytatódik, viszont ugyancsak megszakad, ezúttal ismeretlen okból, a folytatás 1740. október 15-én kezdődik, s ettől kezdve 1761-ig folyamatos. 1761-ben és 1762-ben ismeretlen okból hiányos a bejegyzés, viszont 1774-ig már pontos. Az ez utáni folytatást az anyakönyv egy teljesen más pontján találjuk meg, összekeveredett lapokon, amiket nehezen lehet beazonosítani. Amit ezután a keresztelési adatok közül sikerült tisztázni, az az 1776-tól 1779-ig terjedő időszakra vonatkozik.

A házasságkötési és temetési adatok valóságos kirakós játékként szerepelnek az anyakönyvben. Ami megállapítható: a házasságkötési adatokat 1723. április 25-től kezdték el vezetni, viszont ez az év hiányos, összesen két házasságkötést tartalmaz. 1728. augusztus 30-án megszakad az adatok bevezetése, 1729. szeptem-

berében folytatódik. 1732-ben ismét megszakad, majd 1745. március 11-től 1761 áprilisáig megszakítás nélkül folytatódik. 1769. július 26-án kezdik el vezetni újból, amíg 1774-ben ismét megszakad, s 1776-tól 1778-ig folytatódik.

A temetésekre vonatkozóan az anyakönyvben 1759-től vannak adatok, ez a leginkább hiányos és összekeveredett része az anyakönyvnek, vannak olyan adatok, amelyeket sajnos egyáltalán nem tudtam év szerint beazonosítani. 1761-től 1772-ig ismét nincs adat, az 1773. és 1774. év hiánytalan, ami kevésbé mondható el a következő kettőről. 1776-tól már az elhunytak korát is feljegyzik az anyakönyvekben, 1779-ig a bejegyzések már hiánytalanok.

A következő anyakönyvek már nem tartalmaznak ilyen hiányosságokat, csak a bejegyzés módjában vannak különbségek, egész addig, amíg a hivatalosan nyomtatott anyakönyveket be nem vezették.

A második anyakönyv 1780-tól 1806-ig tartalmaz adatokat:³³ a keresztelési anyakönyv 1780-tól 1801-ig, az esketési anyakönyv 1780-tól 1806-ig, a temetési pedig 1780-tól 1801-ig.

A harmadik anyakönyv tartalmazza időben a legtöbb adatot, valamint ez is tárgyalja őket a legnagyobb részletességgel: mindegyik deviáns esethez külön megjegyzéseket fűz.³⁴ Az anyakönyv megint három részből áll: keresztelési, esketési és temetési anyakönyvből, mindhárom az 1852-ig terjedő időszakot öleli fel.

A negyedik anyakönyv már hivatalosan megszabott mintára készült, és a keresztelési, esketési és temetési anyakönyvek még mindig egy kötetben találhatók.³⁵ A keresztelési anyakönyvet 1852–1860 között, az esketésit 1852–1868 között, míg a temetésit 1852–1860 között vezették.

Az ötödik anyakönyv már csak a keresztelesekre vonatkozóan tartalmaz adatokat az 1860–1883-as időszakra.³⁶ A hatodik anya-

³³ Az anyakönyv a Nagyváradi Megyei Levéltárban, 87. leltár, 32. fond, 603. sz.

³⁴ Az anyakönyv a Nagyváradi Megyei Levéltárban, 87. leltár, 32. fond, 604. sz.

³⁵ Az anyakönyv a Nagyváradi Megyei Levéltárban, 87. leltár, 32. fond, 605. sz.

³⁶ A Nagyváradi Megyei Levéltárban, 87. leltár, 32. fond, 606. sz.

könyv temetési anyakönyv, és az 1860–1879 közötti adatokat foglalja magába.³⁷ Ezekkel az anyakönyvekkel megszakad a Nagyvárad Megyei Levéltárban található református anyakönyvek sora, a következőket már a református parókián őrzik. Mind a levéltárban, mind a parókián lévő anyakönyvekben van egy nagy időbeli szünet, ugyanis a következő keresztelési anyakönyvek 1916-tól kezdődően tartalmaznak adatokat, az esketésiek 1927-től, míg a temetésiek csupán 1949-től. A hiányzó anyakönyvekről sajnós nem rendelkezem információval, megeshet, hogy egy részük a Magyarországi Országos Levéltárban van, másik részük pedig a Bukaresti Országos Levéltárban – de ez csak feltételezés, ugyanis nem állt lehetőségemben a hiányzó anyakönyveket az adott helyeken felkutatni.

3.2.1.2. A római katolikus anyakönyvek

A Nagyvárad Megyei Levéltárban egy római katolikus anyakönyvet találtam a XIX. század második feléből.³⁸ A római katolikus parókián őrzött anyakönyvek: keresztelési 1905–2000, házasságkötési 1924–2000, temetési 1951–2000. Itt is vannak tehát olyan anyakönyvek, melyeknek nem lehet tudni a hollétét. A katolikus anyakönyvekre az jellemző, hogy nagyon sok nem margittai adatot tartalmaznak, ugyanis a környező falvak egyházilag Margittához tartoztak, mivel a térség a reformáció után nagymértékben református lett, és ezen falvak adatait is bevezették.

3.2.1.3. Az izraelita anyakönyvek

A Nagyvárad Megyei Levéltárban két izraelita anyakönyv is van: az egyik születési (1854–1876), a másik pedig elhalálozási (1877–1888).³⁹ A többi izraelita anyakönyvről szintén nincs adat.

3.2.2. A polgári anyakönyvek

Margittán a polgári anyakönyveket 1895. október 1-jétől vezetik. A polgári anyakönyvekbe minden egyént bejegyeznek, aki az adott településen született, vagy ott halt meg, és aki ott kötött házasságot, függetlenül attól, hogy a településhez tartozik vagy sem.

³⁷ Nagyvárad Megyei Levéltár 87. leltár, 32. fond, 607.

³⁸ Nagyvárad Megyei Levéltár 87. leltár, 32. fond, 601.

³⁹ Nagyvárad Megyei Levéltár 87. leltár, 32. fond 608. és 609.

Ugyanúgy, ha egy adott település lakosa máshol születik, köt házasságot, vagy hal meg, szintén nem lesz bejegyezve az anyakönyvbe. (Ez a fajta hiányosság az egyházi anyakönyvekben is megvan, hiszen nem mindig az adott helyen keresztelik meg a gyereket, vagy nem ott kötnek egyházi házasságot, ahol laknak.)

A polgári anyakönyveket különböző korokban különféle módon vezették, az illető egyén nemzetiségét viszont egyik sem tartalmazta. A kommunizmus előtti anyakönyvek még tartalmazták az egyén felekezeti hovatartozását, az egyén nemzetiségére ez és a név alapján lehet következtetni. Most már csak az egyén neve alapján van erre lehetőség, ami nem jelent biztos fogódzópontot. Mindezek mellett ezek az anyakönyvek is rengeteg információt tartalmaznak, és érdemes őket vizsgálni, ugyanis bevezetésük óta ők képviselik a hivatalos anyakönyveket. Az egyházi anyakönyveket együtt érdemes vizsgálni a polgáriakkal, ugyanis kiegészítik egymás hiányosságait – például azok az évek, melyek hiányoznak az egyházi anyakönyvek „eltűnése” folytán, pótolhatóak a polgári anyakönyvekből.

4. A margittai anyakönyvek elemzése

Kutatásom egy közösség társadalmi változásait követi figyelemmel, és ebbe a vizsgálatba közvetlen forrásként bevonja az anyakönyveket is. Ezek segítségével a margittai református közösséget vizsgáltam mint folyamatosan végigkövethető zárt közösséget, ugyanis az anyakönyvek segítségével vizsgált közösség egyik fő kritériuma, hogy az adott közösség egyfajta homogenitást mutasson. Céлом volt, hogy Margittát több közösség együtteseként mutassam be, ezért a vizsgálatomat kiterjesztettem több anyakönyvre is. Jelen dolgozatban csak a református közösségről számolok be, mivel kutatásom ezen a ponton a legteljesebb, a többi anyakönyvet még nem dolgoztam fel ekkora teljességgel.

Kutatásomban a nominatív és nem-nominatív módszert egyaránt alkalmaztam, dolgozatomban csak az utóbbit fogom bevonni, mert az előbbit annak időigényes volta miatt félbe kellett hagynom, az adatokat félretéve egy későbbi kutatásra (a házasságkötési és keresztelési anyakönyvek egy részét dolgoztam fel nominatív

módszerrel). Szándékomban áll egy teljes népesedéstörténet-vizsgálatot folytatni Margittára vonatkozóan, ezért ezt a dolgozatot a kutatás egyik fejezetének tekintem.

Mivel az anyakönyvek hiányosak, töredékes információkat közölnek. Az elkövetkező nominatív kutatással megpróbálom az adatokat rekonstruálni, valamint a meglévő adatokból egy olyan általános következtetést levonni, ami érvényes lehet a hiányzó adatokra is.

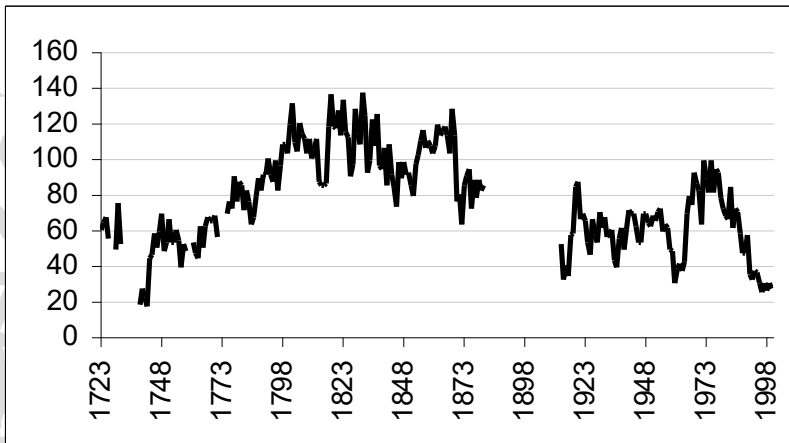
Jelen kutatásom a körülményeknek megfelelően sajnos töredékes. A hiányzó, átmeneti részeket úgy igyekeztem pótolni, hogy az adott időszakról az általános adatok megfeleljenek a közösségnek. Persze ez korántsem tekinthető végleges megoldásnak, mivel jelen helyzetben éppen a közösség regionális vonásai is az egyik kutatási témát képviselik.

Az anyakönyvekből tehát a nem-nominatív módszerrel megpróbáltam társadalmi tényekre következtetni. Igyekeztem feltérképezni a nagyobb regionális válságokat, valamint azt, hogy az adott közösség hogyan vett részt az általános demográfiai tendenciákban, megvizsgáltam a helyi szokásrendszert, normarendszert, a közösség kapcsolathálóját, a demográfiai változásokat. Ehhez elvégeztem a keresztelési, házasságkötési és temetési anyakönyvek elemzését. A keresztelési anyakönyveknél figyelemmel voltam a születések számának évi váltakozására, a születések szezonálisára, a halva születésekre, a törvénytelen gyerekek arányára. A házasságkötési anyakönyveknél szintén figyelemmel voltam a házasságkötések számának évi váltakozására, a házasságkötések szezonálisára, ahol lehetséges volt a házasulandók életkorára, családi állapotára, az endo- és exogámiára, valamint arra, hogy a hét mely napján kötötték a házasságot. A temetési anyakönyveknél figyelemmel kísérem az elhunytak számának évi ingadozását, az elhalálozások szezonálisát, ahol lehetett, az elhunytak életkorát, a főbb elhalálozási okokat, a deviáns eseteket, a csecsemőhalandóságot, valamint a halva születést.

4.1. A keresztelési anyakönyvek adatainak bemutatása

4.1.1. A születések számának váltakozása, natalitás, reprodukció

A margittai egyházközség keresztelési anyakönyveinek bejegyzései szerint a margittai református közösség nyers születési száma így alakult 1723 és 2002 között:⁴⁰

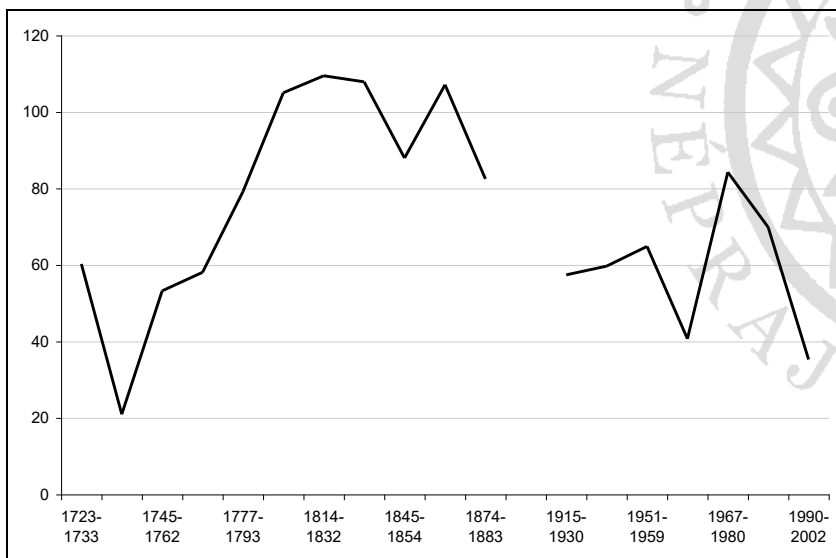

6. ábra. A születések számának alakulása a margittai református egyházközségben (1723–1998)

A pusztá számokból még nem lehet végleges következtetéseket levonni, viszont az adatok figyelembevétele és váltakozásuk leírása elindíthatja egy adott irányba a vizsgálatot, és vannak olyan esetek, amikor a számok önmagukért beszélnek. A fenti ábrából kitűnik, hogy a XVIII. század első felében a születések száma lecsökken, majd a század második felében fokozatosan növekszik (kisebb-nagyobb ingadozásokkal). A XIX. század első felében a születések száma ismét csökken, 1817-ben éri el az egyik holtponot, ebben az évben 85 gyermek született a margittai református közösségben. Ettől kezdve állandó ingadozás jellemzi a születések számát: az elkövetkező években születik évenként a legtöbb, va-

⁴⁰ A diagramon a hiányos évek szünettel vannak jelölve, ezeket az éveket nem vettem be az elemzésbe.

lamint a legkevesebb gyerek: 1833-ban 137, míg 1874-ben 63. A XIX. században azt mondhatjuk, hogy a születések száma csökkenő tendenciát mutat. A XX. század elején tovább csökken a születések száma, egészen 1935-ig (ekkor számuk 30 volt), majd ezek után ismét nőni kezd. Ez a növekedés a negyvenes évekig tart (1947-ben 99-en születtek a református közösségben), majd ismét ingadozó értéket vesz fel, és az ötvenes években rohamosan csökken: 1959-ben az újszülöttek száma már csak 32. Itt újabb hullámvölgyek és hullámhegyek következnek: a hatvanas évek kezdetén megnő a születések száma, 1965-től viszont csökkenő tendenciát mutat, ugyanez a helyzet a hetvenes években, valamint a nyolcvanas években is. A kilencvenes évek megtörik a sort, innen már fokozatos csökkenés észlelhető. Ha a születések számának trendjét akarjuk ábrázolni, akkor a következő ábrát kapjuk:

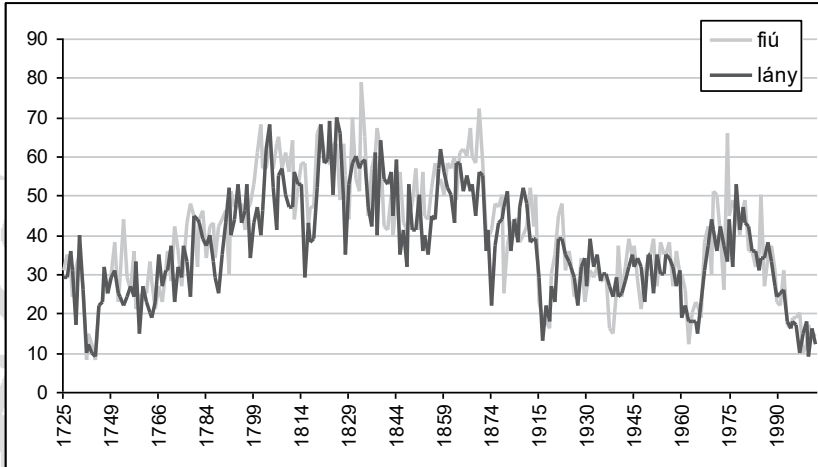

7. ábra. A születések számának fejlődési vonala (1723–2002)

A születések számának változása általában követi a populáció számának változását is, ami egy természetes folyamat, hisz növekvő populáció esetében a születések száma is növekszik, és fordít-

va, ez a két folyamat (születések számának változása, valamint populáció számának változása) kölcsönösen összefügg egymással.

A születések nemek szerinti eloszlása így alakult:

8. ábra. A születések nemek szerinti eloszlása a margittai református egyházközségben (1725–1990)

Margitta sem kivétel a demográfiai szabály alól ebből a szempontból: általában több fiú születik, mint lány, de ez az arány kiegyenlítődik, mivel a fiúk halandósága nagyobb a lányokénál.⁴¹

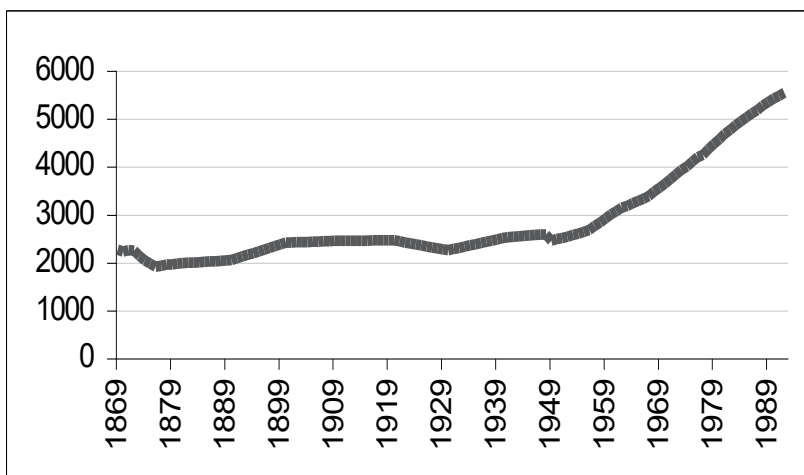
Megállapítást nyert, hogy nagyobb válságok után megnő a születések száma.⁴² Ez érvényes Margitta esetében is: járványok, háborúk után több gyermek születik, s ez főleg a XIX. századi Margittára jellemző, állandóan váltják benne egymást a demográfiailag válságos és virágzó periódusok.

Távolabbi összefüggésekre úgy világíthatnánk rá, hogyha ismerjük az alappopulációt, valamint a női lakosságot. Ezeknek ismeretében kiszámíthatnánk a natalitást (egy évben hány gyermek születik ezer lakosra nézve), valamint a fertilitási rátát (egy évben született gyermekek száma ezer termékeny nőre nézve).

⁴¹ Wrigley 1973. 7.

⁴² Uo. 67.

Ezek kiszámításával objektívebb adatokhoz jutnánk, mintha csak a pusztán számokkal dolgoznánk, ki tudnánk küszöbölni számításainkból azokat a változásokat, amelyeket a populáció növekedése okoz. Mivel ezeket a számokat nem ismerjük, és utólag már pontosan ki sem számíthatjuk, ezért csak becslésekbe bocsátkozhatunk, és akkor is legfeljebb a református közösség összlétszámát becsülhetjük meg, ami lehet, hogy teljesen elüt a valós értéktől, ezért nem tekinthető tudományosnak, legfeljebb csak tájékoztató jellegűnek:

9. ábra. A margittai református egyházközség lélekszámának becsült értéke (1869–1989)

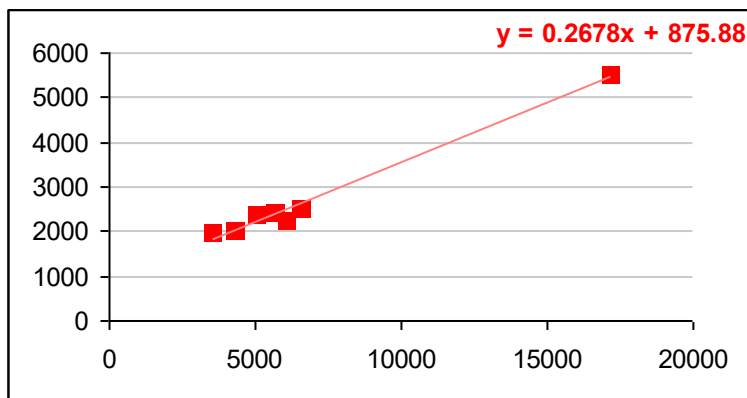
A becsült értékeket több módszert összevetve számítottam ki. Első lépésben a népszámlálási adatokból indultam ki.⁴³

⁴³ Varga 1999. 277. A „•” azt jelenti, hogy az illető évre az adott kategóriában nincs adat.

Év	Össz.	Ort.	G.k.	R. k.	Ref.	Év.	Unit.	Izr.	Más	Bapt.	Pünk.	Adv.
1869	3983	21	160	1025	2248	19	1	509	–	•	•	•
1880	3529	59	137	825	1961	14	–	533	–	•	•	•
1890	4302	16	311	1112	2034	18	–	811	–	•	•	•
1900	5095	64	433	1244	2395	13	1	943	2	•	•	•
1910	5676	86	374	1531	2437	18	6	1222	2	•	•	–
1930	6070	267	637	1272	2238	12	–	1623	21	19	•	–
1941	6608	183	596	1543	2514	18	–	1725	29	29	•	•
1992	17162	7398	413	3036	5527	4	6	–	778	282	445	14

A népszámlálási adatokban összevettem a város összlakosságának alakulását a város református népességének alakulásával, valamint a város magyar népességének alakulását szintén a református népességgel: a kapott eredmények között igen erős az összefüggés.⁴⁴ A református népesség számának változása jobban követi az összlakosság számának változását, mint a magyar lakosságét, ezért a hiányzó adatokat az összlakosság számának népszámlálási ismeretével számoltam ki. Ha a népszámlálási adatokat egy koordináta-rendszerben ábrázoljuk, úgy, hogy az összlakosság számának változása képezze az x értékeket, míg a református népesség számának változása az y értékeket, akkor láthatjuk, hogy az adatok egy szinte teljesen vízszintes vonal mentén szerveződnek:

⁴⁴ A város össznépessége és a református népesség alakulásának a korrelációs együtthatója 0,992 783 a 0,01-es szignifikanciaszinten, míg a magyar népesség és a református népesség alakulásának korrelációs együtthatója 0,892 617 a 0,01-es szignifikanciaszinten. (A korrelációs együttható két mennyiségi változó összefüggését vizsgálja, az összefüggés erősségét a szignifikanciaszint, valamint a korrelációs együttható mértéke mutatja. Az összefüggés annál érvényesebb, minél kisebb szignifikanciaszinten történt a korrelációs együttható kiszámítása, valamint annál erősebb, minél közelebb van a korrelációs együttható az egyhez. Jelen esetben mindkét összefüggés erősnek mondható.)

10. ábra. A margittai össznépesség, illetve a református népesség mennyiségi változásának összefüggésére felírható függvény

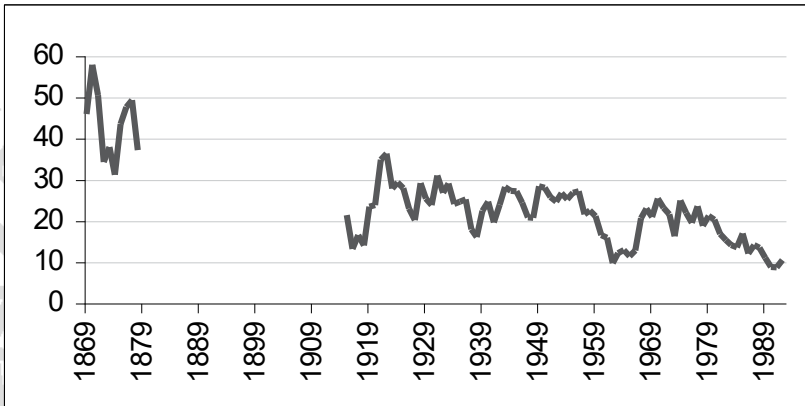
A két változó összefüggésére tehát felírható egy elsőfokú egyismeretlenes egyenlet, melyből kiszámíthatjuk a református népesség számát, ha ismerjük a város össznépességét.

Év	Összlakosság	Református
1880	3529	1961
1890	4302	2034
1900	5095	2395
1910	5676	2437
1920	5855	2444
1930	6070	2238
1941	6608	2514
1956	6656	2658
1966	9099	3313
1977	12521	4229
1992	17162	5527

A továbbiakban a református lakosság évenkénti változásának becslését a természetes szaporulat segítségével végeztem. Az adott művelet nevezhető csupán becslésnek, mert a migrációról nincsenek adataim, ezért egy homogén migrációt feltételeztem (vagyis a népszámlálások közötti időszakokra lebontva egy szakaszban

minden évnek azonos migrációt tulajdonítottam). Így jöttek létre a margittai református egyházközösség létszámát jelképező adatok, melyeket fentebb ábrázoltam egy diagramon.

Ismertnek tekintve az alappopulációt, ki tudjuk számítani az adott korszakra jellemző natalitást (hány gyerek születik ezer főre számítva):

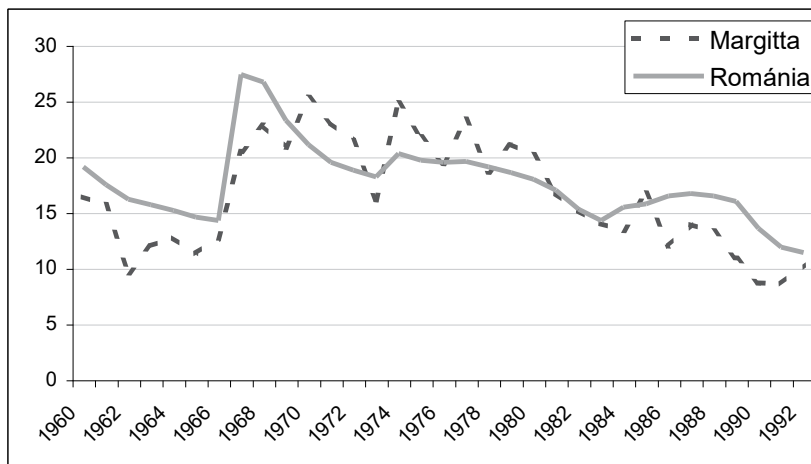

11. ábra. A natalitás alakulása a margittai református egyházközösségben (1869–1989)

Ez az ábra már objektívebben közelíti meg a születések kérdését: ki van iktatva belőle a populáció változásával történő számbeli változás. A XIX. század második felében a natalitás még igen magas értéket vett fel, megközelítette a 60‰-et. A XX. század első felében ez jóval alacsonyabb értékű: 1915-ben 21 ezrelék, 1916-ban pedig 13, a húszas években egy kicsit megugrik, ekkor meghaladja a harminc ezreléket. A hatvanas években újabb holtponthoz ér el: 1962-ben 10 ezrelék alá süllyed. Majd ismét megugrik (ez egy időre tehető Margitta várossá avatásával, 1962-ben vesz fel húsz ezrelék fölötti értéket), hogy aztán fokozatosan csökkenjen, és a '89-es változás után még alacsonyabb értékekre csökkenjen.

A közösség adatait összevethetjük az országos adatokkal:⁴⁵

⁴⁵ Anuarul Statistic al României 1997.

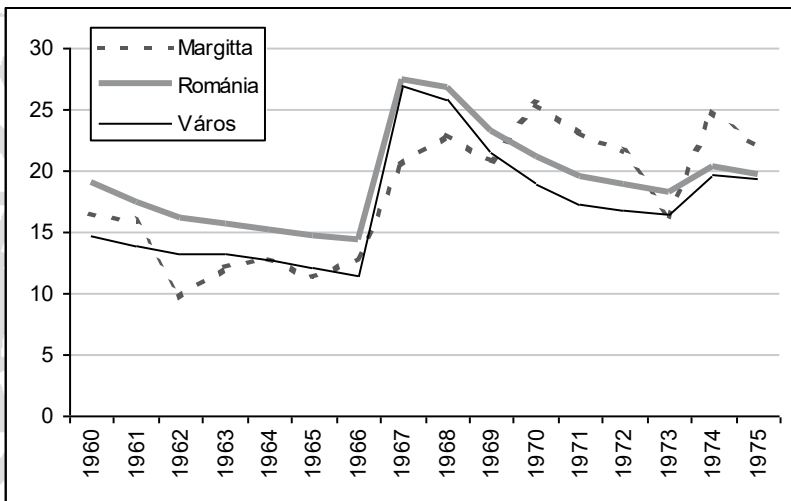
12. ábra. A natalitás váltakozása Margittán és Romániában (1960–1992)

Az ábrából kitűnik, hogy Romániában a hatvanas években alacsony volt a natalitás, igaz némileg magasabb értékű, mint Margittán. Mindkét grafikonon ugyanarra az évre, 1967-re tehető a natalitás feljebb ugrása. A natalitás hirtelen megnövekedése a korabeli román kormány pronatalista politikájából származik: az adott korban mesterséges eszközökkel próbálták magas szintre beállítani a születések számát (abortusztilalom, a fogamzásgátlók betiltása, agglagényadó). Ezek az intézkedések az ország bizonyos részein magas szinten tartották a születések számát, máshol viszont nem voltak rá hatással, ugyanis az emberek általában megkerülték az erre vonatkozó törvényeket. Ezt látszik igazolni az a tény is, hogy a születésszám országos szinten továbbra is csökkent.

Az 1930-as években világszerte alacsony volt a születési arányszám, ezt a gazdasági és társadalmi fejlődés velejárájának tekintették. Ez 1945 után megcáfolóódott, ugyanis a második világháborút követően emelkedett a születések arányszáma, ezt először a szokásos válság utáni állapotnak tekintették, de tovább tartott, mint az általában a demográfiai válságok után lenni szokott. A szocialista országokban (Magyarország, Románia, Csehszlovákia, Bulgária) a rövid fellendülést az 1950-es években a csökkenés

váltotta fel, úgy, hogy a hatvanas évek első felében ezekben az országokban volt a legalacsonyabb a termékenység-színvonal az egész világon, még az egyszerű reprodukciót sem biztosította. A hetvenes években viszont nyugaton csökkent a születések arányszáma, keleten pedig nőtt, majd a nyolcvanas években mindenhol csökkenni kezdett.⁴⁶

Ha ezt az időszakot Margittára, az országra, valamint a romániai városokra vonatkozólag vizsgáljuk, akkor a következő ábrát kapjuk:⁴⁷

13. ábra. A natalitás jellemzői a hatvanas és hetvenes években Margittán, Romániában és a romániai városokban

A városi értékek az országos értékek vonalát követik, csak alacsonyabbak. A hatvanas években a natalitás egyaránt alacsony értéket vesz fel mindhárom esetben – Margittán viszont a legalacsonyabb. Itt nem nő meg annyira a natalitás, mint az országban, vagy annak városaiban, viszont sokkal tartósabb. A hullámhegy után Romániában ismét csökken a natalitás, ezt követik a városok is, Margittán viszont más a helyzet: a hullámhegy tovább növekszik.

⁴⁶ Andorka 2001b. 135–138.

⁴⁷ Measnicov–Hristache–Trebici 1977. 124–125.

szik, és még egy darabig magas értéken marad. Ennek oka az, hogy Margittát 1968-ban avatták várossá, ekkor több ipari létesítményt hoztak itt létre, valamint ezzel járón sok fiatal költözött a városba – ami természetes módon megnövelte a születések számát.

Összehasonlítva Margitta adatait Románia városaival, ugyan-csak helyi jellegeket fedezhetünk fel:⁴⁸

14. ábra. A natalitás váltakozása Margittán és az ország városaiban (1930–1975)

A harmincas években általános tendencia volt a születések számának csökkenése, Nyugat-Európa ekkor érte meg a második demográfiai átmenetet.⁴⁹ Margittán ekkor magasabb a natalitás, mint Románia városaiban – ez következhet a település rurális jellegéből –, viszont alacsonyabb, mint Romániában, vagyis egy köz-

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ A második demográfiai átmenet jellemzője a születések számának olyan mértékű csökkenése, hogy a termékenységi arányszám negatív értéket vesz fel, vagyis a populáció csökkenni kezd.

tes pozíciót foglal el. Margittán a hatvanas években a natalitás sokkal erősebben lecsökken, mint Romániában, vagy ennek városai-ban. Nem nő meg annyira, viszont tovább tart. A település nem mutat urbánus jelleget a natalitás szempontjából, '89 után vesz fel alacsonyabb értékeket. Itt is bekövetkezik a demográfiai átmenet, csak késleltetve, a késés egyik oka a kormány reprodukivitást szolgáló politikája.

4.1.2. A születések szezonálisága

Ha hónapokra lebontva megvizsgáljuk a születések számát, akkor azt tapasztaljuk, hogy nem születik minden hónapban ugyanannyi gyerek. Mint már említettem a francia történeti demográfiában a születések időpontja helyett a fogantatások időpontját veszik figyelembe.⁵⁰ A fogantatások időpontja sokat elárul egy közösség szokásairól: jellemzi a szexuális szokásokat, fel lehet térképezni a válságok utáni fogantatások megnövekedését. A fogantatások vizsgálata családrekonstrukciós módszernél segít feltérképezni a korabeli születésszabályozási elveket. Kutatásomban feltérképeztem a születések szezonáliságát, viszont az adatokat jelenleg nem dolgoztam fel, de szándékomban áll azt a jövőben megtenni.

4.1.3. A törvénytelen gyermekek

Egy közösség normarendszerére a törvénytelen gyermekek számából és azok anyakönyvben rögzített megnevezéséből is következtethetünk. A margittai református anyakönyvben 1789-ben található meg az első törvénytelen gyerekre való utalás. Az anyakönyv „tisztátalan ágyból született”-nek nevezi a gyermeket: a megnevezésben benne van egy pejoratív hangnem, tartalmazza magának a bűnnek a fogalmát, valamint összeköti annak helyével is. 1837-ben már „házasságon kívül született”-nek nevezik a törvénytelen gyermeket, a fogalom pejoratív jelentése ezzel jelentősen enyhült, nem foglalja magában a bűn képzetét, egyszerűen csak tényként közli a gyermek státusát. 1843-ban már csak mint „törvénytelen gyermek” szerepel, szintén nem foglalja magában a bűn fogalmát, mindössze csak a hatályban lévő törvényeken kívül

⁵⁰ Wrigley 1973. 62.

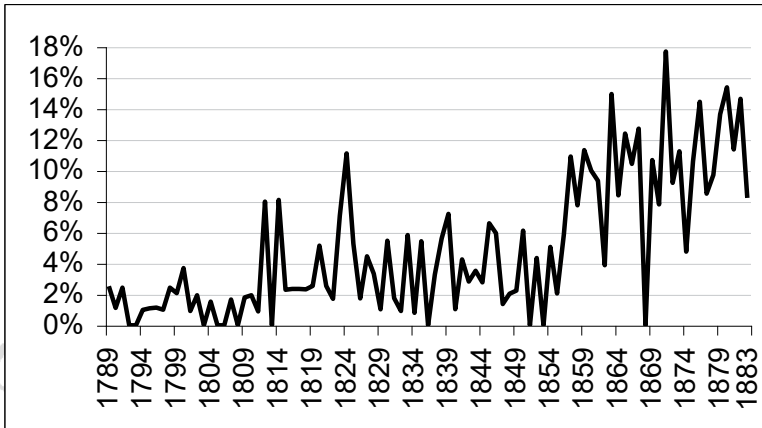
helyezi a gyermeket. Ezek az elnevezések mind a gyermek periferikus helyzetét húzzák alá: házasságon kívüli, törvénytelen, utalnak arra, hogy a gyerek nem olyan tagja a társadalomnak, mint a többiek.

A házasság előtti szexuális élet megítélése sokat változott Margittán a XVIII. század óta. Eleinte kötelező volt az eklézsiakövetés, ennek nyomai megvannak az anyakönyvekben. A szigorú megítélés egy másik fokát a halotti anyakönyvekben lelhetjük fel: a 77. kánon alapján nem jár halotti tisztesség az olyan nőnek, aki törvénytelen viszonyban él egy férfival, vagy törvénytelen gyermeket szült, és kapcsolatát még élteben nem törvényesítette házassággal. Ezt a kánont a XIX. században még tiszteletben is tartották, több olyan nő szerepel az anyakönyvben, akit halotti tisztesség nélkül temettek el emiatt. Így 1839-ben halotti tisztesség nélkül temettek el egy nőt, mert férjétől különváltan egy másik férfival élt, 1841-ben szintén halotti tisztesség nélkül temettek el egy nőt, aki a harmadik törvénytelen gyermekének a szülése közben halt meg.

Érthető tehát, hogy a megszégyenítő helyzetet sokan próbálták elkerülni, vagy titokban tartani. Volt, aki gyermekgyilkosságba is keveredett emiatt, mint egy 1840-ben gyermekét megölő leányanya: „Ádám Susánna másod izben megesett személy, ezen fojo esztendő Februarius Hónap 19én István nevű tiz hetes tsetsemő fjját, nem tudhatni igazán mi okból?, az ugy neveztetett kissebesen alól a' Berettyó folyóba lökte pólástól, hogy megszabadulván nyügjétől ismét szabad madár lehessen. A' gonosz tette a' gyilkos Anyának kitudódván 's maga is megvallván, az Uriszéktől halálra ítéltetett, a' vízbe vetett gyermek Aprilis Hó 22én a Berettyó partján, alól a' Malmon, az iszapba épségben, de halva megtalálatott és Harang Szonál eltemettetett.”⁵¹

A XVIII–XIX. században így alakult a törvénytelen gyermekek aránya a született gyermekekhez képest:

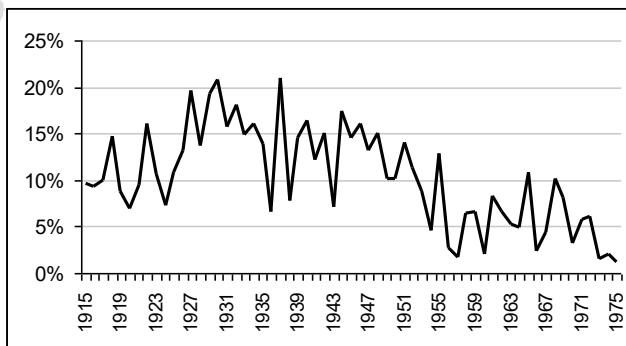
⁵¹ Nagyváradi Állami Levéltár, 87. leltár 32. fond, 604. számú anyakönyv, 595.

15. ábra. A törvénytelen gyermekek arányának alakulása a margittai református egyházközségben (1789–1883)

A grafikonon jól nyomon követhető a törvénytelen gyermekekhez fűződő felfogás enyhülése. A XVIII. század végén alig találunk törvénytelen gyermeket, majd az 1820-as években lesz egy „deviánsabb” periódus. Ez valószínűleg összeköthető az akkori demográfiai válsággal, és a század végére már a törvénytelen gyermekek aránya eléri a 16–18%-ot.

A XX. századi helyzet ezzel teljesen ellentétes:

16. ábra. A törvénytelen gyermekek aránya a margittai református egyházközségben (1915–1975)

Most már nemcsak az anyát illeti felelősség a gyermek miatt, hanem az apa is bekerül az anyakönyvbe, a megnevezése „természetes atya”. A gyermekhez nem társul semmiféle bűnfogalom, csak annyiban különbözik a többitől, hogy neki nem „törvényes”, hanem „természetes” apja van. Ez a viszonylagos szabadság visszatükröződik a törvénytelen gyermekek számában is, viszont az erkölcsi értékrend és a közfelfogás átalakulásával a gyermekeket már teljesen másképp ítélik meg, ugyanúgy, mint a házasság előtti szexuális életet. Így a bűn egy külső ellenőrzés alól egy belső alá kerül, de mivel a belső a társadalom megítélésének hiányában nem fogja fel bűnnek, ezért többé már nem erkölcsi kérdés. Ugyanez történt az anyakönyveknél is: az anyakönyvből 1975-tel lezárult a törvénytelen gyermekek számontartása, mert az egyén „magánügyévé” lépett elő.⁵²

4.2. Az esketési anyakönyvek

Az esketési anyakönyveknél megvizsgáltam az esketések gyakoriságát, a házasságkötő felek életkorát, valamint az endogámiát és az exogámiát, és a házasságkötések napját a hét napjai szerint, valamint a havi eloszlást.

4.2.1. A házasságkötések számának változása

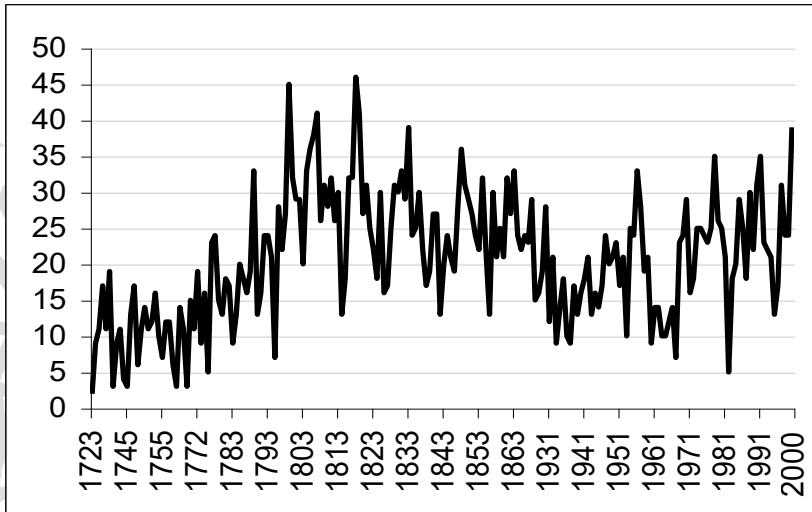
A nyugat-európai modellel szemben, ahol kevesen kötöttek házasságot, és azt is már csak akkor, amikor gazdaságilag megállapodottak voltak, Kelet-Európában egy más modell uralkodott. Itt a házasságkötés általános érvényű volt, csak az nem vett részt benne, aki valamilyen fizikai hibája, vagy más társadalmon kívül sodró helyzete miatt kirekesztett belőle.⁵³

Ez a tény megfigyelhető a fenti ábrán is, hiszen a populáció növekedésével a XVIII–XIX. században nőtt a házasságkötések száma is. A XX. században ez csökkenő tendenciát mutat, habár a hatvanas évek nagy hullámvölgye után a hetvenes években megnőtt a házasságkötések száma, köszönhetően annak, hogy Margittára a városiasítással sok fiatal költözött. Azóta is viszonylag magas értékeket ér el, a mostani magas szám annak köszönhető, hogy a városiasításkor beköltözött generáció gyerekei megérték a házasu-

⁵² Kotics 2001.

⁵³ Wrigley 1973. 86.

landó kort. Viszont ez még nem jelenti azt, hogy Margittán élők házasságkötéséről van szó, ugyanis a legtöbb esetben azért kötnek Margittán házasságot, mert itt születtek, viszont máshol laknak, vagy máshová készülnek.

17. ábra. A házasságkötések számának alakulása a margittai református egyházközségben (1723–2000)

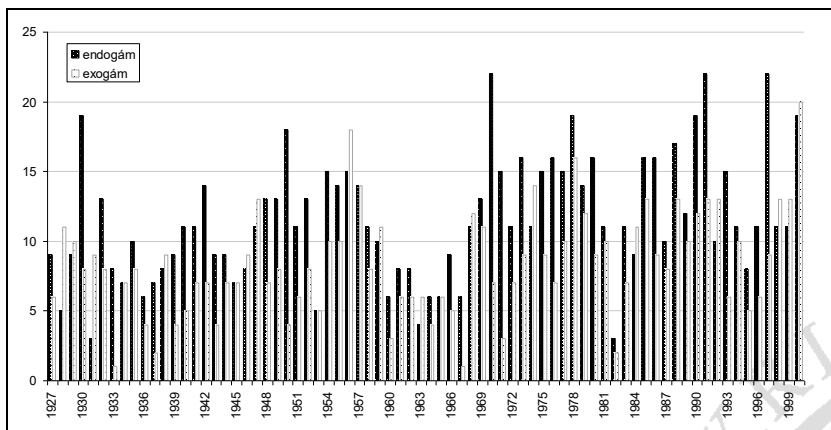
4.2.2. Endogámia és exogámia

Az exogámia lehet felekezeti, születési hely szerinti, lakhely szerinti, nemzetiség szerinti.

4.2.2.1. Felekezeti exogámia

Margittán a XVIII. században és a XIX. század elején ritka volt a felekezeti exogámia, kivételes esetnek számított, ezért nem is jegyezték fel az anyakönyvekbe az illető felek vallását, csak ha az egyik fél nem volt református.

Az exogámiát 1927-től kezdve vizsgáltam Margittán, és a következőkre jutottam: 1927 és 2000 között 1477 házasságot kötöttek a margittai református templomban, melyből 856 volt felekezeti endogám, és a házasságok így oszlottak meg:

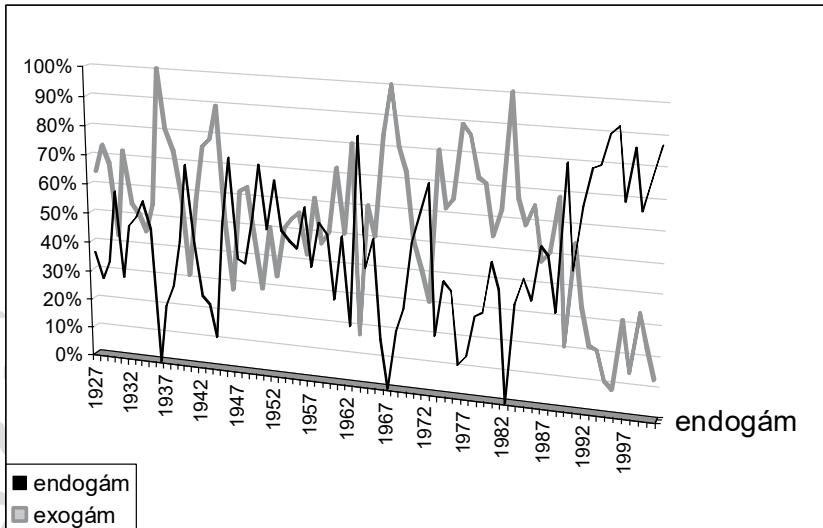
18. ábra. A házasságkötések számának felekezeti exogámia szerinti eloszlása a margittai református egyházközségben (1927–1999)

Látható, hogy általában ugyanannyi volt az exogám házasságkötések száma, mint az endogám házasságoké, sőt, néhány évben túl is lépte azt. Vagyis a XX. században a felekezethez való tartozás már nem kizáró ok egy házasság megkötésekor. A leggyakoribb felekezetek, amelyeknek a tagjaival a reformátusok házasságra lépnek, a római katolikus és az ortodox egyház. A felekezeti exogámiában az ortodoxokkal való házasságkötés a hatvanas évektől kezdve lesz hangsúlyos, főleg azóta, hogy Margittát várossá avatták és megnőtt a román bevándorlás jelentősége.

4.2.2.2. Születési hely, illetve lakhely szerinti exogámia

Margittán kétféle területi exogámiát különböztethetünk meg: a lakhely szerinti, vagyis két különböző településen élő fél közötti házasságkötést, valamint a születési hely szerinti, mely a házasságkötők születési helyében különbözik.

Margittának mindig nagy vonzásköre volt, előbb járásközpont volt, majd mezőváros, így sokan költöztek ide a környező falvakból. Ez a helyzet 1968-ban még fokozódott, amikor várossá nyilvánították. Ekkor nagyon sok pályakezdő fiatal jött Margittára, és ez észrevehető az anyakönyvekben is, ugyanis nagyon sokan kötöttek itt házasságot, akik nem itt születtek, viszont hivatalosan itt laktak:

19. ábra. A házasságok megoszlása születési hely szerint

A fenti ábrán látható, hogy sokan költöztek Margittára, ugyanis a születési hely szerinti exogámia számban szinte végig nagyobb értékeket vesz fel, mint az endogámia. A két nagy beköltözési hullám a század elejére, valamint a hetvenes-nyolcvanas évekre tehető. A század elején Margittának a gazdasága fellendülőben volt, lakossága is ekkor gyarapodott a legjobban. A hetvenes-nyolcvanas években Margittát ismét gazdasági pezsgés jellemzi, ekkor már friss város, és új ipari létesítmények otthona. A kilencvenes évektől az exogámia viszont csökkenő tendenciát vesz fel, és az endogámia lesz a jellemző, ennek oka abban rejlik, hogy Margitta '89 után gazdaságilag bizonytalan pozícióba került, a gyárak egy része csődbe ment, és a többi helyen is nagy volt a leépítés. A gazdaságilag bizonytalan periódusban a város már nem rendelkezett akkora vonzerővel, mint azelőtt. Másrészt annak a generációnak, amelyik a városiasításkor költözött Margitára, a gyermekei a kilencvenes években érték el a házasulandó kort, ezért is haladja meg a Margittán születettek házasságkötési száma a más helyen születettekéit. Valamint ez a nagy házasodási arány nem biztos, hogy körülbelül húsz év múlva egy újabb házasodási hul-

lámot fog kiváltani, ugyanis, akik itt, Margittán kötnek házasságot, azok általában el is költöznek, vagy már el is költöztek a városból. Ez a szokások átalakulását mutatja: a század elején nem a születési hely, hanem a lakhely volt a házasság megkötési helyében a meghatározó. Most a házasulandó felek általában ott kötik az egyházi esküvőt, ahol születtek, és nem ott, ahol hivatalosan (vagy leggyakoribb esetben nem hivatalosan) tartózkodnak.

Az adatokat megvizsgálva az tűnik fel, hogy a vőlegények gyakrabban jönnek máshonnan, mint a menyasszonyok – vagyis a születési hely szerinti exogámiák általában olyan esetekből épülnek fel, ahol a vőlegény máshol született, Margittára költözött, és egy Margittán született lányt vett feleségül.

Ha Margitta kapcsolathálóját akarjuk felvázolni, akkor azt kell megvizsgálunk, hogy a házasulandó felek milyen településről költöztek be Margittára. Ennek alapján azt láthatjuk, hogy Margitta környékén lévő településekről költöztek be leginkább – vagyis Margitta jelentős vonzáskörrel rendelkezett, a környező falvakból az emberek általában ide települtek be.

Megvizsgálhatjuk azt is, hogy időben hogyan változott ez a térbeli mozgás. A nők esetében az jellemző, hogy mindvégig a Margitta környéki településekről költöznek be a legtöbben, viszont a helyzet a többi esetben váltakozik. A század első felében Margitta nemcsak a most Romániában levő szomszédos településeknek jelentett nagy vonzáskörzetet, hanem a most Magyarországon levő településeknek is – Margitta szoros kapcsolatban állt a környező településekkel, és ez a kapcsolat Nyugati irányba a Magyarországról való leválasztással megszűnt. '89 után ismét felújult a Magyarországgal való kapcsolat, viszont most már teljesen más jellegű: Margittáról mennek Magyarországra, viszont itt kötik meg az egyik egyházi esküvőt a szülők miatt. A szomszédos megyékkel is erős a kapcsolat, főleg Szatmár és Szilágy megyével, ami a város földrajzi fekvésének köszönhető, ugyanis Margitta ezeknek a megyéknek a közelében fekszik. Erdély más területeiről is jöttek Margittára, viszont az Öromániából való ideköltözés nem jellemző.

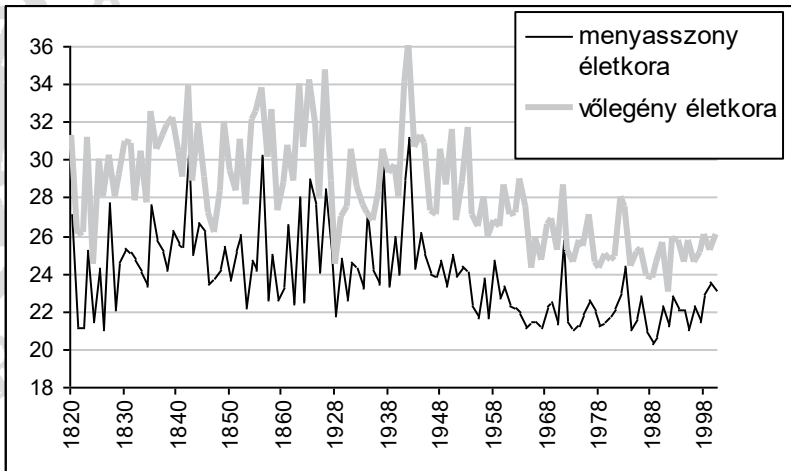
A vőlegények születési helyét megvizsgálva nagyobb változottsággal találkozunk. Ha időben nézzük a változásokat, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a férfiak mobilisabbak a nőknél,

nemcsak több az olyan férfi, aki ide házasodik, vagy innen visz feleséget magának, hanem esetenként földrajzilag távolabbi helyekről is jöttek ide férfiak. A nőknél nem találunk Magyarországnál távolabbi helyet, viszont a férfiak esetében már megfigyelhető, hogy távolabbi helyekről is jöttek Margittára házasodni. Az egyik ilyen eset a közelmúltra tehető: skót presbiteriánusok misszióztak Margittán, és egyikük feleségül vette az egyik helybéli tanítónőt. A magyarországi kiházások is megnöttek a rendszerváltás óta.

4.2.3. A házasulandók életkora és társadalmi állapota

Az esketési anyakönyvekben a házasulandó felek kora és családi állapota csak a XIX. századtól van rendszeresen bejegyezve. Ezért csak 1820-tól kezdve vizsgálom az adott dimenziót.

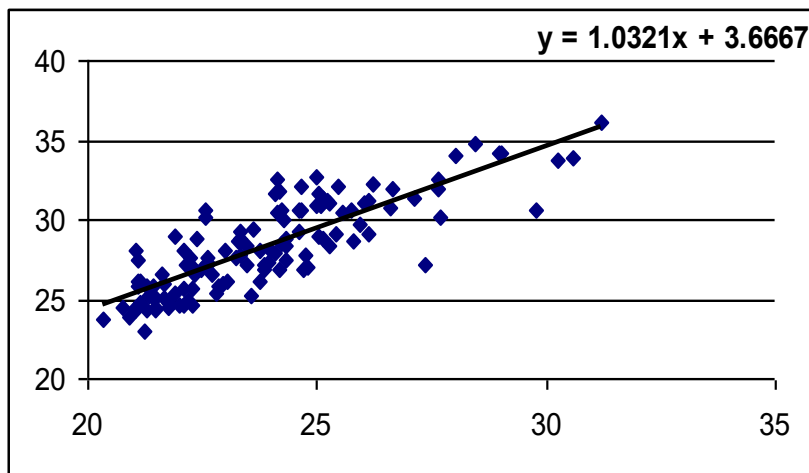
A házasságkötő felek életkora így változott 1820-tól napjainkig:

20. ábra. A házasságkötő felek életkorának összefüggése és változása (1820–1998)

Általában véve elmondhatjuk, hogy a férfiak átlagéletkora a házasságkötéskor magasabb a nők életkoránál, és ez a különbség állandónak tűnik. A két életkor egymással erős összefüggést mutat, korrelációs együtthatójuk 0,836 796 a 0,01 szignifikanciaszinten – ami azt jelenti, hogy a két változó összefüggésére fel lehet írni egy

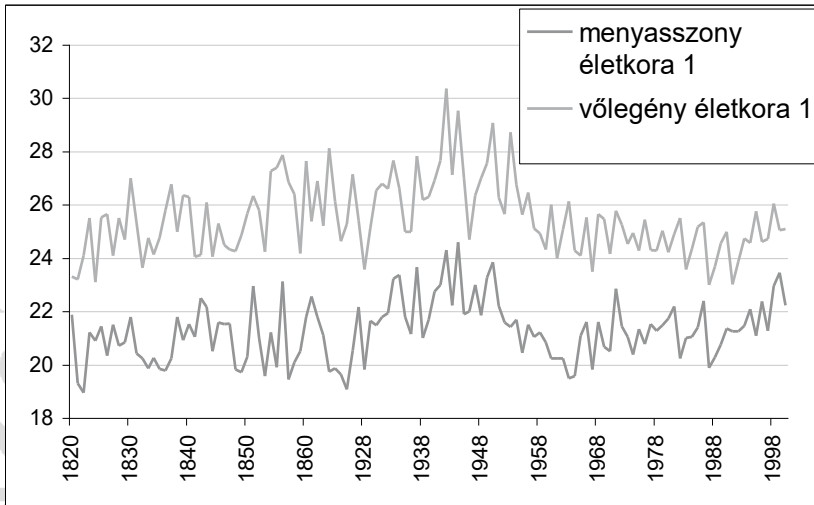
egyenletet, amely kifejezi a kettejük közötti összefüggést. Ha regressziószámítást végzünk, akkor a következő eredményt kapjuk:

21. ábra. A házasulandó felek életkorának összefüggésére felírható egyismeretlenes egyenlet és lineáris függvény

Vagyis a vőlegény átlagban 3–4 évvel idősebb a menyasszonynál. Persze, ez alól vannak kivételek, főleg újránházasodás esetén. A XIX. századi Margittán gyakori eset volt az, hogy a fiatal legény egy nála jóval idősebb özvegyasszonyt vett feleségül, valamint az is megesett, hogy egy özvegyember egy fiatal menyecskét hozott a házhoz.

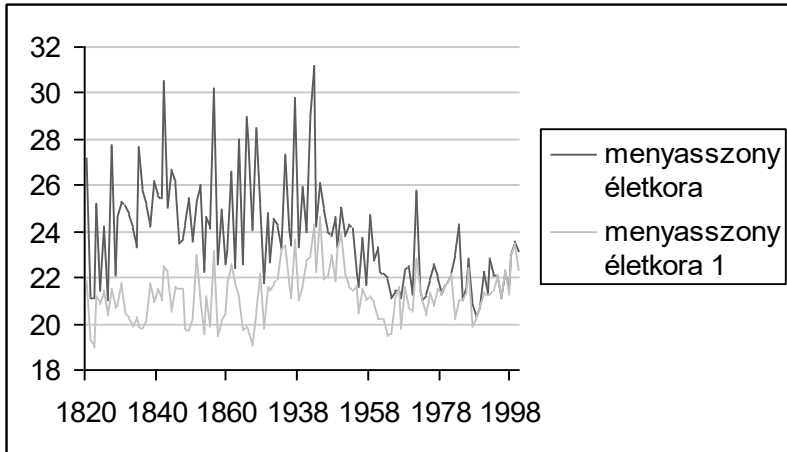
Azt figyelhetjük meg, hogy a házasságkötési életkor a XIX. század óta általában véve csökkent. Ez főleg annak a tényezőnek tudható be, hogy az újránházasodás is lecsökkent. Erre a tényre fény derül, ha megvizsgáljuk az első házasságkötési életkorokat:

22. ábra. Az első házasságkötés életkorának változása (1820–1998)

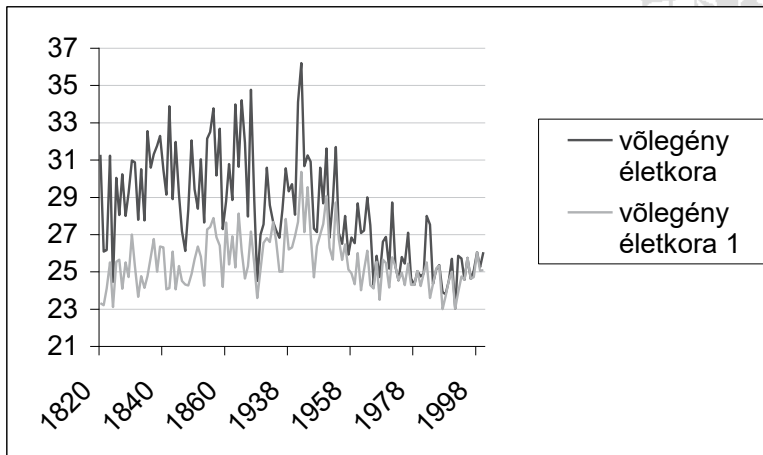
Megfigyelhetjük, hogy az első házasságkötés életkora általában véve a menyasszonyoknál nőtt, a vőlegényeknél pedig csökkent – és mind a növekedés, mind a csökkenés mértéke alacsonynak mondható. Ez a tendencia a házasságkötési életkorok közötti különbség látható csökkenésével függ össze. Az első házasságkötés életkora jelentősen megnőtt a XX. század első felében, a harmincasnegyvenes években, ez egyidejűleg a házasságkötések számának csökkenésével is járt: vagyis kevesebben kötöttek házasságot, és azt is egy magasabb életkorban – ez a tendencia a nyugat-európai trendhez közelíti Margittát. A világháború okozta válság nem indított el a településen egy nagyobb házassági hullámot. A következő években lecsökkent a házasságkötési életkor, valamint a házasságok száma is megnőtt, ez egyrészt annak tudható be, hogy Margitta ezekben az években migrációs célpont lett.

A nők házasságkötési életkorának változását figyelve a következőket állapíthatjuk meg:

23. ábra. A nők házasságkötési életkorának változása (1820–1998)

A férfiak esetében hasonló helyzetről beszélhetünk:

24. ábra. A vőlegény életkorának változása (1820–1998)

A különbség a XIX. században itt is nagy, viszont a XX. században hamarabb lecsökken, mint a nőknél, ami azt jelenti, hogy a

férfiak már nem házasodtak újra olyan gyakorisággal, mint a nők. A XX. század végén a házasságkötési életkor csökkenéséről beszélhetünk, ami közelebb hozza a vőlegény életkorát a menyasszonyéhoz. Az első házasságkötési életkor a XX. század végére már itt is egybeesik az átlagos házasságkötési életkorról, ami ugyanazt jelenti, mint a nőknél: gyakorlatilag megszűnt az újránházasodás.

4.2.4. A házasodások szezonalitása, valamint a házasságkötések helye a kalendáriumban

A hagyományos társadalmakban jól meghatározott helye volt a házasságkötés időpontjának. Ez a hely mind a naptári éven belül, mind a hét napjai között jól meg volt határozva.⁵⁴ Jelenleg az általános házasságkötési nap a szombat, a házasságkötés ideje pedig egyenletesen megoszlik az egész évben.

A XVIII. századi Margittára a téli házasságkötési periódus volt jellemző, ebben a korszakban a legtöbb házasságot januárban és februárban kötötték. Még volt egy nagyobb házasodási hullám tavasszal – ez általában márciusra tevődött, s volt, amikor áthúzódott az áprilisi hónapba is. A házasságkötések időpontja a század közepén a hétben még nem foglalt el egy kiemelt helyet: nem volt egy meghatározott házasságkötési nap. A házasságkötés napja ugyanúgy lehetett hétfő, mint vasárnap, és kötöttek házasságot szép számmal pénteken is – annak ellenére, hogy az szerencsétlen napnak számított.⁵⁵ A házasságkötések napjának ilyenszerű eloszlásában a keddi nap mégis kiemelt pozícióhoz jutott: annak ellenére, hogy a hét minden napján kötöttek házasságot, a leggyakoribb időszak mégis a kedd volt.⁵⁶ A XVIII. század végére már a keddi

⁵⁴ Faragó 1999. 34–63.; Örsi 1995. 124.; Kós 1979. 472–486.

⁵⁵ Kós 1979. 472.

⁵⁶ Örsi Julianna Túrkevéen, a római katolikus közösségben vizsgálta a házasságkötési szokásokat: a XVIII. század közepén ott a hétfői és vasárnapi időszak volt a jellemző. Faragó Tamás a XVIII. századi protestáns közösségekre vonatkozóan a keddi időpontot, valamint a novemberi és márciusi házasságkötést tartotta jellemzőnek. Dr. Kós Károly Mezőköbölkülön vizsgálta a házasságkötési szokásoknak ezt a dimenzióját, az ő következtetése szintén a keddi nap lett, mint ideális házasságkötési nap. Lásd Örsi 1995b. 124.; Faragó 1999. 34–63.; Kós 1979. 472–486.

időpont volt a jellemző, a többi inkább kivételszámba ment, habár kedden kívül még a hétfő is jelentős napnak számított.

A XIX. századra a tavaszi periódus megerősödését tapasztaljuk. Még most is kötnek szép számban házasságot télen, a tél nem veszítette el kiemelkedő szerepét, viszont van olyan év, ahol tavasszal kötnek több házasságot. Ezzel egy időben a házasságkötési periódusok homogenizálódása figyelhető meg: a század közepétől már nincs az évnek úgynevezett kiemelt periódusa.

A házasságkötések napját illetően elmondhatjuk, hogy továbbra is a hétfő és a kedde a kiemelkedő szerep. Ennek megvan a maga magyarázata: az esküvő napját jó volt a hét elejére tenni, ugyanis a lakodalmak a múlt században általában három napig tartottak. Nem illett a lakodalmat a hét végén tartani, mert a vasárnapi nap az istentisztelet ideje volt, a közösségi normarendszerhez hozzátartozott az istentiszteleten való megjelenés – és ezt az alkalmat nem volt szabad beszenyezni borgőzös állapottal, az ember testileg és lelkileg tisztán kellett hogy belépjen az Úr házába.⁵⁷

A XX. században a házasságkötések ideje mindenféle szempontból megváltozik: még nagyobb homogenitás jellemzi, valamint a század végére a téli időszak teljes háttérbe szorulása. A század második felében az őszi és a tavaszi periódus válik kiemeltté, például 1982-ben az összes esküvőt a tavaszi periódusban bonyolították le. Ami a házasságkötés napját illeti, ez áttevődött a hét végére: szombaton és vasárnap kötik a legtöbb házasságot, viszont a hét közben kötött házasságok napja továbbra is a kedde. A házasságok 20%-át a század elején kedden kötötték meg. Ez a helyzet a század folyamán teljesen megváltozik: a házasságkötések napja fokozatosan áttevődik a szombati napra, és a lakodalom is egynapos (egy éjszakás) ünnepeléssé válik. A házasságkötési nap a szombat lett, és ez a nap egyeduralkodó pozíciót vett fel az utóbbi évtizedekben a házasságkötések szempontjából. A szombati nap általános meghonosodásának a munkaszokások átalakulása lehet az oka. Mindenhol áttérnek a hat napos munkahétre, mind a falvakban, mind a városokon megváltozik az egyén időbeosztása. A munkaszüneti nap továbbra is a vasárnap, viszont a többi nap kötelezően munkanap,

⁵⁷ Kós 1979. 478–483.

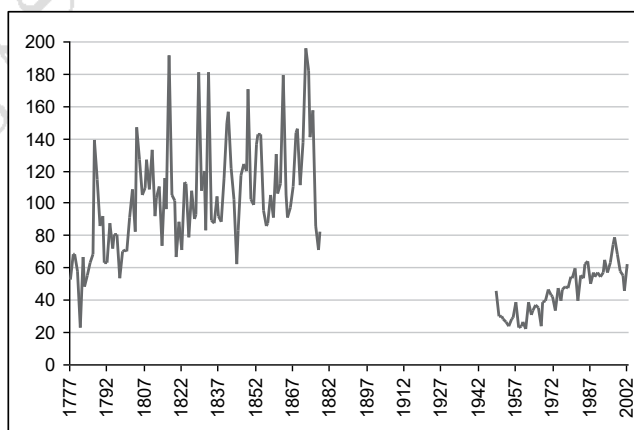
tehát nem tekinthető kiemelkedően ünnepi periódusnak. Ebből az okból kifolyólag a szombat délután, valamint éjszaka mutatkozott egyedül megfelelőnek a lakodalom lebonyolítására, ugyanis hétfő reggel ismét elkezdődött a hétköznapok megszokott rendje.

4.3. A halotti anyakönyvek elemzése

A halotti anyakönyvek segítségével mélyebben bepillantunk egy közösség életébe. Megvizsgálhatjuk a közösség egészségügyi szokásait, a betegségek típusából következtethetünk a közösség életmódjára, a csecsemőhalandóságot vizsgálva következtethetünk a kor közegészségügyi szintjére. A halotti anyakönyvek remek forrásai a devianciakutatásnak: a halál okainál megtalálhatjuk az alkoholizmust, az öngyilkosságot, az erőszakos halált. A halotti anyakönyvek az egyén helyét is megjelölik egy adott közösségben: a periférián elhelyezkedő egyéneknek bizonyos korokban temetéskor nem járt ki a halotti tisztesség megadása.

4.3.1. A halálozások számának alakulása a margittai református egyházközségben

A margittai református egyházközségben az elhalálozások száma a következőképpen alakult:

25. ábra. Az elhalálozások számának alakulása a margittai református egyházközségben

4.3.2. Az elhalálozás okai

4.3.2.1. Betegségek

Az elhalálozás fő okának általában a betegségek tudhatók be.

Margitta mocsaras területen feküdt, ennek egyik fő következménye a maláriás megbetegedés volt, valamint az immunrendszer legyengülése, ami miatt a szervezet már nehezen tudott ellenállni a többi betegségnek. Ez nem volt egyedi jelenség a korabeli Magyarország területén, a külföldiek „magyarbetegség”-nek nevezték, ugyanis aki idevándorolt, mind elkapta. A korabeli orvosi irodalomban igen vitatott volt ez a téma, Bihar megyében is gyakori betegség volt a malária.⁵⁸

A XIX. századi Margittán a leggyakoribb halált okozó betegségek a következők: kelevény (ez egyfajta daganat, vagy egy seb elfertőződése), hideglelés, forró-hideglelés (malária tünetei), vízibetegség, szárazbetegség, orbánc (lánckokkuszok által okozott sebferőtőzés), nyavalya, süly (skorbut), perezs.

A XVIII–XIX. században gyakoriak voltak a járványok egész Magyarország területén. Margittán a járvány sújtotta évek a következők:

- 1813 – himlő
- 1814 – himlő
- 1819 – himlő
- 1821 – himlő
- 1822 – himlő
- 1823 – skarlát és torokgyík
- 1824 – himlő és vérhas
- 1829 – himlő
- 1830 – himlő és vérhas
- 1833 – himlő és vérhas
- 1834 – vérhas
- 1836 – kolera
- 1841 – himlő
- 1848 – himlő
- 1849 – kolera

⁵⁸ Lásd a *Magyar orvosok...* 1844. kötetét.

Az elkövetkező években a járványok már nem pusztítottak olyan tömegesen, mint addig – ez egyik jele a közegészségügy megjavulásának. A járványok utáni évben az elhunytak száma általában alacsony lesz, a születések száma pedig megnő, kivéve ha nem egy újabb járvány vagy demográfiai válság lép fel az elkövetkező évben. Ennek az az oka, hogy a járványok alkalmával általában a népesség gyengébbik fele halálozik el, azok, akik a következő években úgyszólván elhunytak volna.⁵⁹

A XX. században már más a helyzet egészségügyi téren: azok a betegségek, amelyek a XIX. században halálosnak számítottak, ma már nem jelentenek különösebb veszélyt, helyettük viszont vannak újabb betegségek. Most a leggyakoribbak a légútiak, a daganatos betegségek, valamint a szív- és érrendszeri panaszok.

4.3.2.2. Alkoholizmus

Az alkoholizmust az anyakönyvekből ennek következménye, a májcirózis alapján lehet felismerni – az ok azonban nem mindig egyértelmű, ugyanis májcirózist nem csak az alkohol túlzott fogyasztása okoz, valamint az adatleadók nem mindig vallják be nyíltan a halálokot, megeshet, hogy májcirózis helyett egyebet mondanak.⁶⁰ Margittán az anyakönyvek szerint az alkoholizmus nem volt meghatározó elhalálozási ok – az adatok nem tükrözik elég pontosan a valóságot –, de általánosan megállapítható, hogy nem fejlődött halált okozó tendenciává az alkoholfogyasztás.

Az alkoholizmus mint deviáns tényező a XIX. századi halotti anyakönyvben 1843-ban tűnik fel először, amikor a következő esetet írja le:

„November Ho 15^{en} Megholt Székely Mihály ki egész Házassági életét, idegen rosz Asszonyokkali nősparáznaságban, feslettségben, tolvajkodásban, részegeskedésben töltvén, utoljára a' sok rosz meggyörte, ágya fenekére nyomta, és mind ezen Czegéses (?) bünükbe holtig lélegző ember az Eklesiából is magát kivonta, halála törtévnén, be sem jelentődött, hanem több hozzá hasonló Társaitól egy gödörbe minden Halotti tisztesség nélkül eldugattott.”⁶¹

⁵⁹ Wrigley 1973. 66.

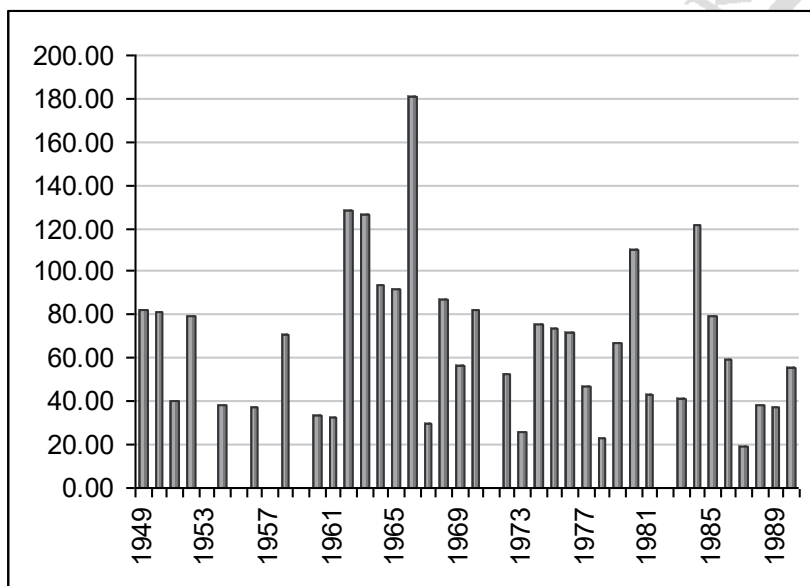
⁶⁰ Fekete 2001. 57.

⁶¹ Nagyváradi Állami Levéltár 87/32., 604. szám, 611.

4.3.2.3. Öngyilkosság

Margittán az öngyilkosság a XX. század folyamán vált meghatározó halál okká, ebben követte a Magyarországi trendet: ugyanis 1960-tól Magyarország a világ öngyilkossági statisztikája szerint az élre kerül, és a nyolcvanas években tetőzött, majd a kilencvenes években elkezdett csökkenni. Érdekes módon a Magyarországgal szomszédos államok, Romániát kivéve, mind hasonlóan magas öngyilkossági arányszámokkal rendelkeztek.⁶²

Ha a margittai református közösség adatait nézzük, akkor kiderül, hogy az itteni öngyilkossági arányszám helyi jelleget vesz fel, részben követi a magyarországi trendet, viszont jóval magasabb annál:

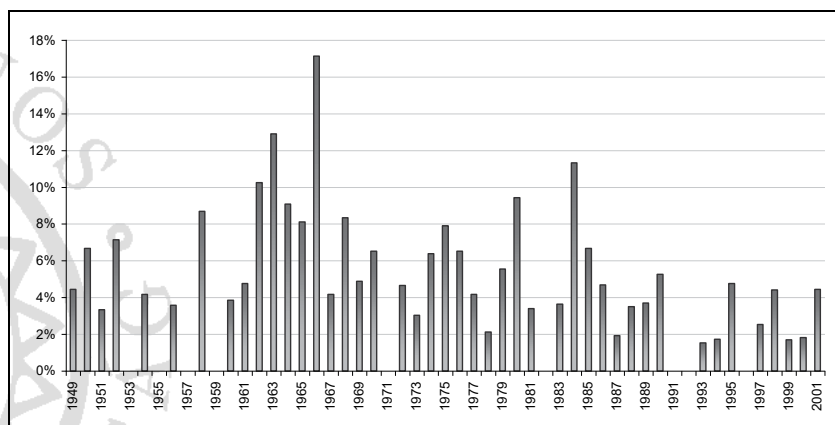
26. ábra. Az öngyilkossági arányszám százalékre kifejezése

Az öngyilkossági arányszám 1966-ban csúcsosodik, ezután csökkenő tendenciát vesz fel, két kiemelkedő periódusról beszél-

⁶² Fekete 2001. 168.; Andorka 1997. 530–531.

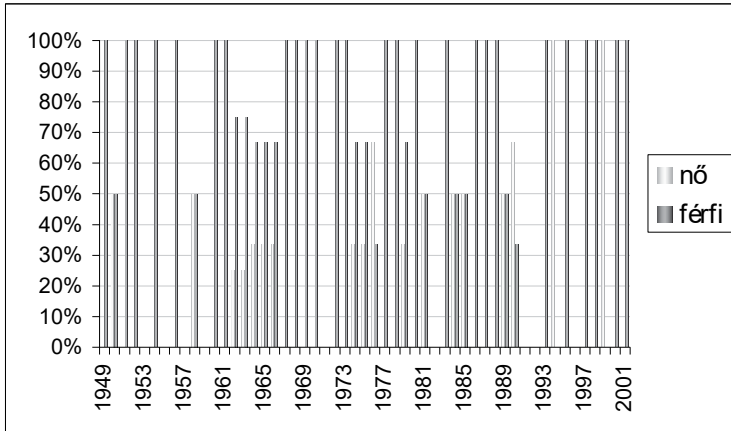
hetünk ebben a csökkenő időszakban: 1980-ról és 1984-ről. Magyarországon 1984-ben csúcsosodott az öngyilkossági arányszám, Margittán is magas értéket vesz fel ebben az évben, viszont a legmagasabb értékű az 1966. évi marad, ennek közvetlen társadalmi okaként a kollektivizálás nevezhető meg.

A halálozási mutatókban is egy eléggé kiemelt hely jut az öngyilkosságnak:

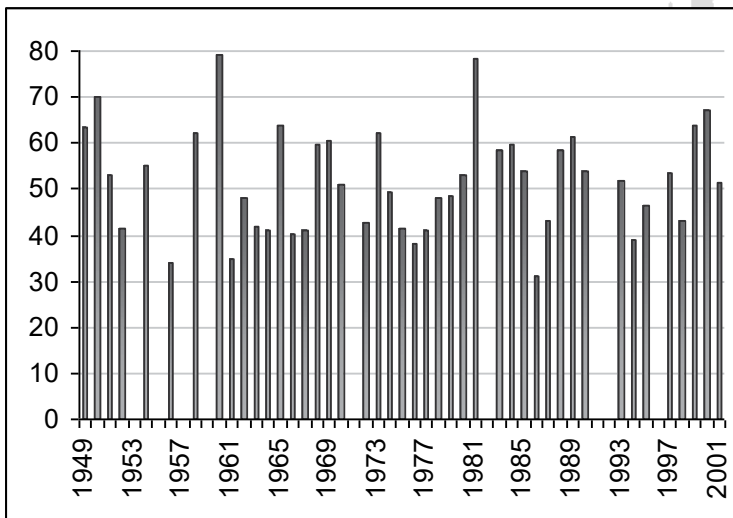
27. ábra. Az öngyilkosság elhalálozáshoz viszonyított aránya

Az öngyilkosság általában a harmadik legfontosabb halálozási ok. Azt figyelhetjük meg, hogy jóval nagyobb a férfi öngyilkosok aránya, mint a nőké:

28. ábra. Az öngyilkosok nemek szerinti megoszlása

Az is megfigyelhető, hogy az öngyilkosságot elkövetők általában magas életkorral rendelkeznek:

29. ábra. Az öngyilkosok átlagos életkora

Megállapítható tehát, hogy az öngyilkosságot elkövetők általában idősebb kort megélt, többnyire egyedülálló férfiak. Ahol az öngyilkossági életkor csökkenését figyelhetjük meg, főleg társadalmi okra következtethetünk: jelen helyzetben Margittán a hatvanas és nyolcvanas évek öngyilkossági hulláma fatalista öngyilkosságnak nevezhető: vagyis az egyén tehetetlennek érzi magát a társadalmi szorításokkal szemben.⁶³

4.3.2.4. Erőszakos halál

A XIX. századi anyakönyvekben a gyilkosság mint deviáns eset részletesen leírva szerepel. És kiderül az is, hogy a gyilkos a társadalom perifériáján helyezkedik el: halálesetét nem vették be az anyakönyv rendes vitelébe, hanem év végén említették a kivégzést, ugyanis a gyilkosnak nem járt halotti tisztesség kiszolgáltatása.

4.3.3. Átlagos elhalálozási életkor, csecsemőhalandóság

Az átlagos elhalálozási életkor csökkenése figyelhető meg Margittán. Ha korcsoportokra bontjuk az elhunytakat, akkor finomabb összefüggéseket tárhatunk fel, megállapíthatjuk, hogy melyik korosztályt veszélyezteti legjobban az elhalálozás. Kilenc korcsoportra osztottam fel az elhunytakat, majd ezek arányát az összelhalálozáshoz viszonyítottam.⁶⁴

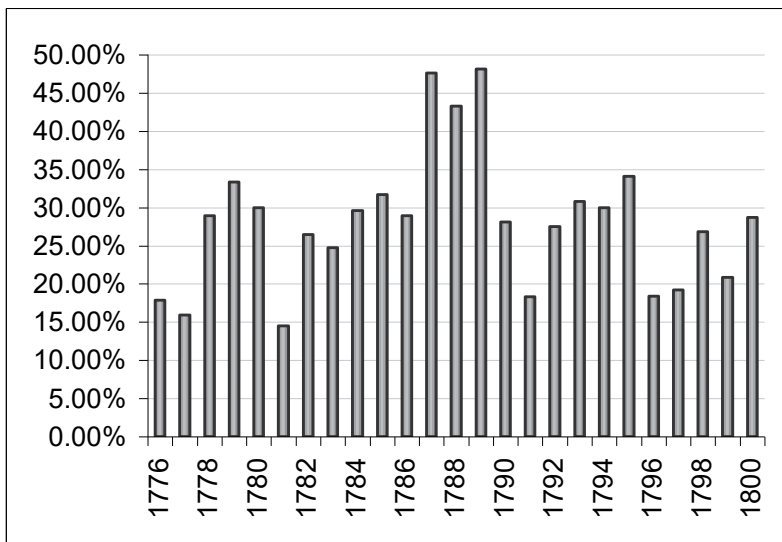
A XVIII. században a következőképp alakul az elhalálozási életkor változása: a legvesélyeztetettebb korcsoport az egy éven aluliaké, a csecsemőhalandóság ebben az időszakban igen nagyméretű volt. A második legvesélyeztetettebb csoport a kisgyermekcsoportja. Ebből adódóan a XVIII. században általában a megszülettek fele érte el jó esetben a felnőttkort. Ez nem volt egyedül jelenség, a korabeli társadalmakban szintén magas volt a csecsemő- és kisgyermek-halandóság.⁶⁵

A csecsemőhalandóság Margittán a XVIII. században a következőképp alakult:

⁶³ Durkheim 2000. 302.

⁶⁴ Benda 2000. 133.

⁶⁵ Andorka 1997. 277–278.

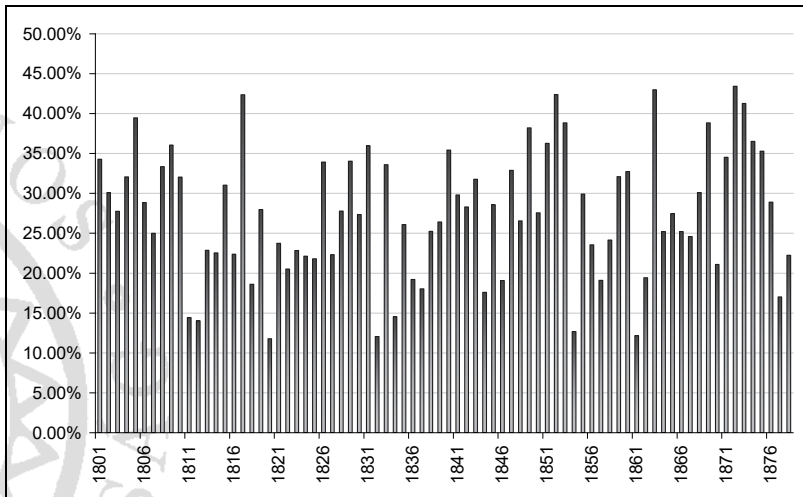
30. ábra. A csecsemőhalandóság alakulása a XVIII. században Margittán

Mint látható, Margittán a XVIII. században általában véve mindegyik harmadik gyermek meghalt még abban az évben, amikor született, 1788–1790 között pedig szinte mindegyik második gyermek meghalt egyéves kora előtt. Az elhalálozások okát ebben az időszakban nem tudjuk kideríteni, ugyanis a korabeli anyakönyvek akkor ezt még nem jegyezték fel.

A XIX. századi Margittán az elhunytak korcsoportos megoszlását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a csecsemőhalandóság még mindig az első helyen van, és a kisgyermek-halandóság is hozzá hasonló értékeket vesz fel, sőt, néha meg is haladja. Vagyis nem a halandósági mutatók javulásáról, hanem romlásáról beszélhetünk: nem az történt, hogy a csecsemőhalandóság szorult háttérbe, hanem az, hogy megnőtt a kisgyermek elhalálozásának száma. Ez főként a XIX. századi gyakori járványoknak tudható be, ugyanis egy-egy járvány a kisgyermeket sújtotta a leginkább. Az vehető észre, hogy egyre kevesebben érik meg a felnőttkort, az öregkort még inkább, a XIX. századi Margitta népességére pedig a fogyás

jellemző. A fogyás azért nem követi teljességgel a természetes szaporulat vonalát, mert sokan költöztek ebben az időszakban Margittára, és ez a tény némileg kiegyenlítette a fogyást.

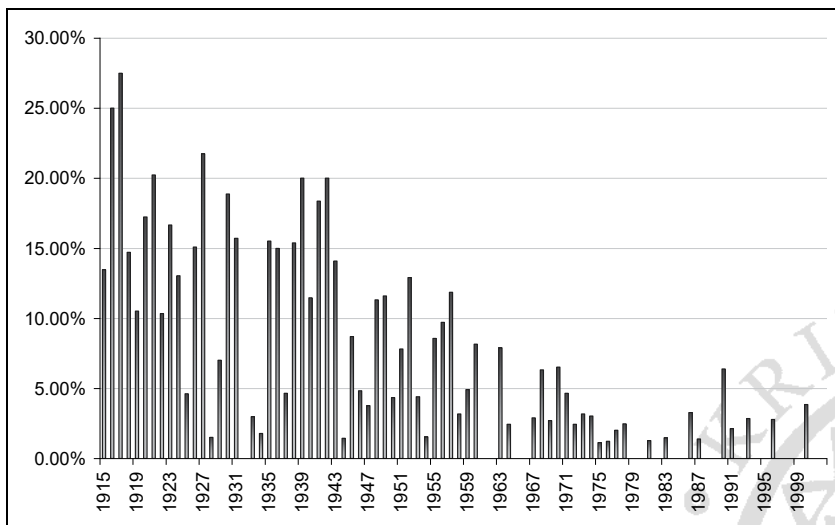
A csecsemőhalandóság a XIX. századi Margittán a következőképp alakul:

31. ábra. A csecsemőhalandóság alakulása a XIX. századi Margittán

Továbbra is elmondható az, hogy átlagban minden harmadik gyermek meghalt még abban az évben, amelyikben született. Hullámhegyek és hullámvölgyek jelzik a csecsemőhalandóság szempontjából a XIX. századot – a magasabb halandóság jellemezte periódusban szinte minden második gyermek meghalt egyéves kora előtt, a kedvezőbb halandósággal rendelkező periódusokban pedig mindegyik ötödik–tizedik gyermek.

A XX. század második felében az elhunytak korcsoportos megoszlása teljesen átalakul: most már a hetven év fölöttiek képezik az elhunytak legnagyobb hányadát. Ennek fő oka a halálozási mutatók általános javulása, a közegészségügy, életmódbeli szokások megváltoztatása. A csecsemő-, illetve a kisgyermekhalandóság jelentős mértékben csökkent, sőt gyakorlatilag meg is szűnt, így egyre több embernek van esélye megérni az öregkort:

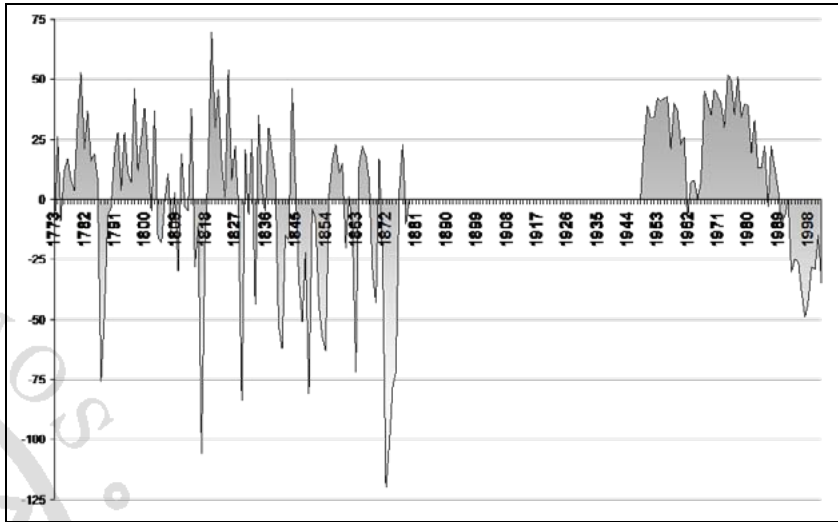
32. ábra. A csecsemőhalandóság alakulása a XX. századi Margittán

A magas halandósági mutatók ellenére a margittai református közösségben még mindig alacsonyabb az átlagos elhalálozási életkor az országos szintnél, és csak 1992-ben közelítette meg a romániai falvak szintjét.

5. Összefüggések feltérképezése, következtetés

A demográfiai folyamatok szorosan összefüggnek egymással. A demográfiai válságokat általában demográfiailag kiemelkedő szakaszok követik: egy állandó hullámváltozás jellemzi a népesedési folyamatot. Jelenleg a globális népesedési folyamat egy hullámvölgyben van: a születések száma lecsökkent, a halálzási mutatók pedig nem javultak, ezért a népesség fokozatosan fogy – ezt nevezzük második demográfiai átmenetnek.

Margittán a természetes szaporulat alakulása a XVIII. század második felétől mostanáig a következőképp alakult:

33. ábra. A természetes szaporulat alakulása Margittán

Látható, hogy a hullámhegyeket hullámvölgyek követik: ha a különbség az elhalálozások és a születések között elér egy nagyon nagy vagy nagyon alacsony értéket, akkor egy idő után az állapot megfordul: az értékek csökkenni vagy nőni kezdenek, ami egy újabb demográfiai hullám kezdetét jelenti.

A fenti ábrán jól látható, hogy Margitta az első demográfiai átmenetet a XX. század első felében érte meg, a második demográfiai átmenet pedig a XX. század nyolcvanas éveiben kezdődött, és most is tart.

Jelenleg Margittát egy hullámvölgy jellemzi, ez annak tulajdonítható, hogy a XX. század első felében a születések száma magas volt – ezek a mostani periódusban hunynak el, ezért magas a halálozási arányszám. A születések száma a nyolcvanas években csökkenő tendenciát vett fel, és továbbra is csökken, ezért a populáció fogyni kezdett. A házasságkötések számának az utóbbi években való megnövekedése viszont egy újabb magasabb születési arányszámot vetít elő, ezért feltételezhető, hogy a jelenlegi helyzet kiegyenlítődése után ismét egy növekedési periódus fog következni.

Szakirodalom

ANDORKA Rudolf

1997 *Bevezetés a szociológiába*. Budapest

2001a A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben. In: *Uő: Gyermek, család, történelem – történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest, 101–127.

2001b A gyermekszám történeti változása a fejlett társadalmakban. In: *Uő: Gyermek, család, történelem – történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest, 128–140.

BÁRSONY István

1992 Conscrierea camerală din 1692 a comitatului Bihor. *Crisia* XXII. 97–114.

BENDA Gyula

2000 A halálozás és halandóság Keszthelyen 1747–1849. In: *Történeti demográfiai évkönyv 2000*. Budapest, 122–166.

é. n. *Keszthely – egy monografikus társadalomtörténeti kutatás demográfiai tanulságai*. Kézirat, KJNT adattára 3656–3657

BOLOVAN, Ioan

2000 *Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX. Realități etno-confesionale și politici demografice*. Cluj

BORCEA, Liviu

1994 Conscrierea comitatului Bihor din 1552. *Crisia* XXIV. 233–284.

BOROVSKY Samu

1901 *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Budapest

DANYI Dezső – DÁVID Zoltán (szerk.)

1960 *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest

DIMÉNY Attila

1999 Endogám és exogám típusú házasságok Oroszfaluban a századfordulón. In: Borbély Éva – Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kolozsvár, 154–162.

DÖRNER, Anton

1995 Date privind evoluția ciumei din Transilvania în perioada anilor 1738–1739. In: Bolovan, Sorina – Bolovan, Ioan (ed.): *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI–XX*. Cluj, 169–199.

DURKHEIM, Émile

2000 *Az öngyilkosság*. Budapest

FARAGÓ Tamás

1999 A házasságkötés kalendáriuma a 18. században. Adalékok a magyar társadalom időszakléletének változásához. In: Uő: *Tér és idő – család és történelem*. Miskolc, 34–63.

FEKETE Sándor

2001 *Deviancia és társadalom*. Pécs

KAMARÁS Ferenc

2000 Termékenység, népesség – reprodukció. In: *Társadalmi riport 2000*. Budapest, 409–433.

KÓS Károly, dr.

1979 Munka, életmód és hagyomány egy rituselem változásai tükrében. In: Uő: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Bukarest, 472–486.

KOTICS József

2001 *Mások tekintetében*. Miskolc

KÖPECZI Béla – BARTA Gábor

1993 *Erdély rövid története*. Budapest

MANUILĂ, Sabin (ed.)

1933 *Recensământul general al populației României 1930*. București

MEASNICOV, I. – HRISTACHE, I. – TREBICI, V.

1977 *Demografia orașelor României*. București

MEZŐSI Károly

1943 *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején*. Budapest

MIRK Szidónia

1999 Căsătoriile mixte maghiaro–române din Zăbala. In: Pozsony Ferenc – Anghel, Remus Gabriel (ed.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Cluj, 53–70.

MUREȘAN, Cornelia

1999 *Evoluția demografică a României: tendințe vechi, schimbări recente, perspective (1870–2030)*. Cluj

OZSVÁTH Imola

2002 Egy dél-erdélyi település története a statisztikák és egyéni élet-történetek tükrében. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár, 95–110.

ÖRSI Julianna

1995 A türkevei református házasságkötések társadalomnéprajzi vonatkozásai. In: Uő (szerk.): *Türkeve*. Türkeve

1998 *Emberszötte háló*. Türkeve

- PASCU, Ștefan
1972 Demografia istorică. In: Ștefan Pascu (ed.): *Populație și societate*. Cluj, 11–74.
- POZSONY Ferenc
2001 *Családkutatás erdélyi magyar szórványközösségekben*. Kolozsvár, KJNT adattára 3795
- ROTEGAN, Simion
1995 Un flagel tip medieval în Transilvania: epidemia de holeră în 1866. In: Bolovan, Sorina – Bolovan, Ioan (ed.): *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI–XX*. Cluj, 200–206.
- ROTARIU, Traian – SEMENIUC, Maria – MEZEI Elemér (ed.)
1999a *Recensământul din 1900*. Transilvania. Cluj
1999b *Recensământul din 1910*. Transilvania. Cluj
2002 *Recensământul din 1941*. Transilvania. Cluj
- ROTARIU, Traian – SEMENIUC, Maria – MUREȘAN, Cornelia (ed.)
1997 *Recensământul din 1880*. Transilvania. Cluj
- SZENTPÉTERY Imre
1985 *A kronológia kézikönyve*. Budapest
- SZIRMAI Viktória
1988 *Csinált városok*. Budapest
- TREBICI, Vladimir
1996 *Demografie. Excerpta et selecta. Academicul la vârsta de 80 de ani*. București
- TREBICI, Vladimir – GHINOIU, Ion
1986 *Demografie și etnografie*. București
- VARGA Árpád, E.
1998 Adatok és szempontok az erdélyi városi térségek etnikai arcúlatváltásának vizsgálatához. In: Uő: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, 180–217.
1999 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. II. Budapest–Csíkszereda
- VARGA Gyula
1993 Az anyakönyvek mint a társadalomnéprajz forrásai. In: *A társadalom néprajzi vizsgálatának eredményei és lehetőségei az Alföldön*. Csongrád, 51–71.
- VUKOVICH György – HARCSA István
2000 A magyar társadalom a jelzőszámok tükrében. In: *Társadalmi riport 2000*. Budapest, 19–46.

WRIGLEY, E. A.

1973 *Népesedés és történelem*. Budapest

Források

A Nagyváradi Állami Levéltárban található anyakönyvek a 87. leltár, 32. fond alatt a következő számok:

601 – katolikus egyház temetési anyakönyve a XIX. század végéről

602 – református egyház vegyes anyakönyve 1723–1801

603 – református egyház vegyes anyakönyve 1780–1806

604 – református egyház vegyes anyakönyve 1801–1852

605 – református egyház vegyes anyakönyve 1852–1868

606 – református egyház keresztelési anyakönyve 1860–1883

607 – református egyház elhalálozási anyakönyve 1860–1879

608 – izraelita egyház születési bejegyzésének anyakönyve 1854–1876

609 – izraelita egyház elhalálozási anyakönyve 1877–1888

A margittai református parókián található anyakönyvek:

– keresztelési anyakönyvek 1914–2003

– házasságkötési anyakönyv 1927–2003

– elhalálozási anyakönyv 1949–2003

ANUARUL STATISTIC AL ROMÂNIEI

1997 București, Comisia Națională pentru Statistică.

1998 București, Comisia Națională pentru Statistică.

2000 București, Comisia Națională pentru Statistică.

RECENSĂMÂNTUL POPULAȚIEI ȘI LOCUINȘELOR DIN 7
IANUARIE 1992

1994 România, Comisia Națională pentru Statistică.

Volumul I. Populație – Structura demografică.

Volumul II. Populație – Structura social-economică.

Volumul III. Clădiri, locuințe, gospodării.

Szabó Márta

A magyarlapádi házassági anyakönyvek

I. Bevezetés

Dolgozatomban a magyarlapádi házassági anyakönyveket vizsgálom elsősorban, de emellett a keresztelési és temetési anyakönyvek vizsgálata is helyet kap (a természetes szaporulat felvázolása érdekében). A vizsgált időszak 1772–2002, de ebből sajnos az 1858–1874 közötti anyakönyvezés hiányzik, tehát közel két és negyed század házasságra vonatkozó adatait gyűjtöttem össze, és elemeztem.

A Gyulafehérvári Állami Levéltárban két anyakönyvet találtam Magyarlapádra vonatkozóan. Az első kötet „külső” felosztása: 1859–1873 keresztelési, 1860–1873 házassági, 1856–1873 temetési anyakönyvek, de ez megtévesztő. Elsősorban azért, mert a „belső” felosztásban a korábbi évek (1772–1858) adatait is feljegyezték, de ezek csak kéziratos formában vannak meg, illetve a „külső” felosztásban azokat az éveket is feltüntették, amelyek tulajdonképpen hiányoznak (1858–1873). A második kötet megoszlása: 1874–1898 keresztelési, 1874–1898 házassági, 1874–1898 temetési anyakönyv.

A magyarlapádi református parókián három anyakönyvet találtam, ezek megoszlása: 1899–1920 keresztelési, 1899–1926 házassági, 1899–1933 temetési anyakönyv a IV. kötetben, 1920–1967 keresztelési, 1927–1967 házassági, 1934–1968 temetési anyakönyv az V. kötetben, 1968 keresztelési, 1972 házassági, 1969 temetési anyakönyv a VI. kötetben.

Az anyakönyvek vizsgálati módszerei a nominatív és nem-nominatív módszer, ezek közül az utóbbit használtam, tehát a nevek vizsgálatát teljesen mellőztem elemzéseimben. A népességtörténeti kutatások legkorábbi forrásai a temetőfeltárások, hagyományos forrásai a népszámlálások és népességösszeírások, ezen kívül fontos a családrekonstrukciós módszer. Megemlíthető a princetoni vizsgálat: ebben az európai országok többségére vonatkozó területi

(megyei stb.) termékenységi adatok alapján vizsgálták a demográfiai átmenet összefüggését a gazdasági és társadalmi változásokkal.¹

Az anyakönyvek a társadalomnéprajz elengedhetetlen forrásai, a XIX. században talán a legteljesebben dokumentálják egy-egy település társadalmi életét. A demográfiai adatokon kívül számos más információt is tartalmaznak (bejegyzések a település és gyülekezet történetéből, templomépítés, papok és konfirmandusok neve, ekleziatikövetés), így gyakran a település krónikájául is szolgálnak.

Az anyakönyvezés kezdete a XVI. század elejére tehető. Azért kezdeményezték, hogy elkerüljék a vérrokonházasságot és a többnejűséget, de elősegítette a házasságkötés törvényességének betartását is. Az anyakönyvezés kötelezővé tétele Pázmány Péter nevéhez fűződik, aki 1625-ben az V. Pál pápa által kiadott római szertartáskat vezette be.²

Magyarországon az első országos népszámlálás II. József idején volt (1784-től 1787-ig), 1870-től kezdve rendszeresen, majdnem tízévenként. A hivatalos statisztika megindulása előtti 200 évben (XVII. század végétől az 1870-es évekig) az esketési, keresztelési és temetési anyakönyvek a legnagyobb és legrészletesebb adatforrások. A tridentin zsinat írta elő minden római katolikus egyházközség számára ezeknek az anyakönyveknek a vezetését.³

A házasságkötések anyakönyvezésén kívül a keresztelesek bejegyzésének is nagy szerepe volt a birtokjog érvényesítése szempontjából (csak törvényes házasságból született gyermek örökölhethet), ez később az állam szempontjából is fontos volt, mert felhasználhatták a férfi lakosság besorozásakor. A legkevesebb érdek talán az elhalálozások nyilvántartásához fűződött, de ezek a bejegyzések is nagyon sok érdekes információt tartalmaznak a halál okairól, ezek gyakoriságáról, járványokról, gyermekhalandóságról stb. Habár az anyakönyvvezetés a XVI. század elejére nyúlik vissza, a korai anyakönyveket nem rendszeresen vezették, sok bennük a hiányosság, az adatok csak hozzávetőlegesek. Kezdetben a

¹ Andorka 1988. 14.

² Örsi 1998. 169.

³ Andorka 1988. 11.

keresztelési, házassági és halálozási anyakönyvek nem voltak különválasztva, tulajdonképpen a lelkipásztorra volt bízva, hogy milyen adatokat jegyez le. Az előre nyomtatott, rovatolt anyakönyvek a XIX. század közepén váltak általánossá. 1895-ben „vezették be Magyarországon a polgári házasságkötést és az állami anyakönyvezést”.⁴

A rovatolt házassági anyakönyvek fejléce a következőképpen oszlik meg: az első rovat a Folyó szám, amely sorrendben a házasságok számát jelzi. Ezt követi a Völegény és menyasszony: *neve és polgári állása*⁵; *vallása*⁶; *életkora*⁷; *állása* (nőtlen/hajadon, özvegy, törvényesen elvált)⁸ és *szüleinek neve és polgári állása*⁹. A harmadik rovat a Tanúk neve és polgári állása, amit nem használtam fel kutatásomban, a negyedik az Összeeskötő lelkész, ami a „pápváltások” nyomon követését segíti elő. Az ötödik Kihirdetettek-e vagy felmentvényezettettek a hirdetéstől vagy valami akadálytól?: a házasulandók családi állapotával, illetve más külső körülményekkel függ össze. Az utolsó, a Jegyzetek: reverzálisok, eklézsiakövetések bejegyzését tartalmazza.

A rovatolt anyakönyvek megjelenése előtt a lelkész belátására volt bízva, hogy milyen adatokat jegyez fel az egyes eseményekkel kapcsolatban, így nem lehet következetesen végigvezetni minden adatot. A nyomtatott anyakönyvek bevezetésével minden kereszteléshez, esketéshez, temetéshez ugyanazokat a típusú adatokat kellett bejegyezni, így rendszerszerűbb lett, de egyúttal korlát is, mert megvonta azt a lehetőséget, hogy más jellegű információ is feljegyzésre kerüljön. Ilyen esetben a „Jegyzet” rovatba egy hosszabb feljegyzés is kerülhetett, vagy külön „Eklézsiakövetési dosszié”-t is vezethettek (erről a későbbiekben). Az anyakönyvek fogyatékos-

⁴ Örsi 1998. 170.

⁵ A nem-nominatív módszer miatt a név nem releváns dolgozatomban, a foglalkozásra sem terjedt ki a vizsgálat, így ezt a rovatot sem használtam fel.

⁶ Támponat az etnikai, illetve a félekezeti endogám és exogám házasságok vizsgálatához.

⁷ Általa kiszámítható a házasulandók átlagos életkora (érdekesek a kivételek is).

⁸ Felhasználtam a házasságok családi állapot szerinti csoportosításához.

⁹ Annyiban használtam fel, amennyiben nem volt egyértelmű a házaspár etnikuma (elmagyarosított) név és vallás alapján.

sága még, hogy nem derül ki lokális exogám házasságok esetén, hogy az ifjú pár hová telepedik le. A beköltözések nyilvánvalóbbak, de a kiköltözés már nem jelenik meg egyértelműen.

A népeességtörténeti kutatások egyik lényeges forrása a *családrekonstitúciós vizsgálat*. Ennek lényege, hogy az egy családra vonatkozó adatokat összegyűjtik az anyakönyvekből és az így kapott családtörténetből különféle demográfiai arányszámokat tudnak kiszámítani. Az adatfeldolgozásra két lehetőség van: az általánosan elterjedt módszer, amikor egy-egy kiválasztott anyakönyvet dolgoznak fel, illetve nagyobb számú anyakönyvekből kiválaszthatják a családoknak egy mintáját, és csak ezeknek adatait gyűjtik össze feldolgozás céljára.¹⁰ A családrekonstitúciós módszert Louis Henry dolgozta ki az 1950-es években (a genfi kálvinista polgárság demográfiai történetét vizsgálta és a születéskorlátozás hirtelen elterjedésének jeleit mutatta ki a XVII. század második felében kötött házasságokban). Magyarországon Kováts Zoltán és Cs. Tóth Péter (1962) végezték az első családrekonstitúciót Csurgó kiválasztott családjai körében.¹¹

Az anyakönyvek a demográfiai adatokon (házasságkötések, keresztelések és halálozások adatain) kívül olyan információkat is tartalmaznak, amelyek a falu társadalmára, az itt végbemenő folyamatokra, mobilitásra, ennek okaira és következményeire vonatkoznak.

A kutatásom tulajdonképpen arra keresi a választ, hogyan maradhatott meg Magyarlapád közössége magyarnak és reformátusnak a szórványosodó Dél-Erdélyben, hogyan tudott ellenállni a külső hatásoknak, az asszimilációnak, az elrománosodásnak, az előregeedésnek, hogyan tudta integrálni a „deviáns” eseteket. E kérdés megválaszolásának elengedhetetlen feltétele az anyakönyvek vizsgálata.

¹⁰ Andorka 1988. 13.

¹¹ Uo. 1988. 15, 17.

II. Helytörténeti adatok

Alsó-Fehér vármegye vagy Fehér megye (lat. Comitatus Albensis Inferior, ném. Die Untere Weissenbürger Gespanschaft) nevét Gyulafehérvártól (Alba Iulia) kapta.¹²

Az erdélyi Fehérvármegye a XI–XII. században az Erdélyi-menedence egész déli részére kiterjedt, mintegy hat 1918 előtti vármegyét (Alsó-Fehér, Brassó, Fogaras, Háromszék, Nagykovács, Szeben vármegye) foglalt magába. Az országrésznyi „vármegye” egykori méretei megmutatkoznak az 1876 előtti közigazgatási beosztáson: Erdély délkeleti részébe, a székely és szász területek közé ékelődtek Felső-Fehér megye szigetszerű darabkái – az egykori hatalmas erdélyi Fehérvármegye maradványai. Az Erdélyi Fehérvármegyét csak 1775-ben osztották meg olyan formán, hogy a Maros-menedecében levő összefüggő tömbje Gyulafehérvár székhellyel Alsó-Fehérmegyévé, a Küküllő és az Olt vízvidékhez tartozó darabjai pedig Erzsébetváros székhellyel Felső-Fehérmegyévé alakultak.¹³

Iczkovits Emma szerint a középkori erdélyi Fehér megye két különböző jellegű részre oszlott. Nyugati része körülbelül a mai Alsó-Fehér megye területén helyezhető el, s az egész középkoron át mint Fehér megye szerepelt. A másik, a keleti rész, akkor, amikor már oklevelek szólnak róla, nem összefüggő területen feküdt, hanem elszórt szigetek alakjában húzódott végig Erdélynek a Nagykovácstól délre eső részén, a mai Nagykovács, Szeben, Fogaras, Brassó, Háromszék megyék, illetve az ezeknek megfelelő szász és székely székek földjén. A régi erdélyi Fehér megye 1775-ben történt két részre osztásakor a nyugati rész az Alsó-Fehér, a keleti rész a Felső-Fehér elnevezést kapta. Az 1876-os közigazgatási rendezés során Felső-Fehér megye megszűnt, s belőle a fent említett vármegyék területét kerekítették ki. Ekkor kapta Alsó-Fehér vármegye is mai alakját.¹⁴

Ugyancsak az általános leíráshoz tartozik, hogy „a földek között hegyek dús legelőkkel, kevesebb erdővel, bőséges szőlősök-

¹² Benkő 1999. 163.

¹³ Györfly 1987. 97.

¹⁴ Iczkovits 1939. 1.

kel, halakkal és gyümölcsfákkal növelik a táj vonzását. (...) A völgyek Erdély híres folyóit bocsátják alá: a Marost, Küküllőt, Om-polyt meg kisebb patakokat, s más előnyökön kívül pikkelyes halakkal látják el a lakosokat”¹⁵, „a vármegye lakosai magyarok, románok, szászok, németek (mint városlakók); bolgárok, kevés zsidó, elég cigány, a magyar nemesség meglehetősen népes”.¹⁶

Magyarlapád Fehér megyében, Nagyenyedtől 10 km-re, a Nagyenyed–Szárzavám felé vezető út mindkét szárnyán, Csombord (és Magyarbagó), valamint Asszonynépe között, a Várhegy alatt elterülő völgyben fekszik: a „Várhegy”, a „Káposztás-vár” és a Telek hídja között levő területen. Kis patakja a szomszédos falvak (Asszonynépe, Fugad, Vadverem, Magyarbecse) vizeit, valamint Magyarlapád nagy kiterjedésű határának vizeit fogadja magába, hogy aztán, mint névtelen magyarlapádi patak, még felvegye Magyarbagó és Csombord vizeit és a kanyargó Marosba ömöljön.¹⁷

Benkő József feljegyzései szerint báró Alvinczinak és más örökösöknek a tulajdona. Az 1678. október 3-i országgyűlési dekrétum szerint a falu egy részét méltóságos néhai Béli Pál uralta.¹⁸ Györffy György feljegyzéseiben a bakonybéli monostornak a régi adományokat összeíró XVI. századi registruma szerint Gizella királyné adta a béli apátságnak, melyet I. István 1038 előtt alapított. Hajdani királynéi birtoklást igazol a felette elterülő Asszonynépe (tulajdonképpen ’királyné népe’) neve. Egy 1296-os oklevélből kiderül, hogy Lapád és Bagó már a budai káptalan birtoka volt, amikor a szentkirályi nemesek zaklatták birtokában a prépostságot. 1316 előtt a Damján nembeli (de genere Damyan) Buken fia Péter ispán felét elfoglalta s építkezett rajta. 1316-ban írásba foglalták, hogy az egész birtok a budai káptalané, Péter felét köteles visszaadni a káptalannak.¹⁹

Iczkovits feljegyzései szerint a birtokosok: 1291-ben a budai káptalan, 1317-ben Buken fiai Damyan nevű Nógrád megyei birto

¹⁵ Benkő 1999. 164.

¹⁶ Uo. 167.

¹⁷ Molnár 1997. 7.

¹⁸ Benkő 1999. 229.

¹⁹ Györffy 1987. 171.

kukért elcserélik a káptalannal. Ezek a nemesek a Kácsik nemzetség Széchenyi ágához tartoztak. 1357-ben az erdélyi püspök birtokolta, 1469-ben a kendhidai Balád család tulajdona.²⁰ Lapád a Maros bal partján fekvő, korai keletkezésű Lapád népeinek áttelepülése folytán keletkezhetett, mert 1345-ben itt is Kácsik nembeli Szécsényi Tamás országbíró volt birtokos, aki családjával együtt kezében tartotta a másik Lapádot is.²¹

A 'Lapád' helységnevén lapuval benőtt helyre utal, a 'Magyar' előtag a község nemzetiségével kapcsolatos. Középkori katolikus lakossága a reformáció idején református hitre tért át, s azóta is elemnyésző a más vallású családok száma a helységben.²² Nevének változatai:

1202–1203:	Villa Lapad
1733:	Magyar Lopád
1760–1762:	Magyar Lapád
1808:	Lopádea unguraszká
1850:	Lepágye
1854:	Magyar Lapád, Lăpadiea ²³
1698:	Magar Lapad
1713:	Magar-lapád
1846:	Magyar Lapád
1911:	Magyarlapád

Mai hivatalos román neve Lopadea Nouă.²⁴

Magyarlapád jelenleg községközpont. A gyerekek magyar nyelvű óvodába, elemi és általános iskolába járhatnak, a továbbtanulás lehetőségét főleg a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium nyújtja, de végezhetnek szakliceumot, szakiskolát is. Egyre bővül a valamilyen felsőbb képzésben részt vettek köre.²⁵ A lakosság fő foglalkozása régebben a földművelés, állattenyésztés, szőlőtermesztés volt (Magyarlapád híres bortermő vidék), az iparosítással azonban sokan vállalták az igazást a nagyenyedi fémipari üzem-

²⁰ Iczkovits 1939. 58.

²¹ Uo. 16–17.

²² Turzai 1995. 9.

²³ Suciú é. n. 362.

²⁴ Molnár 1999. 7.

²⁵ Az oktatásról bővebben lásd Molnár 1999. 58–83.

be. A '90-es fordulat után megjelentek a vállalkozások, de a földek visszanyerésével ismét a gazdálkodás a lakosság fő tevékenysége.

Mint minden más településre, Magyarlapádra is hatottak a külső tényezők, nem zárkózott el a technika a fejlődés vívmányaitól, de a hatások nem voltak annyira erőteljesek, hogy gyökeres változásokat eredményezzenek a falunak akár a demográfiai, akár az etnikai vagy a felekezeti képén. A XXI. század digitális világában Magyarlapádon helyet kap a tudatos hagyományörzés, a tradicionális életvilágnak még súlya van, itt élő szokásvilággal találkozhatunk a mai napig. Bármelyik életterületet vizsgálánánk, megtalálhatóak bennük a még tradicionálisnak nevezhető elemek. Ezt elősegítik a tánc táborok, egyéb népi tevékenységeket felelevenítő események, a Pirospántlikás együttes, a népdalok, népballadák éltetése, a népszokások megtartása, működtetése.

III. Az anyakönyvi adatok feldolgozása

1. A természetes szaporulat

A keresztelési és elhalálozási anyakönyveket a természetes szaporulat vizsgálata érdekében használtam fel. 1772-től 1828-ig a bejegyzések nagyon pontatlanok, ezért az adatokat csak hozzávetőlegesen lehet felhasználni. A kézirat sokszor olvashatatlan volt az összefolyt tinta miatt, de gyakran előfordult, hogy a lapszél leszakadozott és mindössze a bejegyzés fele maradt meg. Ebben az időszakban semmiféle rendszerszerűség nem volt a feljegyzésekben. Az 1828. év második felétől a lelkipásztor saját kezűleg vonalazta meg az anyakönyvet, ekkor még mindig nem jelentek meg az előre nyomtatott, rovatolt példányok. A kezdeti feljegyzések ilyen jellegűek:

„Nomina Natorum in Aõ 1772

Kelemen Jánosnak kereszteltem Anna nevű lányát 22dik Decembris”.

Habár a nyomtatott anyakönyvek a XIX. század közepén váltak általánossá, a gyulafehérvári állami levéltárban levő anyakönyvi feljegyzések 1858-tól 1874-ig teljesen hiányoznak (nem lehet tudni, hogy papi mulasztás, vagy milyen más ok miatt veszett nyomuk), így rovatoltan csak 1874-től vannak meg. Az 1772–1585-ös időszakból csak a keresztelesek számát írtam ki évenként (ugyan-

így az elhalálozási adatokat is), 1874-től már összetettebb táblázatot készíthettem a fejléc segítségével.

Mit tartalmaz a fejléc? Az első rovat a Sorszám: a keresztelesek számát jelöli. A második Éve és napja a születésnek/a keresztelelésnek: a pontos datálás miatt lényeges. A következő A megkereszteltnek keresztneve: *Házasságból/ Házasságon kívüli*: nagyon fontos például a birtokjog érvényesítése szempontjából, *Fű/Lány*: a nemek szerinti megoszlás, névgyakoriság vizsgálata végezhető el ez alapján.

A szülők neve, vallása, rangja: az alkalmazott módszer miatt nem releváns, a Szülők lakhelye, házszám: a pontos beazonosítás érdekében van feltüntetve. A Keresztszülők neve és rangja alapján vizsgálható a rokonsági hálózat, de ezt nem használtam fel dolgozatomban. A Keresztelő lelkész rovat nyomán megfigyelhetőek a papváltások. A Bába: fontos szerepe volt hajdanán, később felváltja a kórház, a szülésznő. Az utolsó rovat, a Jegyzés: gyakori az elhalálozás bejegyzése vagy egyebek.

Az 1874–1898-as összesített táblázat szerint:

Kereszteltek száma összesen: 888

Elhalálozottak száma összesen: 645

Törvényes házasságból: 411 fiú/395 lány. Férfi: 334/Nő: 311

Házasságon kívüli: 44 fiú/38 lány

Elhalálozottak:

0–5 év: 347

6–10 év: 42

11–30 év: 50

31–50 év: 67

51 év <: 139

E táblázat szerint 24 év alatt Magyarlapád lakossága 243 fővel gyarapodott, ez a természetes szaporulat. 13-mal több férfi halt meg, mint nő, de meglepő a csecsemő- vagy gyermekhalandóság: 645 főből 347 az 5 év alatti, (53,79%) 42 a 6–10 év közötti (6,51%). Ebben az időszakban a kisgyermekesek főleg a járványoknak estek áldozatul:

1882: 28 keresztelt, 45 elhalálozott, –17 a különbözet (vérhas)

1891: 44 keresztelt, 33 elhalálozott, 11 a különbözet (vérhas)

1892: 36 keresztelt, 70 elhalálozott, –34 a különbözet (himlő, diftéria)

1896: 40 keresztelt, 50 elhalálozott, –10 a különbözet (gyermekaszály, torokgyík).

1874–1898 között a halálokok megnevezése: torok/tüdőlob, vízkor, végelgyengülés, fő eldagadás, fekély, himlő, szélhűdés, vérhas, rák, tífusz, lábdaganat, diftéria, mocsárláz, gyermekaszály, torokgyík, tüdőgümőkór, vörheny, koraszülés (beteg születés), természetes halál. Természetellenes, erőszakos halálra kevés példa volt: agyonütetett (34 éves), véletlen halál (10 éves), agyonnyomta a föld (43 éves). A nyomtatott anyakönyvek megjelenése előtt a bejegyzések pontatlanok, a halálokok nagyon ritkán vannak feltüntetve, a datálás sem rendszerszerű, kimarad sokszor, gyakrabban csak a név van feljegyezve és ritkábban az életkor.

Év	Kereszteltek	Elhalálozottak	Különbözet
1772–1858	1546	1158	388
1874–1898	888	645	243
Összesen	2434	1803	631

Az **1772–1858** közötti időszakban 388 lélekkel szaporodott Magyarlapád lakossága, de a korai anyakönyvek feljegyzései pontatlanok, ezért csak megfelelő forráskritikával használhatók fel, és óvatosan kell bánni a belőlük levont következtetésekkel. A korai években, 1772-től a feljegyzésekben kevés a bejegyzett keresztelés, elhalálozás. Nem valószínű, hogy akkor olyan alacsony lett volna a kereszteltek száma, vagy az elhalálozottaké, s a következőkben annyira megugrott volna a számuk. Ezt inkább a pontatlan feljegyzési „rendszer” számlájára írnám. Ebben az időszakban a legkiemelkedőbb esemény az 1848-as forradalom, 1849-ben a kereszteltek száma 26, az elhalálozottaké 87, a különbözet –61. A szabadságharcot megelőző években a legnagyobb fogyás –14 (1831-ben), –10 1841-ben, 1853-ban pedig –25. Ezeket az éveket leszámítva inkább növekedésről beszélhetünk, tehát jól bizonyítják az anyakönyvek, hogy a pusztítások, járványok ellenére a település életképes.

Év	Kereszteltek száma	Elhalálozottak száma	Különbözet
1899–1950	1773	1202	571
1951–2002	869	690	179
Összesen	2642	1892	750

Az **1899–1950** közötti időszakban 571 a természetes szaporulat. E periódusban lezajlott mindkét világháború, az események mégsem tizedelték meg a lakosságot. 1915-ben –17, 1918-ban –36 a különbség a spanyoljárvány miatt, 1945-ben pedig –7. Az 1951–2002-es időszakban pozitív növekedés figyelhető meg a lakosság körében, a '90-es évek után azonban változik az arány, ekkor már jelentős apadás kezdődik: 1994: –14, 1995: –17, 1997: –17, 1998: –6, 2000: –10, 2001: –6.

Az utóbbi évtizedben bizonyos fokú népességcsökkenéssel számolhatunk, de ez nem értelmezendő intő jelként. Nincs szó arról, hogy Magyarlapád lakossága kiveszőfélben lenne, nincs szó a közösség kiüregedéséről. Ez általános erdélyi jellemvonás a '90-es évektől kezdődően. A megfelelő anyagi háttér nélkül kevesen vállalnak több gyereket, sőt, gyakori az egykezés. Napjainkban nem magas a gyermekhalandóság, a korszerű technika olykor csodákra képes. Sokkal inkább a gyermekvállalással van gond. Egy, legfeljebb két gyereknek még lehet biztosítani egy egészséges környezetet, iskoláztatást, „útnak lehet indítani” – ahogy mondják. De egy fiatal jövője nem előrelátható, nagyon sokszor kilátástalan. És akkor megkezdődhet egy újabb kivándorlási hullám. Az általam vizsgált időszak nagy részében népességnövekedést figyelhetünk meg a szabadságharc, két világháború, kollektivizálás, kommunizmus, erőszakos asszimiláció, elrománosítás (-sodás) ellenére. A gyökeres változás a '90-es években következik be. Egy évtizednyi fordulat még nem eredményez olyan nagymértékű változást a közel két és negyedszázadnyi időszakhoz viszonyítva, de ha ez a tendencia fel erősödik, és állandó jellegűvé válik, akkor már komoly odafigyelést igényel. Ez nem negatív jóslat a magyarlapádi közösség számára, hiszen a jövőt nem áll módomban „megjósolni”, mindössze egy előrevetítés, amit a vizsgálat alapján kimutathatok.

Varga E. Árpád²⁶ adatai szerint:

Év	Össz.	Ro- mán	Ma- gyar	Né- met	Egyéb	Zsi- dó	Ci- gány	Uk- rán	Szerb	Szlo- vák
1850n	620	40	558	–	22	–	22	.	.	.
1880a	756	30	703	1	22	.	.	–	–	–
1890a	867	40	812	–	15	.	.	–	–	–
1900a	899	34	856	–	9	.	.	–	–	–
1910a	1082*	34	1032	1	15	.	.	–	–	–
1920n	1110	36	1074	–	–	–
1930n	1048	40	978	–	30	6	24	–	–	–
1941n	989	25	930	–	34
1966n	1151	39	1111	–	1	–	–	–	–	–
1977n	1194	30	1164	–	–	–	–	–	–	–
1992n	1132	18	1114	–	–	–	–	–	–	–

*– állami gyermekmenhelyi gyermekek növelték meg a számot

a – anyanyelv, n – nemzetiség, . – nincs adat

2. A házassági anyakönyvek vizsgálata

2.1. Endogám és exogám házasságok

Az endogámia és exogámia szempontjából azt vizsgáltam, hogy milyen arányban házasodtak a magyarlapádi lakosok falun belül vagy kívül (lokális), ugyanazon vallásúakkal, tehát reformátusokkal (felekezeti), ugyanolyan etnikumúakkal, tehát magyarokkal (etnikai). Magyarlapád lakossága 1051 lélekből állt a 2002-s népszámlálás szerint (a gyulafehérvári Statisztikai Hivatal adata, de ez még nem hivatalos közlemény), ebből 1013 magyar, 33 román, 5 cigány. Felekezet szempontjából 1008 református, 7 római katolikus, 36 ortodox. A nemek szerinti megoszlás: 526 férfi, 525 nő. A reformáció idején a katolikus vallású település áttért a református vallásra, és azóta is őrzi etnikai és felekezeti szerkezetét. Elenyésző a más etnikumúak, más vallásúak száma.

A bevezetőben megjelöltem kutatásom vezérelvét, azt a kérdést, amelyre az egész vizsgálat során kerestem a választ és a bizonyítékokat: hogyan maradt meg Magyarlapád annyi éven keresztül

²⁶ Varga E. 2001. 193.

magyarnak és reformátusnak annak ellenére, hogy szórványvidék, hogy igencsak ki van téve a román hatásnak. Hogyan tudott ellenállni olyan külső tényezőknek, mint az asszimiláció, elrománosodás, előregedés, ahogy ezt a környékbeli falvak esete is igazolja: Asszonynépe hajdanán magyar település volt, ma már csak egy magyar él benne. Magyarbagó, Csombord vegyes lakosságú, Fugad, Kisakna pedig román. Nagyenyeden is már kisebbségben élnek a magyarok.

Az egyik lehetőség ennek a kérdésnek a megválaszolására az anyakönyvek vizsgálata. A házassági anyakönyvekből kiderül nemcsak az esketések száma, hanem az etnikumok közti keveredés aránya, a mobilitás, a demográfiai változások, a családi állapot szerinti megoszlás és ennek arányai stb. is. Amint már megjegyeztem, a korai anyakönyvekből (1772–1858) csak számadatokat tudtam összegyűjteni, a későbbieket már több szempontból lehet vizsgálni.

A házassági formák a letelepedés helye szerint lehetnek: patrilokálisak (a vőlegény szüleinél), matrilokálisak (a menyasszony szüleinél) és neolokálisak (mindkét szülőtől elkülönülten). Sajnos az anyakönyvek egyik hiányossága az, hogy nem tüntetik fel az ifjú pár letelepedési helyét, annyira sem, hogy falun belül telepednek-e le, vagy elköltöznek. Csak nagyon kevés esetben tapasztaltam, hogy a lelképásztor megjegyezte a Jegyzet-ben, hogy „elköltöztek”.

Az **1772–1858** közötti években 467 házasságot kötöttek összesen, a legmagasabb évi arányszám a 17. Észrevehető, hogy milyen ugrásszerű a házasságok alakulása. A kezdeti években alig érik el a 10–12 házasságot, jellemzőbb a 8-nál kevesebb, aztán bizonyos időszakokban hirtelen megnő a számuk, majd újra csökken. Például: 1808-ban 1, 1809-ben 13, 1812-ben 17, 1813-ban 10 házasság kötött, hogy az utána következő években ismét 5 alá csökkenjen a szám. 1834 a 16 megkötött házassággal ismét kiemelkedik a többi év közül, majd az 1848-as szabadságharcig ismét stagnál a házasságkötések száma nagyon alacsony szinten. Meglepő, hogy a harcok idején és a későbbi években megnő a házasságok száma, sőt négy-öt éven keresztül folyamatosan magas marad. Mivel magyarázható ez? A véletlen műve vagy tudatos megújulás?

A forradalom idején s az ezt követő járványokban elpusztult lakosságot pótolni kellett, hogy ne haljon ki a település, hogy ne őrlődjön fel az élethalálharcban. '49-ben –61, '53-ban –25 volt a népességcsökkenés aránya, de időközben és a későbbiekben is jelentős népességnövekedés figyelhető meg. Habár a vizsgálat és a tapasztalat szerint is régen igen magas volt a csecsemőhalandóság, Magyarlapád szerencsésen átvészelte az ínséges időszakokat, és a lakosság szempontjából is annyit „termett”, hogy mindig megújítsa „emberállományát”.

1874–1898 között a következőképpen oszlanak meg a házasságok:

Év	Összesen	Endogám			Exogám		
		Lokális	Felekezeti	Etnikai	Lokális	Felekezeti	Etnikai
1874–1898	206	141	201	206	65	5	0
%	100	68,44	97,57	100	31,55	2,42	0

Megfigyelhető, hogy igen magas a felekezeti és etnikai endogámia, a felekezetiben majdnem 100%-os az arány. Ez jól mutatja, hogy ebben az időszakban még egyáltalán nem házasodtak más nemzetiségűekkel, az etnikai keveredés nem létezett. Ebből arra következtettek, hogy ekkor még nagyon erősek voltak a közösségi erkölcsi szabályok, vagy általában nem volt „divatban” a vegyes házasság. A legtöbb házasság (20) 1884-ben kötött, a legalacsonyabb (3) arányszámú 1898-ban, a többi években általában egyenletesen oszlik meg e két határérték között. A lokális exogámiát problémamentesen fel lehet tüntetni (hogy mi jelenthet problémát, arról később), a legnagyobb arányban Fehér megyei településekből hoztak házastársat. Tehát a lokális exogámia egyelőre még nem annyira kiterjedt, inkább csak a megyén belüli exogámia a jellemző. A lokális endogámia kétszerese a lokális exogámiának, tehát inkább falun belüli házasodásról beszélhetünk. Ez a jellegzetesség szinte napjainkig kimutatható, s egyben magyarázatul is

szolgál, hogy Magyarlapád megőrizte magyar jellegét és református vallását.

24 év alatt mindössze 5 felekezeti exogám házasságot kötöttek, és általában a más felekezeti személyek áttértek a református vallásra, vagy a gyerekeket reformátusnak keresztelték. A „Jegyzet”-be rendszerint beírták a reverzalist, amely biztosíték a szülők fogadalmára, hogy a gyerekek református vallásúak lesznek.

Felekezeti exogám házasságok (református –)		
Év	Felekezetek	Házasságok száma
1874–1898 (Össz.: 206 házasság)	Római katolikus	1
	Unitárius	1
	Görög katolikus	3

A következő évek feljegyzései kicsit más jellegűek, mint az eddigi években vizsgáltak. A másság abban áll, hogy **lokális** endogámia vagy exogámia esetén vannak nehezen besorolható házasságok, ugyanis a „tisztá” endogámia a Magyarlapád–Magyarlapád lenne, tehát mindkét fél ugyanannak a településnek a lakója. Vannak azonban olyan esetek is, amikor egyik fél sem magyarlapádi, hanem a környékbeli falvak egyikéből vannak. Mivel gyakran előfordult, hogy a magyarlapádi lelkész volt a beszolgáló lelkész a környező településeken, valószínű, hogy a házasságok a magyarlapádi templomban kötöttek.

Vannak olyan esetek is, amikor egyik fél sem magyarlapádi, sem a környező falvakból, hanem teljesen más vidékről, például: Bonchida–Szabadka, Bogártelke (Nádasdaróc)–Középapta (Nádasdaróc). Ebben az esetben a születés- és lakhely is jelölve van. Tehát – meglátásom szerint – a házaspár, vagy legalább az egyik közülük elszármazott Magyarlapádról, de a szülők még ott éltek, vagy valamilyen más kapcsolatuk volt a településsel. Az 1930-as évektől gyakran úgy jelenik meg a bejegyzés, hogy Nagyenyed (Magyarlapád), ez a születés- és lakhelyet jelöli. A bába szerepét felváltotta a nagyenyedi kórház, ezért a születési hely Nagyenyed, de az illető tulajdonképpen magyarlapádi lakos. Ilyen esetekben

endogám házasságnak tekintetem, a lakhelyet véve alapul. A Magyarlapád–Péterfalva (Magyarlapád) esetet viszont exogámnak vettem, mert valószínűbb, hogy a zárójelbe tett lakhely a beköltözést jelöli, mint azt, hogy az illető Péterfalván született és pár nap elteltével a kismama hazatért Magyarlapádra.

Összesített táblázat szerint az endogám–exogám házasságok a következőképpen oszlanak meg:

Év	Össze- sen	Endogám			Exogám		
		Loká- lis	Feleke- zeti	Etni- kai	Loká- lis	Feleke- zeti	Etni- kai
1899–1944	443	309	432	443	134	12	0
%	100	69,75	97,51	100	30,24	2,70	0
1945–1989	471	306	452	466	168	19	5
%	100	64,96	95,96	94,69	35,66	4,03	1,06
1990–2002	113	38	95	105	75	18	8
%	100	33,62	84,07	92,92	66,37	15,92	7,07

Az első két nagyobb tömbben jól kimutatható az a tendencia, hogy a magyarlapádi lakosok inkább falun belül házasodtak, tehát nagyobb arányú a lokális endogámia (kétszerese), mint a lokális exogámia.

A **felekezeti** endogámia is nagyarányú, közel a 100%-hoz az első időszakban, a másodikban is ehhez hasonló. Örsi Julianna megállapítása szerint felekezeti szempontból „A legkevesebb a vegyes házasság a néprajzi csoportok területének belsejében [...], valamint egy-egy nagyobb vallási centrum közelében”.²⁷ Az első megjelölt időszak (1899–1944) 45 évet ölel fel, s ezen időszakban mindössze 12 felekezeti exogám házasságot kötöttek. Nem állapíthatók meg semmiféle növekedési tendenciát, hiszen ezek a házasságok nagyon szétszórta jelennek meg, néhol évenként, két-

²⁷ Örsi 1998. 180.

évenként, vagy éppenséggel tízévenként. Ez a jelenség igazolja tehát, hogy – habár köttetek felekezetiileg exogám házasságok – Magyarlapádnak sikerült reformátusságát megőriznie.

Felekezetiileg exogám házasságok (református –)		
Év	Felekezetek	Házasságok száma
1899–1944 (Össz.: 443 házasság)	Római katolikus	4+1*
	Görög katolikus	4
	Lutheránus	1
	Unitárius	1
	Görögkeleti	1

A * egy olyan házasságot jelöl, amely egy görögkeleti vallású, báréi származású férfi és egy római katolikus vallású, asszonynépi származású nő között kötött 1909-ben. Ez esetben egyik fél sem református vallású, hogy úm. tiszta exogámiát különböztessen meg (pl. református–római katolikus), és egyik sem magyarlapádi származású, mégis exogám házasságnak tekintetem, mert Asszonynépe szomszédos faluja Magyarlapádnak, és valószínű, hogy a beszolgáló lelkész Magyarlapádon áldotta meg a házasságukat (ezért is szerepel ebben az anyakönyvben). Minden ilyen jellegű, „nem világos esetet” *-gal fogok jelölni. (Ugyanez az eljárás a lokális exogámia esetében is.)

Felekezetiileg exogám házasságok (református –)		
Év	Felekezetek	Házasságok száma
1945–1989 (Össz.: 471 házasság)	Római katolikus	10
	Görög katolikus	1
	Evangelikus	1
	Unitárius	2
	Görögkeleti	4
	*	1

Ez a második időszak 44 évet ölel fel, az előbbihez képest kissé megemelkedett az exogám házasságok száma (19), de ezek

még mindig nem számottevőek. Az első négy feltüntetett felekezet még magában hordozza a magyar etnikumot is, az ortodox (vagy görögkeleti) vallás már etnikai exogámiát is jelent. A * érdekes esetet jelöl: a házasság 1983-ban kötött (Magyarlapád – Enyed/Magyarlapád), a férfi református, a nő vallása nincs jelölve, de a Jegyzetben ott a reverzális, hogy a gyermekeket református vallásra keresztelik. Ebben az esetben nem tudtam, melyik felekezethez soroljam ezt az esetet, így külön * jelölést kapott. Bármilyen vallású is lenne, tény, hogy felekezeti exogám a házasság, hiszen ott a reverzálisadás is.

Felekezeti exogám házasságok (református –)		
Év	Felekezetek	Házasságok száma
1990–2002 (Össz.:113 házasság)	Római katolikus	7
	Unitárius	3
	Görögkeleti	8

Az utolsó vizsgált időszak mindössze 12 évet foglal magába, ehhez (és az előbbi időszakokhoz) képest viszonylag magas a felekezeti exogám házasságok száma (18). Az előző években csak szétszórta jelentek meg, de időszakról időszakra növekedési tendencia figyelhető meg. Ennek ellenére mégis többségben van a felekezeti endogenitás, hiszen a közösség alapvetően református felekezetű. Itt újra feltűnik az anyakönyvek hiányossága: nem jelölik a ki-és beköltözést. Hiszen az utóbbi 12 évben egyre több ortodox vallással kötöttek házasságot, ez maga után vonja az etnikai keveredést is, a faluban mégsem szaporodtak el a „román” családok. A felekezeti és etnikai exogámia szorosan összefügg, erről kicsit később lesz szó.

Ha kisebb időperiódusokra bontva vizsgáljuk a felekezeti exogenitást, megfigyelhető, hogy egy növekedési tendencia érvényesül, ami különösen az utóbbi évtizedben csúcsosodik. Ha az összes időszakot összevonva vizsgáljuk, akkor már más képet kapunk a felekezeti keveredésről. Így már nem tűnik olyan nagyarányúnak, hogy az változást okozzon Magyarlapád felekezeti „térképén”.

Összesített táblázat szerint tehát:

Felekezetiileg exogám házasságok (református –)		
Év	Felekezetek	Házasságok száma
1899–2002 (Össz.: 1027 házasság)	Római katolikus	21
	Görög katolikus	4
	Unitárius	6
	Lutheránus	1
	Evangélikus	1
	Görögkeleti	14

1899–2002 között mindössze 47 felekezetiileg exogám házasságot regisztráltak, 103 év alatt ez az összeg eltörpül, nagyon kevés ahhoz, hogy nagyobb változást okozzon egy település felekezeti szerkezetében. Tehát nagyobb számban reformátusok között kötöttek házasságot, ez feltételezi a magyar etnikumot is – újabb magyarázat és bizonyíték arra, hogyan őrizte meg Magyarlapád vallását és magyarságát. A „Jegyzet”-ben sokszor előfordul olyan bejegyzés, mely szerint a más vallású házaspár ígéretet tesz arra, hogy gyermekeit a református vallásban neveleti, vagy ő maga is átkeresztelkedik reformátussá. Általában ezek rövid nyilatkozatok, de van példa hosszabb szövegre is:

„1989. május 21-én, Szentháromság vasárnapján megjelent önként a magyarlapádi református lelkészi hivatalban XY református vallású nőtlen ifjú (szobafestő) és XZ (gyári alkalmazott). Mindketten önként, kényszerítés nélkül kijelentették: 1. 1989. június 3-án a magyarlapádi református templomban óhajtják megáldadni a házasságukat. XZ önként kijelentette, a Református Egyház tagja óhajt lenni. 3. XY és XZ önként, kényszerítés nélkül kijelentették, születendő fiú és leány gyermekeiket református egyházunkban keresztelik, és református vallásban fogják nevelni és neveltetni. 4. 1989. július 9-én meg fognak jelenni a lapádi lelkészi hivatalban templomi beszélgetésre. 5. XZ kijelentette, mai naptól fogva a Református Egyház tagjának tekinti önmagát. Ezen megjegyzést alulírott református lelképásztor felolvasta, XY és XZ kijelentette: mivel

a leírt szöveg a valóságnak mindenben megfelel, aláírásukkal hitelesítik ezen kettőjük között létrejött megállapodást.”

Az **etnikailag** vegyes házasságok kizárólag csak magyarok és románok között kötettek. A legelső vegyes házasságot 1946-ban regisztrálták (református–görögkeleti), a következőt csak húsz évvel később, 1976-ban református és görögkeleti vallású között. (Megjegyzem, hogy 1932-ben is volt egy felekezeti vegyes házasság református és görögkeleti között, de a név alapján az illetőt magyar etnikumúnak vettem).

Általában az anyakönyvi vizsgálatokat tízévenkénti csoportosításokban végzik, az általam használt módszer kicsit eltér ettől. Az első megjelölt időszak 1772–1858, ebben a periódusban csak kéziratos formában vannak a bejegyzések, így csak a házasságok számát tudom megadni. A második (1874–1898) és a harmadik (1899–1944) időszakban egyetlen etnikailag exogám házasságot sem kötöttek. A következő két periódusban már megjelennek a vegyes házasságok, ezeket összesítő táblázatokba foglaltam (Magyarlapád a református felekezetet, s egyben a magyar etnikumot jelenti, az ettől eltérő helység pedig a görögkeleti felekezetet, illetve a román jelleget).

Etnikailag exogám házasságok (1945–1989)			
Év	Felekezet	Férfi lakhelye	Nő lakhelye
1946	Görög katolikus	Háporton	Magyarlapád
1976	Görögkeleti	Magyarbece	Magyarlapád
1978	Görögkeleti	Magyarlapád	Marosludas
1982	Görögkeleti	Kákova	Magyarlapád
1989	Görögkeleti	Diód	Magyarlapád

Megfigyelhető, hogy 44 év alatt mindössze 5 etnikailag exogám házasságot kötöttek, és gyakoriságuk csak a '70-es évek közepétől kezd nőni. A lakhelyek szerint a házasodási körzet még a megyén belül van, nemek szerint pedig több román férfi házasodott be a faluba, mint nő. Egyik lehetséges magyarázat az, hogy általában az esküvőt, lakodalmat a nő szülőhelyén tartják, de a férfi szülőhelyére költöznek. Ez persze csak egy hipotézis. Tény, hogy Magyarlapád nyitottabbá vált az etnikai exogámia iránt, de – és itt

újából a hiányosságra kell hivatkoznom – sajnos nem megállapítható, hogy a vegyes házasságokból hányan maradtak a többségében magyar és református közösségben.

Etnikailag exogám házasságok (1990–2002)			
Év	Felekezet	Férfi lakhelye	Nő lakhelye
1990	Görögkeleti	Brád	Magyarlapád
1996	Görögkeleti	Magyarlapád	Fugad
1998	Görögkeleti	Magyarlapád	Bagó
	Görögkeleti	Magyarlapád	Marosújvár
	Görögkeleti	Magyarlapád	Máramarossziget
	Görögkeleti	Tövis	Magyarlapád
1999	Görögkeleti	Mezőcsán	Magyarlapád
2001	Görögkeleti	Tövis	Magyarlapád

Ebben az időszakban, 12 év alatt, mondhatni megnőtt az etnikailag vegyes házasságok száma ugyanúgy, mint a felekezeti exogám házasságoké. A kettő szoros összefüggésben van, hiszen az ortodox vallás magával vonja az etnikai exogámiát is. De az utóbbi évtizedben különösen nagyarányú a keveredés. 1998-ban mind a 12 házasság lokálisan exogám, felekezeti 6, etnikailag pedig 4. Lakhely szerint e periódusban már távolabbi vidékekről hoznak házastársat, nemcsak a megye határain belülről, nemek szerint pedig fele-fele arányban oszlanak meg a házasságok. A bejegyzések szerint az összes etnikailag exogám házasság esetében csak négyen adtak reverzálíst. Ha az összes vizsgált periódus arányait figyeljük meg:

Házasságok száma összesen (1874–2002)	Exogám		
	Lokális	Felekezeti	Etnikai
1233	442	53	13
100%	35,84	4,29	1,05

Mind a felekezeti, mind az etnikailag vegyes házasságok száma úgymond kisebbségben van ebben a kompakt magyar és református közösségben. Hogyan alakultak a házasságok az utóbbi évtizedben? A többi évekhez képest csökken a számuk, nő a lo-

kális, illetve a felekezeti exogámia. Az etnikai keveredés ugyan még nem olyan nagyarányú, de az előbbi időszakokhoz mérten ez is megnövekedett (1899–1944: 0%, 1945–1989: 1,06%, 1990–2002: 7,07%).

Fellazultak volna az erkölcsi szabályok? Már nem annyira ellenálló a külső hatásokkal szemben? Vagy jobban elfogadja a más-ságot a falu közössége? Napjainkban a vegyes házasság nem olyan kirívó jelenség, mint korábban volt. Nemcsak Magyarlapádon növekedett meg a számuk, hanem általában mindenhol. Valószínű tehát, hogy mindhárom kérdés közrejátszik a dolgok ilyenképpen való alakulásában.

2.2. A házasságok megoszlása családi állapot szerint

Mit jelent a családi állapot? Ha valaki még nem kötött házasságot, akkor nőtlen vagy hajadon, ha pedig már volt házas, de valamilyen okból kifolyólag már nem az, akkor lehet özvegy vagy elvált. E négy állapot variálódását vizsgáltam 1874–2002 közötti időszakban. A táblázatokban a nőtlen–hajadon kifejezéseket a vőlegény–menyasszony (V, M) jelöléssel helyettesítettem, az özvegy a továbbiakban: Ö, az elvált pedig: E. Megfigyelhető, hogy a legtöbb házasság nőtlen és hajadon közt létesült, de gyakori a házasság akkor is, amikor az egyik fél megözvegyült. Összesített táblázat szerint:

Év	Össz.	V–M	Ö–M	V–Ö	Ö–Ö	V–E	E–M	E–Ö	Ö–E	E–E
1874–1898	206	151	19	11	25					
1899–1920	193	156	15	5	14	1		1	1	
1921–1944	250	209	11	4	9	7	6	3		1
1945–1965	264	232	3	6	6	5	8	3		1
1966–1989	207	194	1	3	1	6	1	1		
1990–2002	113	106		1	2	1		1		3

Az 1874–1898 közötti években a legmagasabb az arányszáma az özvegy és özvegy között létesült házasságoknak (az összes vizsgált időszak közül). Magas a száma a nőtlen és özvegy közötti házasságoknak is az 1960-as évekig. Ennek okát abban látom, hogy a háborús időszakok miatt sok férfi életét vesztette, az ezt követő járványok is megtizedelték a lakosságot, de a főfoglalkozást, a mezőgazdaságot (és állattenyésztést) folytatni kellett. Egyedülálló nő valószínű nem bírta a megerőltető munkát, ezért férfi kellett a házhoz. Ilyen viszonyok között megnőtt a „kereslet” az özvegyasszonyok iránt, akik már rendelkeztek egyfajta gazdasággal. A megélhetést nem kellett a semmiből megeremteni, azt már csak igazgatni kellett. Az újraházasodást lehet családi (gyermeki érdek) és vagyoni okokkal magyarázni. „Az özvegyet a második házasságba sokszor a társadalmi kíméletlenség sodorta. Ha nem tudta a gazdaságot önállóan vinni, úrbéri földjét elveszíthette; előfordult, hogy az özvegy házat adósságai miatt lerombolták, a rokonok megszállták stb., és nem akadt, aki megvédje.”²⁸

A hajadon lányoknak sem volt nagyon sok választási lehetőségük, hiszen az életképes férfiakat elvitték a frontra és kevesen tértek haza. Akik otthon maradtak, idősebbek, vénlegények, kedvükre választhattak a lány- vagy nőtársadalomból. Sokáig nem az érzelmek határoztak a házasságkötésekben, hanem elsősorban az anyagi biztonság, az érdek. Nagyon fontos szerepet játszott az anyagi háttér, így hiába szerette egymást a módosabb legény és a szegényebb lány (vagy fordítva), a szülők nem engedélyezték a házasságot, csak ha a jövőbeli megfelelő anyagi egzisztenciát biztosíthatott a gyermekük számára. Természetesen leginkább azt a személyt keresték, aki gazdagabb volt náluk, így a rokonsági rendszer is felfele terebélyesedett volna, aminek státusemelő szerepe van egy falu társadalmában. Gyakori az az eset is, amikor a rokonság nem akarta, hogy a vagyon feldarabolódjon, így unokatestvérek között is rokon házasságokat kötöttek, habár ezt mind az állami, mind az egyházi törvény tiltotta. Ezáltal nemcsak a birtokok maradtak egyben, hanem elkerülték azt, hogy egy idegent, egy más falubelit beépítsenek a közösségbe, így megmaradt a közös nyelv,

²⁸ Tárkány Szücs 1981. 280.

a közös vallás. Nagyon sok esetben a szülők akarata döntött, ha ennek mégis ellenálltak a fiatalok, akkor vállalniuk kellett a következményeket. Az „ellenállás” leggyakoribb módozata a lányszöktetés, amikor a megszegyenült szülőpár akarata ellenére, de beleegyezését adta a házasságba (a lányszöktetésről bővebben később).

Az 1920-as évekig nem volt példa olyan házasságra, amelyben az egyik fél elvált személy lett volna, de 1888-ban és 1893-ban bejegyeztek olyan házasságot, amelyből nem derül ki világosan, hogy mi is a házaspár családi állapota.

1888: Férfi – 36 év, nőtlen

Nő – 29 év, özvegy (elvált)

Férfi – 40 év, özvegy

Nő – 31 év, özvegy (válás által lettek özvegyekké)

1893: Férfi – 44 év, özvegy

Nő – 28 év, özvegy (elváltak)

Nem érthető számomra, hogyan lesz valaki özvegy elválás által, hiszen az özvegyiség a házastárs halálát feltételezi, nem pedig az elváltást. Ezért zavaró az a bejegyzés is, hogy „elváltak”, hiszen az ilyen jellegű feljegyzéseket a „Jegyzet”-be szokták beírni, nem pedig közvetlenül abba a rovatba, ahol a házaspár „állása” szerepel.

Ezekben az esetekben az özvegyiséget vettem alapul és ennek megfelelően soroltam be a házasságokat, a legelső bejegyzett „elvált” fél 1909-ben volt, de ahogy a táblázatokból kiderül, nagyon kevés az aránya az elváltak újraházasodásának.

Év	Össz.	%	V–M	%	Ö–M	%	V–Ö	%	Ö–Ö	%
1874–1898	206	100	151	73,30	19	9,22	11	5,33	25	12,13
1899–1944	443	100	365	82,39	26	5,86	9	2,03	23	5,19
1945–1989	471	100	426	90,44	4	0,84	9	1,91	7	1,48
1990–2002	113	100	106	93,80	0	0	1	0,88	2	1,76
Össz.	1233	100	1056	85,64	49	3,97	30	2,43	57	4,62

Év	Össz.	%	V- E	%	E- M	%	E- Ö	%	Ö- E	%	E- E	%
1874– 1898	206	100	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1899– 1944	443	100	8	1,80	6	1,35	4	0,90	1	0,22	1	0,22
1945– 1989	471	100	11	2,33	9	1,91	4	0,84	0	0	1	0,21
1990– 2002	113	100	1	0,88	0	0	1	0,88	0	0	3	2,65
Össz.	1233	100	20	1,93	15	1,44	5	0,48	1	0,09	5	0,48

Mind a formális házasságkötés, mind a tényleges együttélés feltétele a hűség, ágy- és asztalközösség, utódok létrehozásában és felnevelésében való közreműködés.²⁹ Bármilyen optimális feltételek mellett és között folyjon a házasság, kisebb-nagyobb zavarok, veszekedések megronthatják a legbékésebb hangulatot is. Régebb, a hagyományos társadalmakban a házastársi (nemi) hűséget főleg a nőktől követelték meg, a férfiaktól viszont a vagyoni hűséget (ne dorbézolja el a vagyont, ne legyen iszákos stb.) várták el. Bármilyen oknál fogva, ha az egyik házastárs megtörte a házastársi hűséget, igyekeztek eltitkolni a nyilvánosság elől. A formális válásra a XVIII–XIX. században alig találunk esetet, mert az volt az elv, hogy inkább tűrni kell, mint megszökni (elválni). Ennek hátterében az állhatott, hogy a korai években nyilvános megszégyenítés és egyéb szankciók voltak a következmények, de az is, hogy az egyház közben tartotta a házasság fennmaradásának ügyét. A római katolikus egyház szintén tiltotta a válást, napjainkig is csak erős megkötésekkel engedélyezi. A református egyház engedékenyebb ebből a szempontból, de válás előtt felhívás, intés és reverzális is történt. A válás jogi része sokáig az egyházi bíróságok elé tartozott. II. József hatására változások következtek be: 1869-től a vagyoni kérdések, 1895-től a válási ügyek már a polgári bíróság elé tartoztak, de a válási procedúra továbbra is nehézségekkel, költségekkel, meghurcoltatással járt.³⁰ Így nemcsak hogy nem volt „divatban” a válás, hanem mindezek az okok is közrejátszódtak abban,

²⁹ Tárkány Szücs 1981. 269.

³⁰ Uo. 275.

hogya a házasfelek törvényesen „együtt” maradtak. Ezekből kifolyólag viszont gyakran előfordult, hogy külön éltek, sőt új családot alapítottak, tehát vadházasságban éltek újabb személyekkel. Ezt bizonyítja a sok reverzális is.

Az olyan esetekben, amikor idősebbek a házaspárok, megözvegyültek, elváltak és újraházasodnak, akkor általában felmentik őket a háromszoros kihirdetés alól, és az esketési ceremónia csak a parókián megy végbe, nem pedig a templomban. Így gyakran előfordult, hogy ilyen jellegű házasságok mellé a „Jegyzet” rovatba beírták, hogy „felmentve”. 1998-ban az egyik újraházasodás azért történt, mert „Mindketten elveszítették első élettársukat; két-két gyermekkel vadházasságban, hogy ne veszítsék el a nyugdíjt”. Az életkort is vizsgálva előfordultak „érdekességek” is:

Özvegy férfi: legidősebb 66 év, legfiatalabb 22 év

Özvegy nő: legidősebb 60 év, legfiatalabb 21 év

Elvált férfi: legidősebb 63 év, legfiatalabb 25 év

Elvált nő: legidősebb 57 év, legfiatalabb 20 év.

Ezek a végletek, de általában a férfiaknál 24–26 az átlagos házasodási életkor, a nőknél pedig 20–23. Magyarlapádon nem érvényesült a nyugat-európai házasodási minta, azaz a magas életkorban való házasodás.

A legtöbb társadalomban a házasság nemcsak az emberi életfordulóhoz kapcsolódó szokás, hanem mint jól körülírható, megszerkesztett intézmény működik, amelynek megvannak a maga szabályai és normái. Ezek közül az egyik az életkor. Nagyon sok közösségben az életkorhoz különböző funkciókat társítanak, lehet beavatás eszköze, érettség valamilyen felsőbb vagy mágikus cselekedetre, meghatározza, hogy valaki bekerülhet-e egy bizonyos zártabb közösségbe, társaságba, legitimálhatja a cselekvéseket stb. A történelmi idők folyamán más-más életkort határoztak meg házasodási feltételként. II. József szerint a házasfeleknek nagykorúaknak kellett lenniük, hogy megáldassák egybekelésüket. A leírások középkori szokásjogként a 12 és 14 évet jegyezték. Később ez már módosult: Werbőczy István meghatározása szerint a nő teljeskorú a 16., a férfi pedig a 24. életévében. Az 1874-ben kiadott törvény szerint a fiatalabb lányokat a házasságkötésük nagykorúsítja. Napjainkban a törvény a 18. év betöltését szabja meg a nagy-

korúság elérésének időpontjaként. Kiskorú csak szülő vagy törvényes képviselő hozzájárulásával köthet házasságot. A 12 évnél fiatalabbak házasságát törvény tiltja.³¹

Amint a táblázatokból is kiderül, a legtöbb házasság nőtlen és hajadon között kötött, 85,64%-os aránnyal jóval felülmúlja a többi variációt. Hogy ezek háttérében milyen arányban oszlanak meg az érdekházasságok és a szerelmiek, nem áll módomban feltérképezni. A vizsgálatnak nem is célja ez. A családi állapot vizsgálata tehát magába foglalta az életkor vizsgálatát is, s a kettő együttvéve egy újabb szemszögből próbál rávilágítani a magyarlapádi lakosságra.

2.3. A házasságok hónap szerinti megoszlása

A házasságok havi megoszlása jól mutatja, hogy évenként hogyan változik az időpont szerinti preferencia, melyik hónapban kötöttek szívesebben házasságot az emberek és melyikben nem. Nagyon sok házasság időpontja azonban mégsem személyes indítatású, hanem foglalkozásfüggő. Egy olyan társadalomban, amelyet alapvetően meghatároz a munka, a termelési viszonyok, a mezőgazdaság, gazdaságos időbeosztást figyelhetünk meg elsősorban. Mindennek megvan az ideje: a munkának, a kikapcsolódásnak, a szórakozásnak, így a házasságnak is.

Az időpontot meghatározhatja még a sok íratlan szabály, a szokásjog, a vallásos gondolkodás, a hiedelemvilág. Vannak olyan napok a néphit szerint, amelyeken nem jó házasodni, mert az szerencsétlen kimenetelű lesz, vagy olyanok, amelyek termékenyen befolyásolhatják a házasságot. „Holdfogytakor nem jó lakodalmazni. Az szerencsétlenség.”³² Vannak időjárásfüggő napok, amelyek kedvezőtlenek egy-egy ilyen esemény lezajlásához. A néphit szerint, ha a lakodalom napján esik az eső, akkor a menyasszony nem lányként ment férjhez (a gyanú elkerülése érdekében főleg kerülni kell az esős napokat). A vallási gondolkodás szerint vannak böjti időszakok, amelyekben kerülni kell a mulatozást, vigadást. „Tilos böjtben: hamvazószerdától húsvétig, adventben: december 1-től

³¹ Örsi 1998. 172.

³² Balázs 1994. 192.

25-ig lakodalmazni. Azt mondják, Katalin tilt, András zár.”³³ A mezőgazdaság szempontjából pedig olykor ajánlott a szerelmi élettől való tartózkodás a jó termés befolyásolása érdekében. Ezen szempontok figyelembevételével pedig igencsak korlátozott lesz a házasságkötések ideje.

Természetesen, mindezen pontok felvázolása nem azt jelenti, hogy ehhez minden korban ragaszkodtak és szabályszerűen be is tartották. A házasságkötés ideje mentalitásfüggő is lehet, sőt, előfordul, hogy semmiféle szempont nem határozza meg. Akkor házasodnak, amikor ráérnek, amikor elő tudják teremteni a megfelelő anyagi hátteret az esemény lebonyolításához. És olyankor is meghatározatlan a szempont az időpont kiválasztásához, amikor sürgős a házasság megáldása: betegség esetén, vagy a menyasszony áldott állapotban van, és szeretné, ha törvényes házasságon belül születne a gyereke. Mindez a sok lehetséges szempont hozzájárulhat az időpont kiválasztásához.

Dr. Kós Károly szerint a lakodalom idejének kitűzésekor fontos szerepet játszik a női munkaerő gazdaságbeli felhasználása is. A lányos szülők számára alkalmasabb a téli időszak, amikor a lányt megfelelően előkészíthetik, a fiús szülők számára megfelelőbb a tavasz, mert az új menyecskét nem kell ingyen tartaniuk (a téli hónapokban), hanem „végigkapálhatja a nyarat”.³⁴

Megfigyelhető az összesített táblázatban, hogy vannak hónapok, amelyekben több házasságot kötöttek, meg van határozva az arány is, és olyanok, amelyekben kevesebbet. A megoszlást elsősorban mezőgazdasági okokkal magyarázom. A legkevesebb házasságot a nyári hónapokban és azokban az őszi hónapokban kötötték, amelyek a munka legfőbb ideje. Júniustól szeptemberig, októberig le kellett zajlania az aratásnak, a betakarításnak, és ezek mind-mind olyan tevékenységek, amelyek halasztást nem tűrnek. Ha valamilyik mezőgazdasági tevékenységet nem időben végzik el, akkor fennáll az a veszély, hogy az egész évi termés kárba megy: egyrészt az időjárás miatt (pl. az eső tönkre teheti a kaszálót, a szénát), másrészt, hogy nem kapnak segítséget, mert már mindenki elígérkezett, vagy nincs idő befejezni a munkát. Az idő-

³³ Balázs 1994. 192.

³⁴ Dr. Kós 1979. 478.

hiány mellett az is közrejátszik, hogy egy alapvetően termelő társadalomban nincs fölöslegesen kidobni való pénz olyan termékekre, amelyeket maga is elő tud állítani. Ha pedig nincs pénz üzleti borra, csirkére, malacra, akkor meg kell várni a megfelelő időpontot, amíg megtermelik ezeket a cikkeket. Ugyanis a szőlőjéről, boráról híres magyarlapádi lakos nem engedheti meg magának azt a „szégyent”, hogy vásárolt borral kínálja a vendégeket, sem azt, hogy drága pénzen felvásároljon olyan sertést vagy szárnyasokat, amelyeket mesterséges körülmények között neveltek fel. Látható, hogy a legtöbb házasságot a téli időszakban, november–decemberben kötötték, e mellé zárkózik fel február–március a farsangi periódussal.

Év	Össz.	Jan.	Febr.	Már.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szep.	Okt.	Nov.	Dec.
1874–2002	1233	109	153	143	95	132	72	43	52	84	73	127	143
%	100	8,84	12,4	11,59	7,70	10,7	5,83	3,48	4,21	6,81	5,92	10,3	11,59

Régebben a lányok igyekeztek farsang vége előtt férjhez menni, mert ilyenkor működésbe léptek a különböző vénlánycsúfolók. Napjainkban a házassági korhatár nagyon kitolódott, sőt mindenkinek magánügye, hogy mikor megy férjhez, mikor házasodik meg. Az emancipálódás következményeként ma nincsenek olyan szigorú erkölcsi szabályok a házasságot vagy nem házasodást illetően. A vénlegényeket-vénlányokat nem tekintik normaszegőknek, nincsenek marginalizálva, mint régebben történt. Ez nem jelenti minden norma felbontását, mert azért napjainkban is vannak erkölcsi szabályok, amelyek meghatározzák a házasság mikéntjét, de szemmel látható nyitottság jellemzi már a leghagyományörzőbb települést is.

Általában egy házasságot kötöttek naponta, de vannak olyan évek, amikor számbelileg sok házasság volt, így előfordult, hogy kettőnél több házasságot is megáldott a lekipásztor ugyanazon a napon. Például 1918-ban összesen 24 házasság volt, ebből december 1-én és 15-én hármat-hármat, 28-án pedig kettőt kötöttek; 1920-ban 15 házasságból január 18-án és március 27-én kettőt-ket-

tőt. 1957-ben 12 házasságból február 9-én ötöt áldattak meg. A napi 5 házasság a legtöbb az egész általam vizsgált időszakban. Ez történhetett úgy, hogy több párnak egyszerre tartották az esketési ceremóniát, de más időbeosztással is.

Nyáron, amikor sok volt a mezőgazdasági munka, lecsökkent a házasságok száma, de érdekes lenne megvizsgálni a fogamzások és születések időpontját. A tér és idő úgy függ össze ebben a kérdéskörben, hogy anyagi helyzet és térhiány miatt régen a családok egy szobában aludtak, nem fűtötték ki az egész lakást. Sokszor több generáció, szülők, nagyszülők, gyermekek ugyanazt a teret osztották meg, így korlátozottak voltak a lehetőségek. Nyáron viszont nem kellett fűteni, ott volt a szénapadlás, tornác, istálló s szülői felügyelet nélkül gyakrabban megestek az erkölcsi kihágások is.

A házasságok időpontjáról következőképpen tehát annyit, hogy vannak házasságokban „gazdag” és „szegény” hónapok, amit elsősorban a mezőgazdasági, termelési viszonyokkal magyarázok. Régebben hangsúlyosabb volt a vallási szorítás (böjti, adventi időszakban való házasodási tilalom), ez valamennyire feloldódott a későbbi időszakokban (lásd decemberi magas házasodási arány). Napjainkban már nem annyira szigorúan gazdaság- és vallásfüggő a házasodás ideje, alkalma.

2.4. A települések (lokális exogámia) vizsgálata

A XVIII. század első felében az emberek nyitottabbak voltak más települések lakói, ill. a területi exogámia iránt, ami összefüggésben volt a török-tatár pusztítás utáni újratelepítéssel. A megtizedelt lakosság kénytelen volt kapcsolatokat kialakítani és fenntartani a környező településekkel, hiszen egymagában nem maradhatott volna fenn. Ezek a kapcsolatok lehetnek mind gazdaságiak, mind személyes jellegűek. A XIX. században már hódított a lokális endogámia, a települések kezdtek „bezárkózni”. Ez egyrészt történhetett gazdasági okokból (ne aprózódjon fel a vagyon), másrészt közrejátszott a vallás, nyelv, azonos néprajzi csoporthoz, nemzetiséghez való tartozás, de olykor a távolság is. Ezeknek megfelelően alakult ki egy-egy házasodási körzet.

Később ezt felváltotta a lokális exogámia iránti nyitottság, már kezdtek más településekből hozni házastársat. Kialakult az a hely

zet, hogy bizonyos falvakból inkább menyasszonyokat hoztak, másokból inkább vőlegényeket. Észrevehető egyfajta térbeli kiterjedés is az évek folyamán. Kezdetben a lokális exogámia csak a közvetlen falvakra terjedt ki, később megyeszintre emelkedett, aztán átlépte a megye határait, egyre távolabbi vidékekre tolódott ki a határ, hogy még az ország határait is átlépje. Igaz, ez nagyon kis számban van jelen, de van példa rá.

A lokális endogámia inkább jellemzi Magyarlapátot, ennek okait felsoroltam az előző fejezetekben, de nem lehet kizárni a lokális exogámia részletesebb vizsgálatát. Az arányok:

Év	Lokális endogámia	Lokális exogámia
1874–1898	68,44%	31,55%
1899–1944	69,75%	30,24%
1945–1989	64,96%	35,66%
1990–2002	33,62%	66,37%

Gyakran előfordult, hogy a lelkipásztor nem írta be a teljes településnevet, így nehézségek adódtak. Péterfalva esetében különösen, hiszen Fehér megyében két Péterfalva is van, az egyik Magyar- előtaggal (románul Petrisat), a másik elő- és utótag nélkül (románul Petrești). Mindkét település aránylag közel van Magyarlapádhoz, így nem eldönthető, melyikből jött a házasulandó fél. Abban az esetben, ha csak annyit írtak be, hogy Enyed, még nincs gond, mert általában mindenki ezt a lerövidített változatot használja a Nagyenyed helyett, de olyan is előfordult, amikor csak az előtag első betűjét írták be (pl. M.+ település, ami lehet Maros/Magyar). Ilyen pontatlanságok sokszor megnehezítették a vizsgálatot.

1874–1898 között 31 településről hoztak házastársat, összesen 73 személy „házasodott be”, ebből 58 férfi (79,45%), 15 nő (20,54%). 4 településnév olvashatatlan volt.

Helység	Össz.	F	N	Helység	Össz.	F	N
Abosfalva	1	1	–	Magyarigen	1	–	1
Asszonynépe	3	2	1	Magyarkiskapus	1	1	–
Bethlenszentmiklós	1	–	1	Magyarpéterfalva	2	2	–
Búzásbocsárd	2	2	–	Magyarszentbenedek	5	5	–

Helység	Össz.	F	N	Helység	Össz.	F	N
Csombord	6	6	–	Maroscsúcs	1	–	1
Felenyed	2	2	–	Marosdécse	2	1	1
Fugad	5	2	3	Maroskoppánd	1	1	–
Háporton	1	1	–	Marosnagy lak	1	1	–
Havadtó	1	–	1	Marosszentkirály	2	2	–
Istvánháza	1	–	1	Miriszló	3	3	–
Karácsonyfalva	1	1	–	Nagyenyed	1	1	–
Kissolymos	7	4	3	?	1	–	1
Lőrincréve	5	4	1	?	1	1	–
Magyarbece	9	9	–	?	1	1	–
Magyarbükös	3	3	–	?	1	1	–
Magyarforró	1	1	–				

E 31 településből 20 Fehér megyei, tehát 64,51%. Nemek szerint a férfiak beházasodása majdnem négyszerese a nők behozatalánál. A viszonylag magas lokálisan exogám házasságok száma azzal is magyarázható, hogy azokat a házasságokat is beírták az anyakönyvbe, amelyekben egyik fél sem magyarlapádi, hanem valamely környező faluból való (Fugad – Asszonynépe). Sőt, olyan exogám házasságok is feljegyzésre kerültek a későbbi időszakokban, amelyeknek szinte semmi közük Magyarlapádhoz a fizikai távolság miatt (Pl. Bonchida – Szabadka).

1899–2002 között sokkal több településből kerültek ki a házaspárok. A házassági körzet jóval inkább kiszélesedett, messze túllépte Fehér megye határait, sőt, az ország határait is. 118 településből csak 46 Fehér megyei (tehát 38,98%), a többi 72 település 12 romániai megyéből és külföldről való. Megoszlásuk:

Maros megye	F	N	Kolozs megye	F	N
Bonyha	1	1	Aanyosegerbegy	1	
Buzásbesenyő	1		Aranyosgyéres	1	1
Csejd	1		Báre	1	
Csókfalva		1	Bogártelke	1	
Erdőszentgyörgy	1		Bonchida	2	
Gerendkeresztúr	1		Harasztos	2	
Hadrév		1	Kercsed		1
Magyarbükös	6		Kolozsvár	1	5
Magyardellő		1	Magyarkiskapus	1	

Maros megye			Kolozs megye		
	F	N		F	N
Magyaró	2		Magyarléta		1
Magyarózd	3	2	Magyarszovát		1
Marosludas	1	1	Mezőcsán	1	
Marosvásárhely		3	Szamosfalva		1
Mezőbodon		1	Tordaszentlászló		1
Mezőkölpény	1		Tordatúr		1
Mezőszengyel		1	Összesen: 15	13	10
Nagyölyves		1			
Nánánfalva	1				
Nyárácsiba		1			
Radnót	1				
Székelyabad		1			
Szováta		1			

A legtöbb település tehát Maros megyéből van, ezt követi Kolozs, Hargita és Kovászna megye.

Hargita megye			Kovászna megye		
	F	N		F	N
Csíkszenttamás	1	1	Csomortán		1
Ditró	1		Esztelnek	1	
Énlaka		1	Kovászna	1	2
Homoródjánosfalva	1		Középajta		1
Kissolyos	3	2	Sepsiszentgyörgy	1	2
Székelyderzs	1		Összesen: 5	4	5
Összesen: 6	8	4			

Szilágy			Hunyad		
	F	N		F	N
Galgó		1	Brád	1	
Kárásztelek		1	Déva	1	1
Sarmaság	3	1	Piski	1	
Szilágylompért		1	Rákosd	1	
Összesen: 4	3	4	Összesen: 4	4	1

Máramaros			Beszterce		
	F	N		F	N
Máramarossziget		1	Kékes	1	
Misztótfalu	1	1	Mezőkőbölkút		1
Nagybánya		3	Összesen: 2	1	1
Nyárfás	1				
Összesen: 4	2	5			

Szeben	F	N	Szatmár	F	N
Bázna	1		Bogdánd		1
Nagyszeben	1		Szatmár		1
c: 2	2		Összesen: 2		2
Bihar	F	N	Külföld	F	N
Nagykároly	1		Budapest		1
Nagyvárad		1	Kevermes		1
Összesen: 2	1	1	Szabadka		1
			Összesen: 3		3
Brassó	N	F			
Kőhalom		1			
Összesen: 1		1			

Ha a tágabb házassági körzetet figyeljük, megállapítható, hogy a településekből általában egy-egy személyt hoztak, és inkább férfiak házasodtak be, mint nők. Magasabb a szám Magyarbükös (6), Kolozsvár (6), Magyarózd (5), Kissolymos (5), Marosvásárhely (4), Sarmaság (4) esetében, de ha úgy tekintjük, hogy ezek az arányok 103 év alatt „gyűltek össze”, akkor már nem is tűnnek olyan magasnak. Ha összevetjük a lokális exogámia és endogámia arányait, akkor láthatjuk, hogy az endogámia kétszerese az exogámiának, tehát a magyarlapádiak inkább a falun belüli házassodás hívei. Ennek hátterét és okait már felvázoltam a dolgozat folyamán. Ebben a fejezetben arra akartam rámutatni, hogy a lokális endogámia mellett az exogámia is jelen van (azért készítettem részletesebb táblázatot, hogy átláthatóbbá tegyem a házassági körzetet), de ennek ellenére a lokális endogámia a hangsúlyosabb.

2.5. Az anyakönyvek Jegyzete és az Ekléziakövetési jegyzőkönyv

Az anyakönyvek utolsó rovata, a Jegyzet nagyon értékes információkat tartalmaz a település erkölcsi normarendszeréről. Ide a lelkipásztor saját megmondolása szerint írta be azt, amit feljegyzésre méltónak ítélt. Legtöbbször az erkölcsi normák megszegőit jegyezte fel, de beírhatta az anyakönyv típusától függően az elhalá-

lozást (keresztelési anyakönyvben nagyon gyakori, lásd csecsemő-halandóság), megözvegyülést, újráházasodást, elválást; adományozást a násznagyok részéről, de azt is, ha nem adományoztak. A legtöbb esetben az eklézsiakövetés szerepel. „Az eklézsiakövetést (egyházkövetés, palinódia) a protestáns vallások elterjedési területén 1563 óta országszerte alkalmazták, kezdetben a házasságtörőkkel, később szinte minden egyházi és világi bűncselekmény elkövetőivel szemben, fő- vagy mellékbüntetésként.”³⁵

Milyen esetben kell ekléziát követni? Akkor, ha a házasság előtt a felek együtt, azaz vadházasságban éltek, ha megszőktették a lányt, ha a menyasszony áldott állapotban van, vagy bármilyen más jellegű kihágás történt az egyházi és erkölcsi törvények alól. Bejegyezték viszont azt is, ha valaki nem követett ekléziát, pedig kellett volna. Mire utal mindez? Tény, hogy az idő elteltével meglazult az erkölcsi szabály- és normarendszer, de ez nem jelenti azt, hogy minden törvényt és köteleiséget feloldottak. A nyitottság ellenére van és kell lennie egy határvonalnak, amely az erkölcsösséget lefeddi, egy intézménynek, „felsőbb hatalomnak”, amely befolyásolja és valamennyire körvonalazza életünket. Ma már mindenkinek magánélete a házasság, de a falu közössége a háttérből mégis figyel, mégis megszólja azt, aki vét a szabályok ellen. Megjegyzik, hogy ekléziát kellett volna követnie házasság előtt, de nem így történt, később arról írnak jegyzőkönyvet, aki templomi esküvő előtt nem követett ekléziát. Nem lehet eltitkolni azt, ami a norma ellen szól, hiszen aki vállalja a felelősséget tetteiért és a szankcionálást, jogosan háborodhat fel, ha kivételeket is tesznek vagy ilyenek adódnak.

Egy-egy olyan közösségben, amelyben a hagyomány, a törvény, a norma éveken át meghatározta az életmódot, nincs és nem lehet olyan személy, amely felette áll a törvénynek, amely „megúsztatja” szankcionálás nélkül a normasértést. Ez nem egy utópisztikus társadalom-elképzelés, hanem tény. Az igazság előbb-utóbb kiderül egy ilyen közösségben, ahol az emberek nyitottak a szomszédok iránt, nem zárkóznak el, hiszen egymásra vannak utalva, kölcsönös segítségnyújtás határozza meg cselekvéseiket.

³⁵ Tárkány Szücs 1980. 388.

Ugyanakkor nem felejtendő el a hírszerzés és az ellenőrzés jellegzetes módja, a pletyka sem. Közismert, hogy az ember hajlamos arra, hogy inkább az embertársa erkölcsére vigyázzon, mint a sajátjára, sőt, a másik hibáit jól fel lehet nagyítani, míg a magunkét háttérbe szorítani. Nos, mindenki számára egyforma a törvény (legalább is elméletileg), és ennek megfelelően kell büntetni a normaszegőt. Ezt csakis az arra hivatott személyek végezhetik, csakis hivatalos keretek között, ahogy a törvény előírja. Mindennek megvan a maga ceremóniája, a maga hivatalos kerete. Aki ettől eltér, az is normasértő.

A leggyakoribb ok az eklézsiakövetésre a vadházasság, az együttélés. Ennek olykor nagyon pontos a kimutatása: „1986. november 8. reggeltől 1986. december 11-ig vadházasságban éltek” (december 16-án volt az esküvő!). Pár hónapos vadházasságtól 15 évi vadházasságig is kiterjed az együttélés időszaka. Az, hogy ki hogy viszonyul ehhez a kérdéshez, az mentalitásfüggő. Régebben nagyon elítélték azt, aki házasság előtt összeköltözött a jövendőbelijével, ma viszont sokan szorgalmazzák a „próbaházasságot”, hiszen így közelebb kerülhet társához, jobban megismerheti. Sőt, vannak olyanok, akik inkább csak együtt élnek, mintsem házastársak legyenek, nem akarják intézményesíteni az együttélést csak a papír kedvéért.

A következő bejegyzés arra példa, hogy az eklézsiakövetés minden normaszegőnek kötelessége, kivételek nem létezhetnek: „XY és (?) akivel vadházasságban élt, Református Egyházunknál eklézsiát nem követtek, nem áldatták meg házasságukat. XY és szülei nálam nem voltak, tanácsot nem kértek. Ellenben a vőfélyekkel meghívtak az esküvői vacsorára, hogy imádkozzák az esküvői vacsora előtt. A vőfélyeknek is és MF atyánkfíának is, akit vacsora elején leküldtek, hogy menjünk fel imádkozni a vacsorára. Tisztelettel és szeretettel megmondtam: nem tehetem meg azt, hogy felmenjek, mivel nálam XY soha nem volt, eklézsiát nem követtek, házasságukat nem áldatták meg, tehát vadházasságban élők vacsorájánál nem szolgálhatok. Ha ilyent tennék, jogosan jelenthetnének fel azok a párok, akik tisztességesen jelentkeztek eklézsiakövetésre és kijelentették, hogy a lelkészi irodában esküsznek meg a régi református rendtartás szerint. MF idős házasember,

aki tudja a református egyházi rendtartást, azt felelte: »Tiszteletes Úr, ha én tudtam volna azt, hogy eklézsiát nem követtek, és hogy nem esküdtek meg itt nálunk, nem jöttem volna a Tiszteletes Urat hívni. Bocsánatot kérek, hogy lejöttem.« Ezt mondva, eltávozott.”

Egy másik jellegzetes ok a lányszöktetés. Ez nem összetévesztendő a lányrablással! Ilyen esetben megegyeztek abban, hogy megsöktetik a lányt, ami rendszerint úgy zajlott le, hogy a lány összecsomagolt és észrevétlenül elment hazulról. Ha a szülők „véletlenül” nem vették volna észre, hogy a lány tulajdonképpen megsöktött, akkor valamilyen úton-módon értesítették őket a helyzet komolyságáról, amelynek a végkicsengése csak házasság lehetett. A lányszöktetés arra volt megoldás, ha a szülők ellenezték a házasságot, és a fiatalok mindenáron egybe akartak kelni. A hírbehozás kényszermegoldás volt, mert egy-egy ilyen cselekedet után nagyobb szégyen volt nem megengedni az összeházasodást. Végletek is vannak a lányszöktetésben: „XY nőtlen legény magához söktette XZ hajadont, iskolába járó leányt!”, „1984. szeptember 9. óta megsöktette az özvegy asszonyt, együtt éltek”.

A lányszöktetés történhetett tehát akkor, ha a fiatalok a szülői döntés ellen tiltakoztak, de vagyoni okok miatt is előfordulhatott: a szökés szégyene jobban elviselhető volt, mint egy szegényes lakodalomé. „Ily módon az erkölcsöt alárendelték a státusnak, mert a söktetésnél csak a lányra maradt a szégyen, de a család és a rokonság mentesült ettől.”³⁶ A tett egyházilag két következményt von maga után: az eklézsiakövetést és az úrvacsorától való eltiltást. Abban az esetben, ha követnek eklézsiát, akkor a presbitérium és a lelkész a Református Ágendáskönyv szerint megengedi az úrvacsoravételt. Tárkány Szücs Ernő két további okot is felsorol a lányszöktetésre: katonáskodás (katonaság előtt nem nőülhetett meg, és a hírbehozással biztosíthatta, hogy a leány nem megy férjhez máshoz), és rivalitás (azé a lány, aki előbb ellopja).³⁷

Az anyakönyvekben nem jegyezték fel rendszeresen az ilyen eseteket, ez a lelkipásztorra volt bízva. Az 1980-as évek előtt nem találtam ilyen jellegű bejegyzéseket, de ezek meglétéről tanúskodik az eklézsiakövetési jegyzőkönyv, amit 1941-től vezettek. Az el-

³⁶ Tárkány Szücs 1981. 260.

³⁷ Uo. 262.

só jegyzőkönyvek kéziratos formában íródtak, csak a '90-es évek körül jelennek meg a nyomtatott változatok.

A kéziratos forma: „Jegyzőkönyv, mely felvétellett a gyülekezet irodájában év, hónap, nap, nap megnevezése, óra. Jelen vannak ...lelkipásztor, ...gondnok, ...presbiterek, ...eklézsiakövetők. Lelkipásztor a Református Ágendáskönyv szerint végzi a vizsgálatot. XY és XZ kinyilvánítják, hogy bűnüket (vadházasság) megbánták és ígérik, hogy ezután Isten Igéje szerint élnek. Jelenlevők imádkoznak az eklézsiakövetőkért és engedélyezik a szent sákramentumokban való részesedésüket. K.M.F. Dátum, helység, lelkipásztor, presbiterek, eklézsiakövetők aláírása.”

A sok jegyzőkönyv között találtam egy nyilatkozatot is, amelyhez kéziratos papírok is hozzá voltak csatolva: egy esetet tárgyalnak. Létezhetett egy előtörténet, amely következtében megfogalmazták a nyilatkozatot: „Alulírottak kijelentjük, továbbra is fenntartjuk az eddigi rendet: a vadházasságban élők a házassági igazolvány bemutatása után eklézsiát követnek, eklézsiakövetés után azonnal következik az esketési szertartás; az eklézsiakövetés, esketés Református Ágendáskönyv szerint megy végbe. A vadházasságban élők az eklézsiakövetésre és esketésre a lelkészi irodába jönnek polgári ruhában, nem fehér menyasszonyi ruhában, fátyollal és mirtusz koszorúval. Zeneszó, énekszó nélkül jöttek eddig, ezután is így lesz, mivel más falu szokását nem vezetjük be Lapádon. Magyarlapád, 1985. XI. 16. Gondnok, presbiter, lelkipásztor aláírása.”

E nyilatkozat pontosan meghatározza az eklézsiakövetés menetét, mikéntjét, valószínű azért, mert voltak olyanok, akik nem így végezték, vagy másítani akartak a renden. A szankció a cselekedet miatt a ruházatra is kiterjed, megtagadva a házasulandóktól azokat a szimbólumokat, amelyek hozzátartoznak egy menyasszonyhoz és egy vőlegényhez (fehér ruha, fátyol, mirtusz).

A jegyzőkönyv nyomtatott változata sok szempontból hasonlít a kéziratoshoz (pontos datálás, tanúk megnevezése), ennek megfogalmazása, kivitelezése még jobban megadja a hivatalos keretet. „Jegyzőkönyv: mely felvétellett a magyarlapádi egyházközség hivatalában: ...év, ...hónap, ...napján /a nap megnevezése/ ...órákor az Eklézsiakövetés és az azt követő házasságkötés alkalmával. Je-

len vannak az alulírottak. A Református Egyház részéről... Az Eklézsiakövetők: /név és személyi adatok/... Tanúk, illetve násznapok nevei. Az Eklézsiakövetők töredelmesen megvallják, hogy megbánták, hogy a házasságuk megkötése, megáldása előtt: ...év ...hó ...naptól számítva ÁLLAMI és EGYHÁZI esketés nélkül éltek. A Református Ágendáskönyv (Kolozsvár 1950) 184–185. oldala szerinti eklézsiakövetés után az eklézsiakövetők felhatalmazást kapnak arra, hogy ezután az Úrasztalához járulhatnak, mivel az Úr Jézus nevében az EGYHÁZ is megbocsát a töredelmes bűnösnek, és az eklézsiakövetést elfogadja. Házasságkötés megáldása, házassági eskü elmondása, majd KMF. Résztevők aláírásai.”

Az eklézsiakövetési jegyzőkönyvben a legtöbb ok a töredelmes megbánásra a vadházasság, de emellett ott van a lányszöktetés, az áldott állapot, az, hogy templomi esküvő előtt nem követtek eklézsiát, pedig kellett volna, az elválás és az, hogy elhagyta a családját, más faluban új családot alapított, de vissza akar térni előző családjához és az Úrvacsorában kíván részesülni. Évek szerint a következőképpen oszlanak meg:

Vadházasság: 1941 – 1, 1942 – 2, 1943 – 1, 1981 – 1, 1982 – 4, 1983 – 1, 1984 – 1, 1985 – 1, 1986 – 3, 1987 – 2, 1988 – 1, 1989 – 2, 1990 – 5, 1994 – 1, 1995 – 1, 1996 – 3, 1998 – 3, 2001 – 1, 2002 – 1.

Lányszöktetés és vadházasság: 1982 – 1, 1983 – 2, 1984 – 4, 1985 – 1, 1988 – 1, 1992 – 1, 1993 – 1.

Vadházasság és áldott állapot: 1988 – 2, 1993 – 1, 1997 – 1.

Templomi esküvő előtt nem követtek eklézsiát: 1942 – 1, 1986 – 3, 1990 – 2, 1991 – 1.

Elvált: 1995 – 1.

Elhagyta a családját: 1998 – 1.

Észrevehető, hogy az együttélést nem vetették meg régebben sem, napjainkban sem, és érdekes, hogy a '90-es években is folyamodtak lányszöktetéshez, pedig ekkor már rég „divatban volt” az emancipálódás. A kihágásokat mégsem jegyezték föl rendszeresen, ezért nincs ok a számszerű összegzésre. Olyan is előfordult, hogy a jegyzőkönyvet egy bizonyos kihágásról írták (pl. vadházasság), de a hátoldalon ott található a lelkipásztor számígtatása, hogy bizony a lány ekkor és ekkor szült, tehát férjhez menéskor áldott állapotban volt. Bárhol legyen, a normasértőt szankcionálták,

jegyzőkönyvbe vették, „megörökítették”, de azáltal, hogy megvallootta bűnét, a társadalom megbocsátott, és visszahelyezte őt emberi és egyházi jogaiba. Aki ennek ellenáll, azt nagyobb büntetés éri, hiszen a lelkipásztor megtagadhatja a szolgálatot tőle, a presbitérium pedig a sákramentumokat.

Az egyház az a hatalom, amelyet az egyszerű ember égi és földi közvetítőként képzel el, az, amely nem egyszerűen profán dolgokba van beavatva, hanem a szentségbe. Isten, templom, lelkipásztor mind fő helyet foglalnak el életében, és ebben az értelemben nem lehet véteni az egyház törvényei ellen. Ha mégis előfordulna, akkor mindenképpen ki kell eszközölni a bocsánatot, hiszen a szent sákramentumoktól való eltiltás olyan következményekkel jár, amely a társadalom periferiájára szorítja a bűn elkövetőjét. És nemcsak. Már maga a tény, hogy szent dolgoktól van eltiltva, olyan megpecsételődést jelent, amit emelt fővel sehogy sem lehet elviselni egy ilyen zárt, hagyományos közösségben. Devianciára bárhol, bármilyen közösségben van példa, ugyanúgy feloldozásra is. Ennek csak egy bizonyítéka az Eklézsiakövetési jegyzőkönyv.

IV. Összegzés

Dolgozatomban a magyarlapádi házassági anyakönyveket vizsgáltam elsősorban, ezek mellett a keresztelési és elhalálozási anyakönyvek adatait is feldolgoztam a természetes szaporulat felvázolása érdekében. A vizsgált időszak 1772–2002, ebből viszont hiányzik az 1858–1873-as periódus.

A házassági anyakönyvek vizsgálatát különböző szempontok alapján végeztem, ezek: az endogám–exogám házasságok (lokális, felekezeti, etnikai), a családi állapot szerinti megoszlás, a hónapok szerinti csoportosítás, a települések vizsgálata a lokális exogámia szempontjából és az anyakönyvek utolsó rovata, a Jegyzet (és az Eklézsiakövetési jegyzőkönyv).

A házasság társadalmilag elismert célja az utódokról való anyagi és tudati gondoskodás, a szexuális élet normális szervezetének a létrehozása, tehát a családalapítás és a családfenntartás. Ennek megfelelően a házasság feltétele a tudati alap (tudati felké-

szültség és alkalmasság), a biológiai alap (szexuális érettség és képesség) és az anyagi alap (vagyon, munkakészség, szakértelem). A házassági anyakönyvek nemcsak a demográfiai adatokat tartalmazzák, hanem információkat a közösség mobilitásáról, ennek okairól és következményeiről, az erkölcsi és normarendszeréről, illetve szankciórendszeréről.

A kutatásom arra keres választ, hogyan maradt meg Magyarlapád magyarnak és reformátusnak a szórványosodó Dél-Erdélyben, hogyan állt ellen az asszimilációnak, elrománosodásnak, elöregedésnek. A kérdés megválaszolására különböző bizonyítékokat gyűjtöttem, amelyeket az összefoglaló táblázatokban is igyekeztem szemléltetni.

Elsősorban a lokális endogámiát hangsúlyoznám, amit hosszú évtizedek példája igazol: a magyarlapádiak inkább a falun belüli házasodás hívei. A korai időszakokban szinte egyáltalán nem házasodtak be más településekről, vagy a házasodási körzet csak a megyén belül alakult ki. Ezt egy kiszélesedési folyamat követi, amikor a határok fellazulnak, és kezdenek beszivárogni távolabbi településekről is a házasselek. A lokális exogámia az utóbbi évtizedben növekedett meg, és ekkor az arányok is lényegesen megváltoztak (exogámia 66,37%, endogámia 33,62%).

A lokális endogámiához szorosan kapcsolódik a felekezeti és etnikai endogámia. A többségében magyar ajkú és református közösség ragaszkodott identitásához és vallásához, ezért főleg a kezdeti időszakokban kizárt minden etnikai keveredést. A reverzálisok arról tanúskodnak, hogy a felekezeti exogám házasságokat is igyekeztek bevonni a református többségbe azért, hogy a szülők ígéretet és fogadalmat tettek a gyerekek reformátussá keresztelésére. Mind a felekezeti, mind az etnikailag exogám házasságok kismértékben vannak jelen, így arányuk nem változtat a közösség felekezeti és etnikai szerkezetén.

A természetes szaporulat vizsgálata érdekes eredményeket mutat. Magyarlapádon is pusztítottak a járványok, nagyon magas volt a csecsemő- és gyermekhalandóság, a forradalom, a két világháború stb. megkövetelte áldozatait, de a közösség mindig regenerálta magát. A negatív külső körülmények nem hagytak mély nyomot a demográfiai szerkezetben, mert mindig gyarapodás, szaporó-

dás követte. Az utóbbi évtizedben viszont egy nagyobb arányú fogyás figyelhető meg. Ennek okát abban látom, hogy megcsappant a házasságok száma, nem magas a gyermekvállalás aránya és kialakulóban van egyfajta területi mobilitás (kitelepedés, elvándorlás).

Észrevehető, hogy az utóbbi évtized vizsgálatának eredményei kissé eltérnek a korábbi időszakok eredményeitől (lokális, felekezeleti, etnikai keveredés, népességcsökkenés). Ezek alapján még nem vonhatók le semmilyen általános következtetést a jövőre nézve, hiszen túl rövid a vizsgált időszak (1990–2002), csak a változást és esetleges okait állapíthatom meg, de a következményeit még nem tudom felvázolni. Ez talán egy további kutatás feladata.

Szakirodalom

ANDORKA Rudolf

1981 A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben. *Ethnographia* XCII. 1. 94–110.

1988 *A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei*. Budapest

ANDORKA Rudolf – BALÁZS-KOVÁCS Ferenc

1984 A háztartás összetétel típusai és változásai (Sárpilis, 1792–1804). *Ethnographia* XCV. 2. 177–241.

BALÁZS Lajos

1994 *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*. Bukarest

BENKŐ József

1999 *Transsilvania specialis*. Bukarest–Kolozsvár

BENDA Gyula

é. n. *Keszthely – egy monografikus társadalomtörténeti kutatás demográfiai tanulságai*. Kézirat, KJNT adattára 3656–3657

BODROGI Tibor

1962 *Társadalmak születése*. Budapest

CSÁKY Károly

1994 A házasulandók kora, társadalmi állása, családi állapota és vallása. *Ethnographia* CV. 1. 89–99.

1997 A népi erkölcs és a viselkedési szokások emlékei egy Historia Domus lapjain. *Néprajzi Látóhatár* VI. 1–4. 434–442.

1999 Egyházi dokumentumok néprajzi adatai. *Néprajzi Látóhatár* IX. 1–2. 155–171.

DIMÉNY Attila

1997 Endogám és exogám típusú házasságok Oroszfaluban a századfordulón. In: Borbély Éva – Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kolozsvár, 154–162.

F. NAGY Géza

1987 A párválasztás Varsányban. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*. Budapest, 399–428.

GYÖRFFY György

1987 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. Budapest

ICZKOVITS Emma

1939 *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Budapest

KÓS Károly, dr.

1979 Munka, életmód és hagyomány egy rituselem változásai tükrében. In: Uő: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Bukarest, 472–486.

KÓSA László – FILEP Antal

1981 *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest

LÁZÁR István

1899 Alsófehér vármegye magyar népe. In: *Alsófehér vármegye néprajza*. I. Nagyenyed

MOLNÁR József

1997 *Várhegy alatt, dombok között Magyarlapád*. Kolozsvár

ÖRSI Julianna

1998 *Emberszötte háló*. Túrkeve

POZSONY Ferenc

1999 *Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán*. Kolozsvár (kézirat)

2002 *Családkutatás erdélyi magyar szórványközösségekben*. Kolozsvár, KJNT adattára 3795

RUDOLF László

1994 Vándorló anyakönyvek. *Néprajzi Látóhatár* 1–2. 249–259.

SUCIU, Coriolan

é. n. *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. București

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1980 A jogi népszokások szankció-rendszere. *Ethnographia* XCI. 3–4. 372–392.

19870 *Magyar jogi népszokások*. Budapest

TURZAI Melánia

1994 *A néprajzi anyag felhasználása irodalomórán és szakköri tevékenységen*. Kolozsvár (kézirat)

VARGA E. Árpád

1992 *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest

2001 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. IV. Budapest–Csíkszereda

1999 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. 1850–1992. Helység-névtár. Budapest–Csíkszereda

VASAS Samu

1978 Egyre gazdagabban, egyre kevesebben. In: Imreh István (szerk.): *Változó valóság*. Bukarest, 61–72.

VETÉSI László

1978 Mobilitás a bürkösiek párválasztásában. In: Imreh István (szerk.): *Változó valóság*. Bukarest, 73–92.

Jakab Ágnes

Nemzedékek és nemzetiségek Kőrispatakon

1. A téma bemutatása

Dolgozatomban egy Udvarhelyszék nyugati határszélén fekvő falut, Kőrispatakot vizsgálom, elsősorban társadalomnéprajzi szempontok szerint. A falu népességének számbeli, nemzedékbeli és etnikai jellegének alakulását szeretném áttekinteni, bemutatni, különös tekintettel arra, hogy milyen változásokat okoztak a XX. század nagy történelmi és társadalmi eseményei. Ugyanakkor rákérdezek a bekövetkezett változások okaira, illetve egy lehetséges választ próbálok keresni, lehetséges válaszokat találni.

A faluban kialakult helyzet a XX. század közepén az erdélyi Szászföld falvait érintő folyamatok eredményeként létrejött állapothoz hasonló. A szászág a királyföldi falvakból kitelepült, a falvak elöregedtek, az üresen maradt házakat a máshonnan beköltöző román és cigány lakosság vásárolta meg, sok esetben csupán elfoglalta, és mindaddig élt bennük, amíg teljesen meg nem rongálódtak. Így Erdély valamikor legpolgáriasultabb települései tönkrementek, manapság egészen lehangoló képet mutatnak. Hasonló helyzet kezd eluralkodni a Székelyföld falvaiban, és hasonlóknak látom a helyzetet ehhez az általam megvizsgált Kőrispatakon is.

A falu eléggé elszigetelt helyen fekszik, nehezen megközelíthető az utak rossz minősége miatt. Egy előregedő, és nagyon gyors ütemben cigányosodó¹ faluról van szó. Kutatásom témáját az képezi, hogy minek következtében került a falu a mai állapotába. Megpróbálom időszakokra lebontva megtalálni azokat a gazdasági

¹ Dolgozatomban a „cigány” népelnevezést használom. A magyar szakirodalom a „román”-nal való összetéveszthetőség miatt a „roma” elnevezést elkerüli, a „cigány”-nak meg semmiféle pejoratív jelentést nem tulajdonít.

és társadalmi okokat, amelyek a mai állapotot okozták, vagy akár közvetve létrehozták.

Választ szeretnék találni arra, hogy milyen revitalizációs lehetőségek léteznek az ilyen helyzetbe kerülő falvak esetében, milyen lehetőségük van a fennmaradásra. Az utóbbi évtizedben Kőrispatakon is történtek ilyen jellegű kezdeményezések. Ez az oka annak, hogy választásom erre a falura esett. Dolgozatomban tehát az előregedés okait, az elcigányosodás folyamatát vizsgálom, a különböző revitalizációs lehetőségeket: melyek azok, milyen hátrányokkal, milyen negatív következményekkel járnak a közösségnek?

2. A kutatás során alkalmazott módszerek bemutatása

Dolgozatom elsődleges célja a falu alapvető társadalmi-kulturális változásait vizsgálni társadalomnéprajzi módszerekkel.

A faluban családlapos felmérést végeztünk 2002 decemberében elsőéves kollegáimmal. A családlap a következő adatokat tartalmazta: az adott családhoz tartozó személy nevét, státusát a családban, születési helyét és évét, felekezeti hovatartozását, házasságkötésének időpontját, iskolai végzettségét, foglalkozását, jelenlegi munkahelyét, valamint az általa a családban beszélt nyelvet. Ezenkívül feltüntettük az etnikai hovatartozást, amely nem mindig egyezik meg az anyanyelvként beszélt nyelvvvel. Az etnikai hovatartozás megállapításánál a faluban működő külső szempontokat vettük figyelembe, tehát azt, hogy valaki cigány², nem mi állapítottuk meg, és gyakran nem is az adatközlő maga, hanem a szomszédai, a falubeliek. A családlapokon azt is rögzítettük, hogy ki az, aki a családból az adott háztartásban él, és aki már nem él ott, annak a jelenlegi lakóhelye, valamint eltávozásának ideje van feltüntetve. Így szinkrón képet kaptunk a családlapok által, megközelítően pontos adatokat a falu társadalmának mai összetételéről, ami természetesen különbözik a hivatalos népszámlálás adataitól, mivel

² Dolgozatomban két kategóriát használok : a „magyar” népelnevezés a falu eredeti székely lakosságát jelenti, a „cigány” viszont a falu magyar nyelven beszélő, többnyire unitárius cigány etnikumú lakóit.

ők más szempontokat érvényesítettek pl. az etnikai hovatartozás meghatározásában. Úgy gondolom, hogy az általunk végzett felmérések realisabb képet nyújtanak a falu népességét illetően. Ezenkívül adatokat rögzítettünk a faluból eltávozottakról, amelyek segítségével beszélhetünk a falu lakosságának mobilitásáról is, nyitottságáról a különböző időszakokban.

A falu szinkrón vizsgálata mellett diakrón képet nyújt az anyakönyvek vizsgálata, mivel azok a társadalomnéprajz elengedhetetlen forrásai.

Magyarországon az anyakönyvezés kezdete a XVI. század elejére nyúlik vissza. Több egyházi zsinat foglalkozott a vezetésüket illető kérdésekkel. Célját abban jelölték meg, hogy elkerüljék a vérrokonságot és a többnejűséget.³

Erdély 1699-től a Habsburg Birodalom részévé vált, Bécsből irányították, ami jól megszervezett adminisztrációt eredményezett. Rákényszerítették a helyi vezetőket arra, hogy vezessenek pontos anyakönyveket, akik így egyre rendszeresebben és egyre több adatot regisztráltak. Erdélyben a XVII. századtól jelentek meg az egyházi anyakönyvek.⁴

Az első anyakönyvek általában vegyesek voltak, három részre osztották őket, így külön fejezetenként tartalmazták a születési, házassági és halálozási adatokat. Az anyakönyvek elsődleges célja az elvégzett szertartásokról való nyilvántartás volt, amely a házasságkötések törvényességének a betartását célozta, másrészt az egyház híveinek nyilvántartására szolgált. Továbbá célja volt a birtokjog érvényesítésének elősegítése (csak törvényes házasságból született gyermek örökölhetett). Az első anyakönyvek még igen szűkszavúak voltak, a XVIII. század végétől kapunk bennük aránylag rendszeres információt, ekkor kezdték külön könyvekben vezetni az anyakönyvek különböző típusait: keresztelési, elhalálozási és házassági anyakönyveket, melyek egyre tagoltabbak lettek. Létezik egy 1827-es törvény arra vonatkozóan, hogy az anyakönyveket két példányban kell vezetni. Az előre nyomtatott rovatolt anyakönyv a XIX. század közepén vált általánossá, végső formájukat az állami anyakönyvek bevezetésével nyerték el. Az állam elsődlegességet

³ Örsi 1998. 189–170.

⁴ Pozsony 2002.

csak 1895-ben nyert, amikor bevezetik Magyarországon a polgári házasságkötést és az állami anyakönyvezést.⁵

A születési és elhalálozási anyakönyvek összevetésével vizsgálható a település természetes szaporulata, hogy egy közösség hogyan reprodukálja önmagát, demográfiai szempontból hogyan alakul. Ha a természetes szaporulatot összevetjük a népszámlálási adatokkal, egy vándorlási egyenleget kapunk, mely ismét a falu nyitottságát, mobilitását tükrözi. Céлом nem-nominatív módszerekkel⁶ feldolgozni az egyházi anyakönyvek adatait, a település természetes demográfiai folyamatait értékelni, felvázolni a lakosság lokális, etnikai és felekezeti mobilitását.

A matrikulák alkalmasak arra, hogy képet alkothassunk a népesség összetételéről, feltérképezzük egy-egy település külső kapcsolatrendszerét. Így az anyakönyv elvezet az exogám házasságokhoz.⁷ A házassági kapcsolatok pedig tükrözni fogják a falu zártságának alakulását, jelzik a beköltözéseket, illetve elköltözéseket mértékét és irányát.⁸ A XIX. század közepén megjelenő előnyomtatott anyakönyvek pontosabb információt adnak a származási helyről, ezek az adatok elősegítik a gazdasági okokból megindult migrációs gyakorlatokra való következtetést. Ennek jelentősége a XX. századra nőtt meg, amikor munkavállalás céljából nagyobb számban kerültek idegen származású lakosok egy-egy településre, illetve vándoroltak el onnan.

A demográfiai változást a hivatalos népszámlálási adatok is tükrözik, emiatt ezek képezték dolgozatom harmadik forrástípusát.

A társadalomnéprajz módszerei mellett felhasználtam helyszínen készített interjúkat is az engem érdeklő történeti kérdéseket illetően, melyek a falu véleményét tükrözik bizonyos kérdésekről. Többszöri ottlétem alatt, mint résztvevő megfigyelő igyekeztem információkat szerezni az emberek véleményéről, illetve állásfoglalásáról.

⁵ Örsi 1998. 189–193.

⁶ A nominatív és nem-nominatív módszerről lásd Ágoston-Palkó Emese tanulmányát ugyanebben a kötetben (szerk. megj.).

⁷ Örsi 1998. 181.

⁸ Uo. 198.

Kőrispatak

1. A falu elhelyezkedése

Kőrispatak a Küsmöd patak völgyében, Etéd-től 6 km-re nyugatra helyezkedik el. Udvarhelyszék egyik határszéli települése. A mai Hargita megye határa 3 km-re van a falutól nyugatra. A falu a 136A megyei úton közelíthető meg Bözödújfalun, illetve Etéd felől. Székelykeresztúrtól 30 km-re, Erdőszentgyörgytől 16 km-re, Székelyudvarhelytől pedig 50 km-re fekszik. A rossz minőségű út miatt nehezen érhető el. Naponta van autóbuszjárat Csíkszereda és Vásárhely között, a közlekedés mégis nehézkes.

2. A székely faluközösség történetéről

A falu első említései: 1382 – Corospatak, 1459 – Kerespataka, 1566 – Keorijspatak, 1567 – Kerespatak, Keörrwspatak, 1576 – Keöreöspatak, 1602 – Köres Patak, 1712 – Kőrispatak, 1733 – Köröspatak, 1750 – Krispatak, 1850 – Krisparou, 1854 – Kőrispatak, Crişpatac néven történtek.⁹ Ezenkívül írásos említések a Székely Oklevéltárban, különböző peres iratokban és összeírásokban olvashatóak már a XVI. század második felének kezdetétől. Régészeti kutatások alapján elmondható, hogy a falu már a népvándorlások kora óta lakott terület volt. A hagyomány szerint a mostani helyétől 500 m-re délre elhelyezkedő Diósfalván volt. Míg a települést a tatárok pusztították, a lakosok a falu széli Szilasáj sziklabarlangba menekültek, ott húzták meg magukat. Elsőként egy Dömös nevű ember költözött be 1200 körül, aki szintén a tatárok elől menekült ide Kecsetből (a Tatárok-útja és Dömös-útja helynevek őrzik ennek emlékét). Mai nevét a falu a rajta keresztül folyó, kőrisfákkal szegélyezett patakról nyerte. Az 1400-as évekre lakossága fokozatosan gyarapodott, és közösségi életet kezdett élni.

A székelység társadalomszerkezete nem volt azonos Erdély többi vidékeinek társadalmával. A székely falu gazdaságilag és tár-

⁹ Coriolan Suciu 1967.

sadalmilag is katonai egységekre, tizedekre oszlott. Erdély társadalmában meghatározott státussal rendelkeztek, sajátos szabadparaszti rétegnek tekinthetők, akik számára katonai feladatkörük előnyöket biztosított. A székelyek foglalkozás szerint parasztok, jogilag azonban nem: nem volt jobbágy vagy szolgarend, személyével mindenki szabadon rendelkezhetett. A „székely szabadság” fogalma a XIV–XVI. században alakult ki, és többek között a *communitas* önrendelkezési jogát jelentette, amely a székely falutörvényekben látványosan tükröződött.¹⁰ „Kőrispataknak két falutörvénye ismeretes, egyik 1640-ből, a másik 1666-ból, melyek az erdők használatát, irtások létesítését, a vetést, illetve a kaszálót védő kerítések (gyepük) építését, a szarvasmarha-tartást, valamint az országutak karbantartását szabályozták.”¹¹

1339-ben a székely falu társadalmát mint „*tria genera sicularum*”-ot írják le, ami azt jelenti, hogy három rendre oszlik: primorok (főnépek), primipilusok (lófők), pixidáriusok (gyalogok). De a XV–XVI. század fordulóján már megjelennek a jobbágyok és zsellérek kategóriái is, ezek nagy része a gyalogosokból libertinussá (nem katona – „szabados”) vált személyek, akik a XVI. század második felében elszegényedtek. Később, a székely határőrezredek létrehozásakor a Székelyföld egyes vidékein a katonafunkció ismét előtérbe került és ennek a rétegnek helyzete javult. A falu késő középkori társadalmi szerkezetéről a Székely Oklevéltár kötetében és a hajdani lustrák (katonai szemlék) összeírásaiban olvasható adatok is adnak némi tájékoztatást. Ilyen a XVI. század 1566 előtti éveiből, a II. János király (János Zsigmond) hadában híven szolgált udvarhelyszéki főemberek és lófők lajstroma, amelyben Kőrispatakról Ferenczij Matijás, Gotharth Imre és Pál nevei említődnek. A falu lakosságára vonatkozóan a következő adatokat ismerjük: 1567-ben 28 kaput, 1614-ben 60 családfőt írtak össze. Ugyanakkor Udvarhelyszék 25 dénáros adójegyzeke 1567-ben Keoruspatakon 27 lófő család portáját írja össze. Az adatok összevetéséből az derül ki, hogy 1567-ben a 28 kőrispataki családból 27 lófő család volt. Egyed Ákos adatai szerint azonban 1614-re már 18 jobbágy- és 10 zsellércsalád volt a faluban.

¹⁰ Garda 1994. 23–31.

¹¹ Vofkori 1998. 557.

A Székely Oklevéltár új sorozatában megjelent kőrispataki lustrák is adnak némi információt: 1637-ből közli Tiboldi Izsák kőrispataki százának névsorát¹², 1636-ból pedig a székely népszámlások során jegyezték fel a falu rendjeinek számarányát: primpilii 11, pedites pixidarii 22, vidua pixidarii 1, recuperati 5, recentes 20.¹³ És itt még mindig nem említ primorokat, akik nem tartoztak ugyan a székely faluhoz, de már a XVI. század második felében a szabad székely község is alárendelődik e társadalmi rétegnek, amely földesúri szerepet töltött be a szabad székely falvakban, jobbágytartással rendelkeztek. Udvarhelyszék 1721-ben tartott lustrájakor Kőrispatakon két nemes, 36 primipilust és 16 pixidáriust (gyalogost) tartanak nyilván.¹⁴ Itt a nemes már valószínűleg primorokra vagy ármálistákra (egytelkes nemes) vonatkozik. Kőrispatakon állítólag földesúr nem vetette meg a lábát, pedig adományozások révén többen kaptak részt Kőrispatak határából. Például: 1629-ben kistrédei Rédei János, majd a Kernits és Mindszenty családok is.

A legelső magyarországi hivatalos népszámlálás adataiból ismert 1768-as adat szerint: 135 házban 141 család lakott, ebből 307 a férfi és 312 a női nemhez tartozott, összesen 619 lélek. Az összeírások alapján a 307 férfiből paraszt volt 69, paraszt és polgár örököse 47, zsellér 63, pap 2, nemes 30. De ezek a kategóriák mást jelentenek, mint Erdély egyéb területein. Kezdetben a nemesi cím minden székely katonának kijárt anyagi helyzetétől függetlenül, de már a XV. században változik ez a jogi státus. II. Ulászló már megkülönböztet nemes és nem nemes székelyt. Az utóbbi adat valószínűleg a primipilus kategóriát fedi.

1750-ben Egyed Ákos 15 jobbágy- és 12 zsellércsaládról tesz említést, számuk azonban egyre fogy. Ezt támasztják alá Egyed Ákos¹⁵ adatai. Arányaik 1614–1648 között Kőrispatakon a következőképpen alakultak:

¹² Demény 2000. 84–85.

¹³ Uo. 280–282.

¹⁴ Molnár é. n. 11.

¹⁵ Egyed 1981. 109.

1614			1750			1848		
Jobbágy	Zsellér	Össze- sen	Jobbágy	Zsellér	Össze- sen	Jobbágy	Zsellér	Össze- sen
18	10	28	15	12	27	-	10	10

Az adatok azt mutatják, hogy 1848-ban már nincs ún. jobbágy-család, és a zsellércsaládok száma is tízre csökkent. Ugyanakkor azt írja, hogy a Székelyföldön jobbágy-zselléri tömbök voltak jellemzőek, mint pl. Keresztúr vidékén is.¹⁶ Udvarhelyszékre meg általánosan a túlnyomó részben (90% fölött) magyarok lakta jobbágy- és zsellérfalut tartja jellemzőnek.

A falu népességére vonatkozó későbbi adatokról eléggé rendszeres információink vannak. Magyarország etnikai viszonyainak első hivatalos felmérése ugyanis 1850–51-ben – az osztrák hatóságok katonai célzatú felmérése – helységenkénti részletezéseiben is rendelkezésünkre áll.

3. Az iskola és egyház rövid története

Kósa László szerint a vallási megoszlás szinte minden esetben egybevághat a nemzetiségi elkülönüléssel. A magyarok a történeti egyházak között oszlanak meg. Az erdélyi reformátusok és unitáriusok mind magyarok. A magyarság körében még a XIX. század második felében érvényesült az „egy falu, egy vallás” elve. Sőt, a nagyobb tájegységek többnyire homogén vallásúak, a valláshatárok pedig szinte mindig élesek. Udvarhely szélén pl. jól elkülönülnek a katolikus, a református és az unitárius vidékek.¹⁷ Kőrispatak ennek ellenére már eredetileg két felekezetre oszlott: reformátusokra és unitáriusokra, vallásilag ma már nagyon összetett, de túlnyomó részét még mindig a reformátusok és az unitáriusok képezik.

„A falunak az első okleveles említése 1337-ből származik, a pápai tizednapló számadásai... abban szerepel egy furcsa írással Kőrispatak: *Kevruspotok*. Tehát itt akkoriban már kellett léteznie

¹⁶ Egyed 1981. 16.

¹⁷ Kósa 1990. 342–343.

egy kápolnának, noha az egyháztörténet itt nem említ katolikus kultushelyet.” A kápolna a mai református templom helyén lehetett, és Küsmödhöz tartozhatott, ott volt a templom. Azonban Erdőszentgyörgyre is korán, 1549-ben elért a reformáció (Székely György prédikátor tevékenysége révén), s 1633-ban már református lelkésze volt Kőrispataknak. A XVII. században pedig református gyülekezete van a falunak. „Körülbelül az 1650-es években épült a templom, mellette a református iskola épülete is, az iskola épületén alul épült fel a kántori lak, a papilak. Ezt igazolja a papilak építési stílusa is, ami jelenleg nem látszik, mert átalakították..., a ház eredetileg úgynevezett háromtengelyes épület volt.” Az első templomnak külön fa toronylába volt. A falu református gyülekezete lassan kezdett gyarapodni, és 1773-ban felépítették a tornyot, amely most is megvan. 1810 körül a református gyülekezet elérte a 800 lelket, ezért 1819-ben az új torony mellé felépítették a ma is látható, még nagyobb templomot. Már a XVII. században működött református felekezeti iskola, 1711-től pedig név szerint ismerjük a mesterét: Fogarasi Tamás. „Az iskolai járás Szentmártonnap körül vette kezdetét a pap s prezbiterium sürgető kéréseikre. Feljaro gyermekek 10–15 évesek voltak... 1783-ból maradt egy feljegyzés, melyet a tanítvány leányok végeztek, hogy aki a tanítást hír nélkül elmulasztja, 3 kr. büntetéssel tartozik. Úgy létezik, a mester tudta, hogy Kőrispatakon még a gyermek sem veszi be a kívülről jött törvényt, ezért hozat határozatot a mullasztók ellen tanítványaival.” A tanulók száma a XIX. században egyre növekedett (1898-ra elérte a 179-et), majd a századforduló után ismét csökkeni kezdett.¹⁸

Az unitarizmus később került be a faluba. Az unitárius egyházközséggel kapcsolatos legrégebbi adat 1576-ból való, amikor egy Osváth nevezetű nemes ember telket adományozott az egyházközségnek templomépítés céljából. 1676–77-ben épült fel a legelső unitárius templom. Ez a templom még 1773-ban állt. 1803-ban tűzvész pusztította el a haranglábbal együtt. Az új templom alapjait csak 1805-ben rakhatták le, és 1825-ben készült el, a torony építését 1823-ban kezdték. A kőrispataki unitárius egyházközség anya-

¹⁸ Réthy 1956. 10.

egyházközség volt, hozzátartozott mint filia a szomszédos Bözödújfaluba, az együttélés az 1850-es évekig tartott. Az unitáriusok a XVIII. század elején a reformátusoknak csak egynegyedét tették ki. A kőrispataki unitáriusok létszámáról először Lázár István püspök vizitációs jegyzőkönyve ad számot: 1801-től (133) 1868-ra megkétszereződött az unitáriusok száma a faluban. Míg 1839-ben 219 lelket számlált az egyházközség, 1868-ban már 248-at, 1920-ban 278 lélek tartozott ide. Az unitárius egyházközségnek szintén volt felekezeti iskolája. A református egyháztörténet szerint csak 1834-től van bizonyítékunk erről. Az unitárius egyháztörténet úgy tartja, hogy 1762-ben a papi lakban már működött. A tanítást a lelkész végezte egészen 1810-ig. Egy időben mindkét iskola működött, érdekes módon az iskolák alkalmasságának, színvonalának növekedése vagy csökkenése következtében hol az egyik, hol a másik felekezet tanulói közül többen is nem a saját, hanem a másik felekezet iskoláját látogatták. A különböző felekezetek egy idő után nem voltak képesek külön-külön fenntartani magukat, ezért megkísérelték iskoláik összevonását, ahol mind az unitárius lelkész, mind a református mester tanított, de a következő években fellépő nézeteltérések miatt az iskolát államosították. Az államosított községi iskola 1896-ban épült fel, és két tanítói állással működött. Másik vélemény szerint a gyereklétszám növekedése miatt vált szükségessé az új, községi iskola felépítése.¹⁹ A két felekezet így az 1930-as évekig állítólag annyira összeszokott, hogy már nem is tettek különbséget, karácsonyi ünnepet is együtt tartottak.

4. Foglalkozás, háziipar

„A kiegyezés utáni erdélyi paraszti társadalom és gazdaság valóságos példatára a félf feudális viszonyok és kapitalizálódás sajátos együttélésének”²⁰ – írja Kósa László. Majdnem teljesen önellátó gazdálkodást folytatnak még ebben az időben is. Ezen kívül az Erdély-medence földrajzi zártsága is nagymértékben befolyásolta népei történeti sorsának alakulását A XVII. század második felének népesség- és gazdaságot pusztító évtizedei után a XVIII. század-

¹⁹ Molnár é. n. 123–124.

²⁰ Kósa 1990. 345.

ban meglehetősen szegénységgel, a társadalmi és kulturális állapotok megmerevedésével találkozunk. Ez a helyzet a következő évszázadokra is hatott. Az otthoni rossz gazdasági körülmények miatt megnőtt a nincstelének száma, elkezdődött a kivándorlás, elsősorban az óromániai munkavállalás. Mások pedig a háziipartól vártak javulást.²¹ Kőröspatak esetében is rendkívüli jelentőségű jövedelempótló foglalkozássá vált a szalmafeldolgozás. Egészen napjainkig jelentős szerepe van e kismesterségnek a faluban. „Kozma Ferenc említi 1879-ből, hogy a faluban közel százan foglalkoznak szalmafonással.”²² Réthy Mihály írja 1956-ban, hogy a faluban 2–3 helyen is van kalapvarrógép, ezek tulajdonosai iparendeléssel dolgoznak, a fonatot megvásárolják, a kalapot pedig piacon árúsítják. Másik jövedelempótló tevékenység a tűzifaszállítás, fuvarozás volt. A Balázsfalva–Parajd vasútvonal építéséhez, valamint egészen Marosvásárhelyig vállaltak szállítást.

A falu népességének foglalkozásbeli megoszlása az idők folyamán mindig az aktuális társadalmi-történeti folyamatoknak megfelelően változott. A XVIII–XIX. században kizárólagosan földműveléssel és állattartással foglalkoztak. A XIX. század végéről van információnk arról, hogy háziipart űz több mint 100 személy. Az 1977-es hivatalos népszámlálás arról számol be, hogy a lakosság aktív részének 72%-a dolgozik a mezőgazdaságban, feltételezhetően a kollektívben. Ebben az időszakban már csak három családot említenek, akik iparendeléssel rendelkeztek, és szalmafeldolgozással foglalkoztak. Ugyanakkor megjelent egy 14%-nyi réteg, mely az iparban dolgozott, valószínűleg ingázóként. Az 1960-as évektől egyre többen tanulnak szakmát, az iskolai végzettségről szóló statisztikák is arról árulkodnak, hogy a falusi fiatal réteg a szakiskolák felé irányult, ebben látva megélhetési lehetőséget. Az 1935–55 között született nemzedék 94%-a végzett szakiskolát. Az újabb változás, amit a családlapos felmérés tükröz, hogy ennek a szakmát tanult generációnak az otthon maradt tagjai újra a földműveléshez fordultak elsődleges jövedelemforrásként, ugyanis városi munkahelyeik az utóbbi évtizedekben megszűntek, ezért visszaszorultak szülőfalujukba. Kalapkötéssel ma jóformán a más lehető-

²¹ Kósa 1990. 345–370.

²² Vofkori 1991. 557.

séggel nem rendelkező idős asszonyok foglalkoznak, mert nem jelent biztos megélhetést, csupán némi pluszkeresetet vagy nyugdíjpótlékot.

Úgy gondolom, mindezek a történeti adatok fontosak ahhoz, hogy végigkövethessük a faluban végbement változásokat, hogy megérthessük a mai állapotot: „A társadalmi és gazdasági élet helyes szemlélése feltételezi, hogy jelenségeit történeti tényként fogjuk föl, bennük a történeti folyamat egészét, sőt, a jövő érzékelhető tendenciáit is keressük. Ennél is lényegesebb azonban, hogy a mai társadalmi viszonylatokat, múltbeli állapotukkal együtt, szerves folyamatban szemlélje. A jelenben ne merev, statikus állapotot, hanem a múlttal szorosan egybetartó dinamikus folyamatot és a múlttól igen sok tényezőjében meghatározott társadalmi szerkezeteket lásson.”²³

A falu mai demográfiai állapota

1. A családlapos felmérés

2002 decemberében – mint már említettem – néhány kollegámmal²⁴ családlapos felmérést végeztünk Kőrispatakon. 234 családot sikerült összeírni a faluban, reményeim szerint a falu teljes lakosságát. Fontosnak találom a felmérést elsősorban azért, mert ugyan a 2002-es népszámlálás eredményei már hozzáférhetőek, ám mi felmérésünkben olyan szempontok alapján dolgoztunk, amely eltér a népszámlálókétól, emiatt eredményeink is eltérőek: úgy vélem, realisabban tükrözik a falu társadalmi-demográfiai képét.

A családlapok a következő adatokat tartalmazzák: az adott családhoz tartozó személyek nevét, a családban betöltött státusát, születési helyét és évét, felekezeti hovatartozását, házasságkötésének időpontját, iskolai végzettségét, foglalkozását, jelenlegi munkahelyét, a családban beszélt nyelvet. Ezeken kívül igyekeztünk felüntetni az etnikumot, amely nem minden esetben egyezik meg a családban beszélt nyelvvél. Ennek megállapításában a

²³ Imreh 1947. 3.

²⁴ Brassai Katalin, Kiss Tünde, Lőrinczi Tünde, Miklós Réka.

faluban működő külső szempontokat vettük figyelembe, tehát azt, hogy valaki cigány, nem mi állapítottuk meg, hanem igyekeztünk a közösség megítélését követni. Emiatt eredményeink már eleve eltérnek a népszámlálást végzőkétől, akik az anyanyelvet tartották meghatározónak a nemzetiséget illetően is: „A nemzetiségstatisztika harmadik alapvető kérdése magának a nemzetiség fogalmának, pontosabban a nemzetiségi adatfelvétel alapjául szolgáló ismérvnek a meghatározása. Jóllehet, a diszciplína jellegéből következően a magyar statisztikatudomány kezdettől fogva a lehetőség szerinti objektív kritérium elérésére törekedett, az olyan pusztán külsődleges jellemzők alkalmazását, mint pl. az állampolgárság vagy a leszármazás, elvetette, s a nemzetiségi jelleget inkább szellemi, lelki mozzanatokban kereste, e jegyek legmegfelelőbb megnyilvánulási formáját kívánta statisztikai módszerekkel megragadni. A magyar nemzetiségi statisztika számára a nyelv bizonyult eme optimális kritériumnak, mivel az egyrészt a nemzeti hovatartozás legmaradandóbb mozzanata, ugyanakkor a népszámlálások alkalmával többnyire különösebb nehézség és nagyobb tévedés nélkül megállapítható.”²⁵ Eleve a felmérések jellegéből erednek e szempontbeli eltérések. Számomra az általam használt módszer tűnt helyesnek, mivel igyekszem mindvégig egy belső szempontot érvényesíteni a vizsgált közösséget illetően. Országos szintű felmérés esetén természetesen az objektivitásnak ilyen mértéke lehetetlen.

Másrészt pedig a családlapokon jeleztük azt is, hogy melyik családtag nem lakik már az adott háztartásban, feljegyeztük annak jelenlegi lakhelyét, és elköltözésének időpontját is, ami a falu időnkenti mobilitás-hullámainak a megállapításánál, valamint az elvándorlási körzet kirajzolódásakor lesz segítségemre.

2. A falu népességének nemzedéki és nemzetiségi megoszlása

A családlapos felmérés adatai alapján sikerült elkészítenem a nemzedéki táblázatot, amely érzékletesen tükrözi a falu 2000. évi állapotát:

²⁵ Varga 1992. 12.

Korosztály	Kőrispatak	
	Lélekszám	Százalék
0–5	36	5,43%
6–13	72	10,87%
14–23	113	17,06%
24–39	114	17,22%
40–59	140	21,14%
60–...	187	28,24%
Összesen	662	100,00%

De melyek is az ideális arányok, melyik a természetes demográfiai állapot egy életképes közösségben?

A Magyar Néprajz VIII. kötetében²⁶ olvashatunk történeti adatokat a mikrotársadalmak korösszetételét illetően. Faragó Tamás szerint Magyarország népességének korösszetétele az évszázadokon keresztül nem sokat változhatott, a XVIII. század végéig általánosan jellemző széles talpú piramis alakját mutatta. „Vagyis a fiatal korosztályok igen magas arányát az életkort jelképező korfán felfelé haladva egyre csökkenő létszámú csoportok követték, s az idős korúak aránya már alig néhány százalékot tett ki az össznépességben.” A változást véleménye szerint a XX. század hozta. Az 1850-es évek előtt a népesség közel felét – 42–45%-ot – tették ki a 15 év alatti korcsoportok, míg a 60 év feletti általában nem haladták meg az 5%-ot sem. A születéskorlátozás terjedése megváltoztatta az össznépesség korszerkezetének belső arányait. 1900-ban már csak 4–5-szöröse a gyermekek száma az idősekének. Az utolsó évszázadban ez tovább fokozódik, fordított arány érvényesül egy-egy korcsoport létszámának alakulása, illetve társadalmi fontossága között.

A népesség alakulása Kőrispatakon is hasonlóképpen történhetett. Dancs Lajos monográfiájában²⁷ jelennek meg az 1786-ban végzett első magyarországi hivatalos népszámlálás eredményei, mely szerint a falunak 619 lakosa volt, melyből az 1–17 év közötti férfisarjadék száma 70-et tett ki. Azaz körülbelül 11,30%-ot jelen-

²⁶ Faragó 2000. 398–399.

²⁷ Dancs 2001. 3.

tett. Ha a mai állapotot tekintjük, a 0–13 év közötti magyar fiúk száma sokkal kevesebbet tesz: 6,04%. Valószínűleg ez az érték növekedne, ha én is 17 éves korhatárig számolnám, de véleményem szerint akkor is aligha érné utol a XVIII. század közepi értéket.

Dr. Molnár István írja Kőröspatakról, hogy a korcsoportok szerinti megoszlás a századfordulói székely falvakra jellemzően kiegyensúlyozott volt: gyermekek száma 14 éves korig 413 – 33,6%, 15–19 éves ifjú 108 – 8,8%, együtt 42,4%. Az eltartók száma 20–59 éves korig 572 – 46,5%. „Az eltartott és termelő korcsoportoknak ez az egységes aránya a népesség létszámának egyensúlyi helyzetét biztosította, a 136 60 éven felüli, 11%-nyi lakos ezt az arányt nem sokban módosította.”²⁸ Az 1977-es népszámlálás eredményei ennek az arálynak a romlását, majd a 2002-ben végzett felmérések még további fokozódását tükrözik.

A fent felsorolt adatokat táblázatba szerkesztve, a változást könnyebben összehasonlíthatjuk, áttekinthetjük:

Év	1850 előtt ²⁹	1900 ³⁰	1977	2002 ³¹
0–14	42–45%	33,6%	20,09%	15,6%
15–19	50%	8,8%	12,22%	17,12%
20–59		46,5%	44,99%	40,46%
60–...	5%	11,07%	21,03%	26,79%

A falu mai adatai, a különböző korosztályok aránya csaknem megközelíti a normális egyensúlyi helyzetet: az eltartottak (0–19, jelen esetben 23-ig) aránya a közösség 33%-át alkotja, míg az eltartóké ennél magasabb, meghaladja a 40%-ot. A lényeges különbség a századfordulói állapothoz viszonyítva az, hogy az idősek aránya 2,5-szeresére nőtt. Az 1977-es népszámlálás eredményei eltérést ugyanezen a téren mutatnak: amennyivel fogyatkozott az eltartó réteg, annyival nőtt azóta az idősek aránya. Ez a tény arra mutat, hogy a fiatal generáció nem gyarapodott ebben az időszakban, a

²⁸ Molnár é. n. 114.

²⁹ Faragó Tamás adatai.

³⁰ Dr. Molnár István adatai.

³¹ Családlapok adatai.

falú rohamosan öregedik. De ez a helyzet még mindig nem veszélyezteti a közösség életben maradását, az arányok elfogadhatóan jók. A különbségek akkor feltűnőek, ha külön vizsgáljuk a falut alkotó magyar és cigány népesség nemzedéki megoszlását 200-ben.

Korosztály	Magyar		Cigány	
	Lélekszám	Százalék	Lélekszám	Százalék
0–5	15	3,79%	20	8%
6–13	28	7,08%	37	14,8%
14–23	51	12,91%	58	23,2%
24–39	51	12,91%	61	24,4%
40–59	90	22,78%	48	19,2%
60–...	160	40,50%	26	10,4%
Összesen	395	100,00%	250	100,00%

Összesen 662 lakosa van a falunak, amelyből: 395 magyar (59,66%), 250 cigány (37,76%), 3 román (0,45%), 14 gyerek pedig vegyes házasságból született (2,11%). Utóbbi két kategória száma elhanyagolhatóan kevés, emiatt nem is tüntettem fel ebben a táblázatban. Nem érzem magam jogosnak arra, hogy a vegyes házasságból származó gyermekeket akár a magyar, akár a román, akár a cigány kategóriába besoroljam. Ezen gyerekek nagy része magyar–cigány házasságból származik (az első oszlop). Egyetlen család esetében van szó csupán román–magyar házasságról.

Az fenti táblázatokból látható, hogy valójában a falu mai állapota elfogadható, a probléma abból adódik, hogy e két etnikum nemzedéki arányai a két végletes oldalra szorultak, majdnem végig egymás ellentétei. Nem a falu van előregedőben, csupán a falu magyar népessége, míg a cigány népesség nagyon is életképes állapotban van. És ugyanezek az arányok tükröződnek a családtípusok vizsgálatánál is. A 0–14 éves korú cigány népesség száma kétszerese a magyarokénak. Sőt, talán ugyanez mondható el egészen a 39 éves korhatárig, beleértve a dolgozók fiatalabb rétegét is, és az arány csak itt fordul meg: 40–59 éves korosztály esetén már a magyarok aránya nagyobb a cigányokénál, míg 60 éves kortól felfele a négyszeresét teszi ki. Emiatt fontosnak találom az elkövetkezőkben teljesen külön vizsgálni e két etnikai csoportot.

Ha viszonyítási alapként vesszük a Faragó Tamás adatait, azt tudjuk meg, hogy akkor van demográfiaileg egyensúlyban egy település, amikor fele-fele arányban oszlik meg a gyerek vagy fiatal (0–19) és a dolgozó réteg (20–59) aránya. Dr. Molnár István szerint is ez az egyensúlyi helyzet, de nála a századfordulóra már az idősök „még ideális” száma a Faragó által említett, 150 évvel korábbi 5%-ról a duplájára emelkedett. Kőröspatak esetében 1977-ig ismét megduplázódott, ma már pedig a 2,5-szeresét adja a századfordulói értéknek. Ha külön vizsgáljuk a falu cigány és magyar népességét, szembetűnőbb a változás: a cigányok esetében a fiatalnak nevezett generáció szinte a felét teszi ki a cigány közösségnek, mindenesetre a legnépesebb nemzedék. A magyarok esetében a fiatal generáció alig 1/4-ét alkotja a népességnek. A 24–59 közötti magyar korosztály aránya szembetűnően magas, majdnem egyforma a két etnikumnál, de ha a részletesebb eredményeket nézzük, kiderül, hogy a magyaroknál az idősebbek dominálnak (2/3), míg a 24-től 39-ig terjedő generáció csak 1/3-át adja az eltartó rétegnek. A cigányságnál ez az arány fordított: ők az átlagosnál jobb helyzetben vannak, ha a mércét nézzük: náluk az eltartott réteg 45%-ot alkot, ami azt jelenti, hogy van utánpótlás, a közösség képes reprodukálni önmagát, nem fenyegeti a kihalás veszélye. Az eltartó réteg aránya megegyezik nagy vonalakban az eltartottéval, és ami még inkább kedvező, hogy az eltartók fiatalabb generációja (24–39) tesz ki 2/3-ot, az idősebb meg a maradék 1/3-ot.

Az öregedési index fogalmával érzékeltethető a két etnikum közötti állapotkülönbség. Az öregedési indexet a 65 év fölöttiek és 14 év alattiak százalékban megadott aránya adja meg, amely egyenlő 100 fő gyermekre jutó idős népesség lélekszámával. Ez a szám az öregedési folyamat mértékére mutat rá. Az öregedési index Kőröspatak magyar közösségében a következőképpen alakult: 3,62-szerese a 60 év feletti öregek száma a 14 év alatti fiatalok számának, míg normális esetben az utóbbi kellene minimum kétszerese legyen az előzőnek. A cigányoknál: a fiatalok száma kétszeresen haladja meg az idősekét, így kiegyensúlyozottnak tekinthető a demográfiai állapot.

Mindezek az eredmények azt mutatják, hogy a falu magyar népességében felborult az egyensúly, amely az előregedés fele mu-

tat. A családlapos módszer segítségével az derült ki, hogy a falu nemzedéki és etnikai összetétele jelentősen megváltozott.

3. Felekezeti megoszlás

3.1. A falu lakosságának felekezeti hovatartozása

Az egyházi anyakönyvek vizsgálata előtt a falu felekezeti megoszlását fogom áttekinteni, mivel ezt is meghatározza az etnikai hovatartozás.³² A táblázat a családlapok adatai alapján készült:

Felekezeti megoszlás		Magyar	Cigány	Román	Összesen ³³
Református		272	53	–	325+1
Unitárius		65	145	–	210+4
Római katolikus		26	28	1	55
Igaz Jehova tanúi		3	2	–	5
Jehova tanúi		6	3	–	9
Adventista		12	1	–	13
Ortodox		–	1	2	3
Keresztle- tlen	5 év alatt	4	11	–	15+1
	5 év fölött	5	4	–	9+8

Római katolikusok

A faluban kezdetben református és unitárius vallásúak éltek. A lakosok többsége ma is ehhez a két felekezethez tartozik (81,56%).

Ezt a két felekezetet követi mennyiségileg a római katolikus csoportja. Egyik adatközlőm szerint: „Tiszta római katolikus család nincs, mert az egyik fél vagy református vagy unitárius, vagy neoprotesztáns felekezetű. A római katolikusok akkor kerültek ide nagyobbbrészt beköltözés vagy beházasodás által, vagy pedig amikor lebontották Bözödújfalut, akkor onnan felköltöztek.” Bözödújfalut valóban katolikus település. A házassági anyakönyvek alapján

³² A táblázat szintén a családlapok adatai alapján készült

³³ A „+”-szal jelzett adatok a vegyes házasságokból származó gyermekekre vonatkoznak.

elmondható, hogy a századfordulón több vegyes házasságot kötöttek, amelyek esetén a házastárs udvarhelyi, Csík vagy Gyergyó vidéki, illetve a közeli Atyhából származó római katolikus volt. Véleményem szerint ez volt a másik útja a katolikusok faluba való bekerülésének. Kőrispatakon nincs templomuk, hanem Bözödújfaluból jár fel a pap minden hónap első vasárnapján és sorra a katolikus házaknál tartják meg a szentmisét.

Két neoprotestáns felekezet (szekta) is létezik a faluban, a Jehova tanúinak szervezete és az adventisták. Pozsony Ferenc szerint „a szektásodás a XX. század elején elsősorban a homogén református településekben nyert teret ... majd a két világháború között rendre kialakultak az adventista gyülekezetek is. A második világháborút követő két évtizedben előbb bűvópatakra emlékeztetően működött a Jehova tanúinak nevezett csoportosulás, mely csak 1989 után működött hivatalosan.”³⁴

Jehova tanúinak gyülekezete

Adatközlőktől tájékoztam arról, hogy mikor kerültek be ezek a felekezetek a faluba, mióta léteznek itt: „Lehet annak 70 éve körül, hogy a községben megalakult a Jehova tanúinak csoportja. Mert egy ember a bányaságban volt a bányánál, s onnan aztán mikor hazajött, attól indult ki Kőrispataokban. Bokor Péter által, és én voltam a szomszédjuk nekik a másik utcában, és befolyásolt engemet többször, mert ugye szomszédok voltunk, és adogatott nekem füzeteket, könyveket, ugye ezt-azt, s tanulmányoztam, s annyira átvettem azt a tantárgyat s azt a hitet, hogy egész házasságomig olyan állapotban voltam, hogy én elfogadtam magamban, de még nem lett nyilvánvalóvá az egész nép előtt.” Az idézett rész azt mutatja, hogy honnan és hogyan terjedt a faluban ez a hit. A csoportosulásnak az 1950-es évekre már 42 tagja volt Kőrispatakon. Ez volt a legmagasabb szám, azóta egyre fogynak. Egyrészt a kommunizmus alatt szétszóródtak, elköltöztek a tagok, másrészt pedig kiöregedtek: „de aztán jött ez a kommunizmus, ez ugye megrostálta a népet, egyik erre kellett menjen, a másik arra kellett elmenjen, szétszóródtunk és jött a haláleset, az öregség és annyira eloszlott-

³⁴ Pozsony 2002. 19.

tunk, hogy máma alig vagyunk már heten, de mind kivénültek... És így azt vesszük észre, hogy Kőrispatakon a Jehova tanúi csoportja teljesen oszlik el. Pedig olyan erős csoport volt itt a vidéken, hogy a legerősebbek voltunk, annyian voltunk, de úgy látszik, hogy el kell fogyni, mert az öregség, az idő viszi az embert, a betegség, s öregség, ugye mindenféle események eltépáztak annyira, hogy lecsökkent a létszámunk.”

Szintén ettől az adatközlőmtől hallhattam a Jehova tanúi vallás rövid történetét is: „A Jehova tanúi szervezete 1962-ben bizonyos ügyek miatt kétféle szakadt, egy része megmaradt az eredeti tantárgyak alapján, úgyhogy nincs változás semmi, a régi, ősi, eredeti alapon megmaradt, ez Igaz Hitű Jehova Tanúi címen szerepel.” A másik, az eredeti felekezetből kiszakadt csoportosulásnak is van néhány tagja a faluban: „Azok is még fennállnak, de a Szentírás alapján nagyon megalkudt társaság lett az, amelyik elszakadt. Fennállnak, de a világgal kapcsolatosak, és ez pedig az Isten szervezete, a világgal nem lehet egészen kapcsolatos” – így különülnek egymástól, ítélik el egymást. Vallási hovatartozásuk miatt mindkét csoportosulás tagjai le voltak tartóztatva a kommunizmus alatt, volt aki ott is halt meg a börtönben, Pitești-en. Az Igaz Hitűeket csupán néhány évre ítélték vallásos tevékenységük miatt, míg a másik csoportot, akik a katonai szolgálatot (fegyverfogást) is megtagadták, a hadbíróóság 10–18 évre ítélte. Ezek az emberek most lényegesen nagyobb nyugdíjat kapnak, ami nem elhanyagolható a két felekezet tagjainak véleménynyilvánításában. A faluban mindkét csoportosulás megtalálható, de tagjai mára nagyon megfogyatkoztak. Réthy írta 1956-ban, hogy a Jehova tanúk szektája jobban terjedt, mint az adventistáké: „Ezt már jobb vallásnak látja a kőrispataki egyszerű gondolkodású, református vallási nevelésben nem részesült ember. Itt már meg lehet enni mindent, házifőtt pálinkát is szabad inni, a vasárnapot, ünnepnapot nem kell megszentelni, mert minden nap az Úr napja. Olyan szépen beszélnek ezek e hívők. Körülbelül 50 lelket számlálnak tagjai.” A református egyház mindent megtett azért, hogy e „veszedelmeket” elhárítsa. A gyülekezet tagjai mára megcsappantak: az igaz hitűek ötön, a másik csoport tagjai pedig kilencen vannak. Prédikációikat házaknál tartják, nincs külön imaházuk.

Adventisták

„Az adventista szombatos szekta az 1930-as években ütötte fel a fejét, de nem hódított nagyon, mert ott tizedet kellett fizetni, és nem szabad szalonnát enni. Emiatt a kőrispatakiak nem vonzódtak a szektához, csupán ötön vannak. Támadó jelleggel működnek, házról házra járva, hívják híveinket a gyülekezeteikbe betegségeknek gyógyulást ígérve, ha hozzájuk térnek.”³⁵ – írja Réthy 1956-ban. Imaházuk akkor még nem volt. Ez a vallás valószínűleg a bözdújfalusi szombatosoktól kerülhetett át, tagjai szerint is körülbelül az 1920-as évektől léteznek a faluban adventisták. Ma már külön imaházzal rendelkeznek, az etédiek is ehhez az egyházközséghez tartoznak, híveik összesen 28 személyt tesznek ki (ebből 13 kőrispataki). Székelyudvarhelyről jár ki hozzájuk a prédikátor minden hónapban egyszer, valamint a temetések alkalmával.

Véleményem szerint (megfigyelések alapján) ezeknek a vallási csoportosulásoknak nagyrészt idős tagjai vannak. A magukra maradt időseket e „hívők” látogatják, törődnek velük, így megnyerik felekezetüknek. A másik vélemény pedig a falubeliek részéről, hogy amiatt álltak át többen, mert a falunak sokáig nem volt papja, az emberek meg igényelték a vallásos nevelést és vallásos életet, ezért más felekezetekhez fordultak. Pl. 1963 óta csak beszolgáló unitárius lelkésze van a falunak. Harmadik okként említhető az esetleges anyagi támogatottság, az átállás utáni gazdasági fellendülés reménye.

3.2. A cigányok felekezeti hovatartozása

A cigányok közül kevesen tartoznak e felekezetekhez: adventista 1, Jehova tanúja 3, Igaz Jehova tanúja 2, ortodox 1. Ortodox vallású személy csupán 3 van az egész faluban, ezek közül 2 román nemzetiségű, 1 cigány.

Cigány nemzetiségűek a reformátusok között is vannak, de a lelkész szerint csupán formaságból reformátusok, kötődésüket az egyházhoz semmilyen téren nem fejezik ki: „...annyi, hogy papíron léteznek, nem is fizetnek, de amikor valami problémájuk van, akkor utána vastagon kell fizessenek. Most nemrég is volt egy ilyen lehetetlen helyzet, hogy több mint egymilliót kellett fizesse-

³⁵ Réthy 1956. 23–24.

nek, hátralékot, hogy eltemessek valakit.” Nagyjából temetéskor, ritkán keresztelőkor tartják a kapcsolatot a lelkéssel: „A házasságok náluk nem a mennyekben köttenek, hanem a fűzfa tövében.” Ma a faluban 272 magyar református él. Sajnos van néhány olyan család is, mely református létére szívesebben jár el az unitárius templomba, annak ellenére, hogy ott nem tartanak minden héten istentiszteletet. Ugyanerről a helyzetről Réthy is beszámol már a XVIII. századból: „Az 1750-es években a papnak gyengése miatt sokan kezdenek járni az unitárius templomba.”³⁶ A cigányok közül 56 személy van reformátusnak bejegyezve.

Nagy részük azonban unitárius. Számuk az 1940-es években szaporodott ennyire meg, amikor az elhurcolás veszélyében a faluban szolgáló lelkész „felvette” őket unitáriusnak, hogy védelmet biztosítson e közösségnek. Az anyakönyvek tanúsága szerint ez az 1940 augusztusáig ott szolgáló Pálffy Árpád, vagy az őt követő bözödújfalusi beszolgáló lelkész, Péter Ödön lehetett. Ezenkívül más falvakból is telepedtek át ide cigányok. Így manapság a beszolgáló unitárius lelkész fő foglalatossága a cigánykérdés megoldása, igyekszik nevelni, oktatni őket, amerikai segélyekből a tanítatásukat támogatni: „És tanítatunk most, unitárius gyerekeket tanítatunk most amerikai segélyből. Voltam már kétszer, most megyek harmadszorra márciusban. A cigánykérdés most általában a világon mindenütt megy, mindenütt nagy kérdés. És a Corvallis Unitárius Testvérgyülekezet, akiknek úgy el tudtam adni, mert sokat beszélgettünk, hogy lehetne a cigányokat kiemelni..., és javasoltam, hogy a középiskolás és egyetemista cigány gyerekeket, unitárius gyermekeket támogassák. És támogatják is.” Tehát az Énlakáról átjáró unitárius lelkész célja tanítani és kiemelni a cigányságot. Ennek érdekében például iskolai tevékenységként szalmafonást vezettek be, hogy megtanítsák dolgozni a gyermekeket. Igyekeznek az otthonról hozott mentalitásukat megváltoztatni, és másként kezelni ezeket a gyerekeket, mint a magyarokat. Ma az unitáriusok száma 214, és a lelkész szerint egyre növekvő tendenciát mutat, hozzátéve: „Sajnos, hogy a magyar unitáriusok száma egyre fogy, alig 30 személy, és a többséget a cigányság teszi ki.”

³⁶ Réthy 1956. 22.

Fontosnak tartottam mindezeket bemutatni az anyakönyvek vizsgálata előtt, ugyanis a különböző etnikumoknak különböző felekezetekhez való tartozása is magyarázata lehet a két felekezeti: református és unitárius anyakönyvek adatai közötti eltéréseknek.

A falu múltbeli demográfiai állapotának vizsgálata

A következőkben azt szeretném vizsgálni, elsősorban egyházi anyakönyvek segítségével, hogy hogyan alakult ki az előzőekben bemutatott állapot. Mi lehet a magyarázata annak, hogy az azonos társadalmi-gazdasági körülmények között a falu két etnikumának demográfiai állapota ennyire különböző irányokba fejlődött? Az egyházi anyakönyvek vizsgálatával próbálom megvilágítani, hogyan változott a falu népessége az évszázadok során, mi vezetett a mai helyzethez. A két etnikum demográfiai helyzete közötti lényeges eltérés miatt fontos lenne külön kutatni a cigányok és magyarok anyakönyveit, de erre nincs lehetőség. A falut egészében vizsgálva nem szembetűnő a mai állapota. Talán ha vizsgáljuk a változásokat, és a két etnikum különböző stratégiáit a társadalmi-politikai eseményekkel szemben, akkor magyarázatot találunk arra is, hogy az azonos körülmények között mi segítette az egyiket ily látványosan fejlődni, a másikat meg annyira előregedni.

1. A születési és elhalálozási anyakönyvek vizsgálata

A születési és elhalálozási anyakönyvek komparatív vizsgálata rámutat az adott település természetes szaporulatára. Mivel az általam vizsgált település döntő többségét a reformátusok és unitáriusok adják, úgy gondolom, átfogó véleményt alkothatunk e két egyház anyakönyveit vizsgálva, a többtől eltekintve. „Az első anyakönyvek általában még vegyesek voltak, három részre osztották őket, így külön fejezetenként tartalmazták a születési, házassági és halálozási adatokat.”³⁷ Örsi Juliannának a fenti állítása a kőröspataki anyakönyvekre szintén jellemző.

A református és unitárius anyakönyveket külön szeretném elemezni, mert eltérő tendenciákat mutatnak, amire az összesített változatban nem terjedhetne ki a figyelmem.

³⁷ Örsi 1998. 169.

1.1. A református egyház anyakönyvei

A református születési és elhalálozási anyakönyvek első példányai, 1766-tól 1881-ig, a Csíkszeredai Állami Levéltárban vannak. A születési anyakönyveknek az 1882–1896 közötti példányait is itt őrzik. Az ezt követő elég hosszú időszakra vonatkozó keresztelési (1897–1911), illetve elhalálozási (1882–1911) adatok, sem a falubeli parókián, sem a levéltárban nem találhatók meg. 1912-től kezdődően egészen napjainkig a születési anyakönyveket a Kőrspataki Református Parókián őrzik. Az elhalálozási is itt van, de abból hiányzik egy rész, 1913-tól 1929-ig.

A református anyakönyvek vizsgálatakor nyolc időszakot különböztettem meg 1766-tól napjainkig. A felosztási határokat társadalmi-történelmi események alapján különítettem el, arra a feltevéésre támaszkodva, hogy a szaporulatot illető eltéréseket elsősorban az ilyen jellegű események befolyásolták.

Időszak	Kereszteltek száma	Elhalálozottak száma	Különbözet
1766–1820	727	544	183
1821–1848	604	437	167
1849–1881	848	732	116
1929–1940	213	180	33
1941–1944	79	59	20
1945–1962	292	210	82
1963–1989	208	227	-19
1990–2002	44	119	-75

Az első időszakban, 1820-ig, nem figyelhető meg huzamosabb ideig pozitív vagy negatív irányba kiugró eredmény. A különbözet 15 és –10 értékek között ingadozik. Van néhány év, ahol ennyire kiugrik, tehát ezek végletes értékek, de nincs folyamatosan negatív vagy pozitív szakasz. Ebben az időszakban a falu természetes szaporulata 183 fővel növekedett.

A második időszak 1821-től 1848-ig terjed, alapjában véve termékenynek bizonyul, hiszen a csúcserték 33 (1822-ben), a legkisebb pedig –9, amely csupán egyszer fordul elő. Ezenkívül a –1 érték szintén csak minden ötödik évben ismétlődik, ez nem jelenthe-

tett különösebb veszteséget a falu számára, csupán nem gyarapodott ezekben az években.

A következő időszakot egészen 1920-ig szerettem volna vizsgálni, ezt sajnos megakadályozta az említett hiányzó rész, így csupán 1849-től 1881-ig tekinthetem végig a különbözetet. Itt kiugró negatív érték 1855-ben (-20) és 1875-ben (-14) tapasztalható, ehhez hasonlóan magas pozitív érték 1869-ben van: 20.

Az ezt követő időszak a felosztásban 1920-tól 1939-ig terjedne, de itt szintén változtatásra kényszerítenek a hiányosságok, mivel mindkét felekezeti anyakönyv adatai csupán 1929-től vannak meg. Ennek a korszaknak a közepén megjelenik egy huzamosabb negatív vonulat, amelynek a legalacsonyabb értéke 1934-ben tapasztalható: -11.

A következő két korszak – 1941–1944 és 1945–1962 – együttesen is kiértékelhető. Ebben a két időszakban alacsonyabb arányokban ugyan, de egy pozitív tendencia követhető végig a falu természetes szaporulatában. A falu lélekszáma ekkor jelentősen gyarapodott.

Ezt követi a kollektivizálás vagy kommunizmus időszaka (1963–1989), amit teljesen a kiürülés, a falu református gyülekezetének fogyatkozása jellemez, ugyanis lépten-nyomon negatív vagy nullás értékkel találkozunk. Az unitárius anyakönyveknek ezen időszaka valószínűleg más értékeket fog mutatni, mivel a cigányság többségét magába foglaló gyülekezet éppen cigány tagjai miatt nem apadhatott le ennyire. Egyetlen magas pozitív értéke a református gyülekezetnek ebben az időszakban 1968-ban volt: 14. A falu a természetes szaporulatot tekintve ekkor indul fogyatkozásnak, a különbözet -19.

És a legutolsó korszak, 1990-től napjainkig, még lehangolóbb képet mutat. Annak ellenére, hogy vannak fiatal házások, a születések száma egyetlen évben sem haladja meg az elhalók számát. Minden egyes évben negatív eredménnyel találkozunk -16-tól -2-ig. Ez olyan lényeges fogyatkozása a falunak, amit még az unitárius pozitív értékek sem voltak képesek még kiegyenlíteni sem, nemhogy kompenzálni.

Ha korszakonként vizsgáljuk a falu református népességének természetes szaporulatát, kiderül, hogy a legtermékenyebb 1821–

1848 között volt, majd ezt követi a kollektivizálást megelőző időszak, 1945-től 1962-ig.

Külön megvizsgáltam azokat az időszakokat, amikor nagyon magasnak tűnt az elhalálozottak száma, de a halottas anyakönyvek a halálozás okára vonatkozóan nem adtak választ. Általában az anyakönyvek a halál neméinél feltüntetik a betegségeknek, illetve betegség-elnevezéseknek azt a szűk körét vagy skáláját, amelyek gyakran előfordulnak. Mindegyre bekerül egy-egy új betegség-elnevezés, ami aztán nagyon gyorsan gyakorivá válik. Az 1930-as évek elején pl., amikor három évben nagyon magas az elhalálozottak száma, a következő halálnemeket jegyezte be a lelkész (gyakorisági sorrendben): gyomorbad, difteritisz, skarlát, kanyaró, tífusz, de ez utóbbiaknak csupán néhány esete van, véleményem szerint nem beszélhetünk járványról. A betegségek legfontosabb csoportjaként a következők említhetőek: szívbetegségek (szívbetegség, szívreuma, szívgyengeség, szívtrombózis, szívbad, szív működés-elégtelenség), rák (gyomorrák, bőrrák, mellrák), agybetegségek (agyvérzés, agyhártyagyulladás, agytumor, agysorvadás, idegösszeroppanás), veleszületett gyengeség és végkimerülés. Ezeken kívül megjelenik az asztma, epilepszia – egyre nagyobb gyakorisággal –, és az eddig felsoroltaknak újabb változatai. Általában a feljegyzett halálnemek körét a lelkész kiléte is meghatározza, tehát lelkészenként is változnak.

1.2. Az unitárius egyház anyakönyvei

Az unitárius születési és elhalálozási anyakönyvek 1834-től vannak meg a csikszeredai levéltárban, az előző egészen 1905-ig, az utóbbi pedig csak 1893-ig. A további időszakok unitárius születési és elhalálozási anyakönyvei a faluban vannak 1905-től napjainkig, csupán az elhalálozásból hiányoznak egy rövid időszak adatai, 1893-tól 1905-ig.

Időszak	Kereszteltek száma	Elhalálozottak száma	Különbözet
1834–1848	123	83	40
1849–1892	412	369	53
1905–1918	121	118	3
1919–1939	176	126	50

Időszak	Kereszteltek száma	Elhalálozottak száma	Különbözet
1940–1944	27	21	6
1945–1962	113	74	39
1963–1989	94	88	6
1990–2002	48	35	13

Szintén nyolc időszakot különböztettem meg, az első 1834-től, a legelső évtől, amikortól léteznek adatok, 1848-ig tart. Itt csupán három negatív értékkel találkoztam, a korszak vége felé.

A következő időszak 1849-től 1892-ig terjed, ekkor van egy negatív vonulat 1852–56 között, majd aránylag hosszú termékeny időszak után 1868-tól eléggé gyakorivá válik a pozitív és negatív értékek váltakozása.

A harmadik szakasznak, 1905-től 1918-ig, az első felében a falu gyarapodik, míg a korszak vége felé, 1913-tól, folyamatos fogyatkozási szakaszt figyelhetünk meg.

Az ezt követő három időszakban: 1919–1939, 1940–1944, 1945–1962, negatív és pozitív értékek körülbelül egyenlő arányban változnak, 1948–57 között figyelhető meg egy huzamosabb gyarapodás, ugyanakkor 1919–1926 és 1952–59 között a születések száma feltűnően magas.

Az 1963–1989 közötti időszakban 6 és –8 között váltakoznak a különbözeti értékek. Közvetlenül 1989 utáni három évben szembetűnően magasak, majd ismét váltakoznak, de nem hajlanak át a negatív fele. Ez valószínűleg a gyülekezet cigány etnikumú többségének köszönhető. Az időszakokra bontott táblázat alapján elmondható, hogy az unitáriusoknál is az 1848 előtti időszak volt a legtermékenyebb, ezt követte az 1919–39-es és az 1945–62-es időszak a természetes szaporulat arányát illetően. A halotti anyakönyvekben megjelenő halálnemekről a reformátusokhoz hasonlóak mondhatók el. A kezdeti korszakokban itt a tüdőbetegségek gyakoribbak, amelyek egy negyedik csoportját képezhetnék az előzőekben felsoroltaknak: tüdőgümőkór, tüdővész, tüdőgyulladás. 1917-ben fordul elő a fekete hólyagos himlőnek egyetlen esete, majd 1918-ban ketten spanyolnáthában halnak meg.

Az szembetűnő és magyarázatra váró számomra mindkét felekezet anyakönyveiben, hogy az unitáriusban néhány évenként, a

reformátusban talán még gyakrabban fordul elő idősök öngyilkossága, általában akasztás útján, és majdnem csakis időséké. A református anyakönyv esetei között előfordul egy 19 éves, két 20-as éveiben levő, négy 30-as éveit taposó, két 40-es és egy 50-es korú személy, a többiek mindannyian 60, mondhatni talán, hogy nagyrészüket 65 év fölötti férfi. Nők ritkábban követtek el öngyilkosságot. 1916-tól 1996-ig összesen negyven eset fordult elő, csak a reformátusoknál évente vagy két évente egy-kettő.

Ha összevetjük a két felekezet anyakönyveinek adatait, bizonyos időszakokban azonos vagy hasonló tendenciákat fedezhetünk fel, és annak ellenére, hogy Andorka Rudolf szerint Magyarország különböző vidékeinek demográfiai helyzete változó, Kőrispatakon mégis, véleményem szerint, a nagy történelmi-társadalmi folyamatoknak megfelelően alakult a falu népessége.

Mint fennebb láttuk, mindkét felekezet anyakönyvei az 1848 előtti időszakban mutatták a legmagasabb természetes szaporulatot. Andorka négy időszakot különít el a gyermekszám történelmi változását illetően a fejlett társadalmakban.³⁸ Az első ezek közül a „hagyományos demográfiai állapot”-nak nevezett időszak, amely az iparosítás előtti korszakot foglalja magába. Ebben az időszakban a természetes termékenység érvényesült, a születések számát nem korlátozták. Ezt az időszakot követően a reformátusoknál 1855-ben jelenik meg egy nagyobb negatív szám, az unitáriusoknál pedig szintén 1852–56 között néhány. Az előzőnél egy hasonló mértékű pozitív adatunk van 1869-ből, és az unitárius anyakönyvek alapján is azt állapíthatjuk meg, hogy 1868-ig volt egy termékeny időszak, utána már gyakori a pozitív és negatív értékek váltakozása. Sajnos az értékelést meghatározza az, hogy bizonyos időszakokból nem rendelkezünk adatokkal. Így pl. az unitárius anyakönyvek alapján megállapítható, hogy 1913 után rövid ideig fogyatkozás történt, de ezt nem támaszthatjuk alá a református anyakönyvekkel, mert ott csak 1929-től rendelkezünk adatokkal. 1929–34 között azonban ott is gyakoriak a negatív értékek.

Andorkánál a második időszakot az iparosítástól a második világháborúig terjedő korszak képezi. Ekkor, annak ellenére, hogy

³⁸ Andorka 2001. 101.

az iparosodás és gazdasági-társadalmi modernizáció következtében megindul a gyermekszám csökkenése, mégis gyors népességnövekedés figyelhető meg. A két világháború között csökken a termékenység, de a háború utáni emelkedés pótolja ezt a hiányt.³⁹ Talán a gyermekszám csökkenésére hozhatóak példaként a Kőrispatakról említett első negatív értékek. Az 1913-at követő fogyatkozás és az 1929–34-es negatív időszak is valószínűleg az első világháború számlájára írható. Az unitáriusoknál megfigyelhető egy rövid pozitív időszak, amely a második legtermékenyebb időszakot jelenti e közösségben, 1919–26 között. Ez magyarázható a háború utáni rövid termékenységi hullámmal, amelyek a házassági anyakönyvekben a házasságkötések magas számában tükröződnek. Az ezt követő legtermékenyebb időszaknak mindkét felekezet esetében az 1945–1962 közötti tekinthető. A reformátusoknál az 1848-as időszakot követően ez a második legtermékenyebb időszak. Ez a kor Andorka osztályozásának harmadik csoportját képezi, amelyet „bébihullámhegy”-nek nevez a második világháború utáni termékenység-felemelkedés következtében. „A bébihullámhegy első jelentkezését a demográfusok először a szokásos háború utáni, rövid tartamú fellendülésként értelmezték, amely az elhalasztott szülések egy részének a bepótlásából származik.”⁴⁰ Végül hosszabb távúnak bizonyult a fellendülés.

Ezt követően pedig 1960-tól napjainkig a negyedik időszakot határozhatjuk el (Andorkát követve), amikor a gyermeklétszám lecsökken, stabilizálódik. Kőrispatakon csupán csökken a szaporulat az unitáriusok esetében, míg a reformátusoknál még az egyszerű reprodukciót sem volt képes biztosítani. A termékenység alakulása a nacionalista országokban eltért a nyugat-európaiától. Magyarországon és Romániában is rövid és kisebb fellendülés után már az 1950-es évek közepe táján megkezdődött a gyermekszám csökkenése, az 1960-as évek első felében volt a legalacsonyabb a termékenység-szintvonal. 1960-tól tehát váratlanul újabb fordulat következett be, a bébihullámhegy hullámvölgybe ment át. Az 1970-es évek második felére pedig nagyon lecsökkent.⁴¹

³⁹ Andorka 2001. 127–134.

⁴⁰ Uo. 136.

⁴¹ Uo. 138.

2. A falu népességének változása az anyakönyvek és a hivatalos népszámlálások tükrében

Összefoglalva mindazt, ami az anyakönyvekből kiolvasható, elmondhatom, hogy 1850-től 2002-ig a születési és elhalálozási anyakönyvek alapján a közösség 325 fővel gyarapodott. Ez azt jelentené, hogy ha a falu népessége 1850-ben 1099 volt, ma 1424-nek kellene lennie, míg ezt az értéket soha nem érte el azóta. A mai érték meg a felét sem teszi ki ennek az összegnek. A legmagasabb 1910-ben volt, amikor 1313 lakost számoltak össze. Mindez arra utal, hogy csupán az anyakönyves vizsgálattal nem vázolható fel pontosan a falu népességének alakulása. Segítségül hívhatóak a hivatalos népszámlálások eredményei. Ugyanis ha az időszakonként vizsgált természetes szaporulatot összevetjük a népszámlálási adatokkal, megkapjuk a falu vándorlási egyenlegét. Ez választ ad arra, hogy a mai lakosság száma miért nem éri el az 1400-at.

Időszak	Változások a népszámlálások alapján	Anyakönyvek alapján		Összeg (elvándorlás)
		Ref.	Unitárius	
1850–1857	–138	10	–25	110 elvándorolt
1857–1869	150	64	48	38 betelepedett
1869–1880	–15	46	6	67 elvándorolt
1880–1890	4	–	21	?
1890–1900	29	–	(–4)	?
1900–1910	84	–	–24	?
1910–1920	–148	–	–7	kb.100 elvándorolt
1920–1930	–82	–	25	kb.100 elvándorolt
1930–1941	116	31	19	66 betelepedett
1941–1956	–15	76	36	127 elvándorolt
1956–1966	–53	14	8	75 elvándorolt
1966–1977	–181	3	12	196 elvándorolt
1977–1992	–122	–31	6	97 elvándorolt
1992–2002	–67	–66	–2	1 elvándorolt

Az anyakönyvek alapján 1850–57 között a reformátusok száma 10-zel gyarapodott, míg az unitáriusoké 25-tel csökkent. A kü-

lönbözet –15-öt ad, ez tekinthető a falu természetes szaporulatának, de a népességszökkenés a népszámlálási adatok alapján ennél jóval nagyobb volt, ez alapján a falu népessége 138 személlyel lett kevesebb ebben az időszakban. Ez egyrészt adódhatott a többi felekezet számarányának csökkenéséből, de az csak 15%-ot tehet ki. Valószínűleg elvándorlásról lehet szó körülbelül 100 személy esetében, de erre pontos információ nincs.

1857–69 között a természetes szaporulat 112-öt tett ki, a hivatalos népszámlálás pedig 150 fős emelkedésről beszél. Ez azt jelenti, hogy kb. 38 személy kívülről telepedett be, esetleg visszatért vagy beházasodás útján került a faluba.

A következő népszámlálásig a falu népessége 15 személlyel fogyatkozott meg, annak ellenére, hogy a természetes szaporulat 52 személy volt. 1869–80 között tehát 67 személy került el Kőröspatakról.

1880–90 között a falu csupán 4 személlyel gyarapodott, ugyanakkor ebből az időszakból nincs adat a református népesség szaporulatáról. Az unitáriusok száma 21-gyel nőtt. Magyarázat erre az lehet, hogy reformátusok száma csökkent, vagy ismét elvándorlás történt.

A következő 10 évben 29 lélekkel nőtt a falu. Az anyakönyvek adatai ebből az időszakból hiányoznak, így csupán a népszámlálások adataira támaszkodhatunk. 1910-ig további növekedést figyelhetünk meg, ez az év adja a csúcserőket, 1313 lakosa volt ekkor a falunak. A népszámlálás 84 fős gyarapodást jelez.

1920-ra újabb visszaesés következik be, a lakosság száma 148 fővel csökken, az unitáriusok 7-tel fogyatkoznak, a református anyakönyvekben pedig még mindig nem találunk adatot az időszakra. 1920–1930 között ismét 82 személlyel lett kevesebb a falu népessége. Az unitáriusok 25 fővel gyarapodtak, a reformátusokról ismét nincs adat, itt valószínűleg egyaránt szó lehet természetes fogyatkozásról és elvándorlásról. 1930–41 között 116 lélekkel gyarapodott a falu, míg a természetes szaporulat csupán 49. Beházasodás, betelepítés állhat fenn. Erre a házassági anyakönyvek is rámutatnak, ebben az időszakban az unitárius anyakönyvben csupán két lokálisan exogám házasság van feltüntetve, míg a reformátusoknál ennek többszöröse, 19 lokálisan exogám házasság kötö-

tett. A nagyfokú gyarapodást ebben az időszakban a cigányság beköltözése is eredményezhette.

1956-ra a falu népessége 15 fővel csökkent, pedig a szaporulat az anyakönyvek alapján 115 volt. Ez arra világít rá, hogy az elköltözések már ebben az időszakban hatalmas méreteket öltöttek. Noha a természetes szaporulat kivételesen magas volt, a falu népessége megfogyatkozott. 1966-ra pedig még 153-mal csökkent a lakosok száma, míg az anyakönyvek csupán 15 lelkes gyarapodást mutattak ismét. Ez azt jelenti, hogy ez a tíz év alatt újabb 168 lakos hagyta el a falut. 1977-ig a népszámlálási adatok 181 fős hiányt mutatnak. Ekkor már a természetes szaporulat is csupán 7 volt, valószínűleg az eddig elvándorolt réteg hiánya miatt csökkent le ennyire a falu természetes szaporulata. Tehát ismét 188-an hagyták el a falut. 1977–1992 között 122 fős fogyatkozás olvasható ki a népszámláláskor rögzített adatokból. Az unitáriusok száma 6-tal nőtt, a reformátusoké 31-gyel csökkent. Ez az eltérés valószínűleg a különböző felekezetűek etnikai hovatartozásával is magyarázható. Ismét nagy volt az elköltözések száma, 97-en mentek el.

1992–2002 között ilyen méretű elvándorlás nem történt, a falu fogyatkozását inkább az előregedés okozta. A falu népessége 67 lélekkel lett kevesebb, amelyből csupán egy költözött el, a többi meghalt.

Mindez azt jelenti, hogy 1941 és 2002 között kb. 636-on hagyták el a falut. Annak ellenére, hogy a természetes szaporulat 1942–1962 között volt a legmagasabb, a falu fogyatkozása már ebben az időszakban elkezdődött. Lehetséges, hogy kezdetben a háború miatt külföldre menekültek, majd városra való nagymértékű migráció indult meg.

A népességfogyatkozás okai

Andorka Rudolf az 1960 utáni népességfogyatkozást illetően okként a következőket említi: a hagyományos vallási tekintélyek gyöngültek, az individualizmus erősödött, a szexuális tilalmak oldódtak, elterjedt a tömeges oktatás, a nők függetlenebbekké váltak (fogamzásgátlás és abortusz), valamint elkezdődött egy nagyfokú városiasodás. Véleménye szerint a közgondolkodásban is elterjed-

tek azok a nézetek, amelyek a népességnövekedés súlyos következményeit taglalják, hogy a népességnövekedés azokban a társadalmi rétegekben, ahol a gazdasági felemelkedés, terjeszkedés lehetőségei lezárultak, az elszegényedés folyamatával járhat együtt. Ez még egy ok a szaporulat korlátozására.⁴²

1. Gyermekvállalási stratégia

Andorka Rudolf a népességcsökkenés egyik okát a gyermekek számának csökkenésében látja. A családlapos felmérés segítségével vizsgáltam a falu stratégiáját a vállalt gyermekek számát illetően. Ez szintén magyarázatot adhat a népesség fogyatkozására azokban az időszakokban, amikor a születettek és elhalálozottak száma negatív különbözeti értéket mutat. A családlapok alapján megkülönböztettem a faluban élő gyermekes családokat, valamint a gyermektelenek három kategóriáját: azokat a házaspárokat, akik nemrég kötöttek házasságot, tehát még nincs gyerekük, azokat, akik már régóta együtt élnek és már valószínűleg nem lesz gyerekük, valamint azokat, akik egyedül élnek, és soha nem volt gyerekük. Fontosnak találtam külön vizsgálni a különböző nemzetiségű családokat, mivel gyermekvállalási stratégiáik eltérő tendenciákat mutatnak (különösen a cigány–magyar eltérésekre hívom fel a figyelmet). Az egygyermekes családok esetén + jellel azoknak a családoknak a számát jelöltem, ahol fiatal házasságokkal találkoztunk, akiknek még csak egy gyerekük volt, ami nem jelenti azt, hogy egygyerekesek is maradnak.

Gyermekszám	Magyar családok	Cigány családok	Román családok	Vegyes családok
Gyermektelen házaspár	8	3	–	–
Fiatal házaspár	2	1	–	–
Egyedülálló	11	2	–	–
Egygyermekes	29+9	17+7	–	–
Kétgyermekes	74	16	–	1 (r–m)
Háromgyermekes	26	11	1	–
Négygyermekes	11	9	1	–

⁴² Andorka 2001. 138.

Gyermekszám	Magyar családok	Cigány családok	Román családok	Vegyes családok
Ötgyermekes	3	4	–	1 (c–m)
Hatgyermekes	–	4	–	1 (c–m)
Többgyermekes	–	2	–	2 (c–m)

A magyar családok száma a nemzedéki megoszláshoz viszonyítva szembetűnően nagy. Ennek az az oka, hogy a családlapokra a már egyedülálló/egyedül lakó idősök (a magyaroknál többségben vannak) gyerekei is fel vannak tüntetve. Tulajdonképpen így már az 1910–20-as évektől követhető a gyermekvállalási mentalitás.

Fontosnak találom, hogy annak ellenére, hogy a magyar családok gyermekvállalási stratégiáit már a századfordulót követő évtizedtől tükrözi az előző táblázat, mégsem jellemzőek a hat- vagy annál többgyermekes családok. Ez is magyarázatot ad arra, hogy bizonyos időszakokban, főleg a református magyar közösség esetében a természetes szaporulatot tükröző különbözet negatív értéket mutatott. Tehát a már elköltözött generáció, esetleg azok gyerekei (családmodelljei) is szerepelnek az összesítésben, míg a felvezetett cigány családok nagy része ma is teljes egységében a faluban él. Az ők családjaik fiatalabbak, míg a magyarok esetében a többgyermekes modell az idősebb családokat (1940–50-ben született gyerekek) jellemzi. Ez kitűnik a következő táblázatból, amelyen csak azokat a családokat tüntettem föl, amelyek ma is teljes egészükben a faluban élnek.

Gyermekszám	Magyar családok	Cigány családok	Román családok	Vegyes családok
Gyermektelen házaspár	8	3	–	–
Fiatal házaspár	2	1	–	–
Egyedülálló	11	2	–	–
Egygyermekes	12+8	15+7	–	–
Kétgyermekes	23	16	–	1 (r–m)
Háromgyermekes	5	8	1	–
Négygyermekes	3	6	1	–

Gyermekszám	Magyar családok	Cigány családok	Román családok	Vegyes családok
Ötgyermekes	1	4	–	1 (c–m)
Hatgyermekes	–	2	–	–
Többgyermekes	–	–	–	1 (c–m)

Míg a cigány családoknál az eredmények ugyanazok maradtak vagy alig csökkentek, a magyaroknál adott esetben egyharmadára estek. Az előző táblázat hosszabb időszakon keresztül mutatta a mentalitást, az utóbbi a jelenlegi állapotról ad képet.

A magyar családoknál a kétgyermekes norma kiugró értéket mutat (mindkét táblázatban), ami arra utal, hogy már az 1920-as évektől ez az érvényesülő norma. Ebben a közösségben a születések korlátozása korán elterjedt.

Az egygyermekesek között gyakoriak (még a magyaroknál is) a vadházasságból született gyermekek vagy szerelemgyermekek. Véleményem szerint emiatt nagy a számuk.

A következő táblázat azt foglalja össze, hogy mennyire gyakori mind a magyar, mind a cigány családok esetében a vadházasság, és ezekben az esetekben vállalnak-e az együtt élők gyermeket.

Magyar élettársak		Cigány élettársak	
Gyerekesek	Gyermektelenek	Gyerekesek	Gyermektelenek
6	6	15	2

Az a tény, hogy a gyerekesek esetében a cigányoknál az adatok a hétszeresét mutatják a gyermektelenek, arra utal, hogy náluk az élettársi viszony a házasságot helyettesíti. A magyaroknál viszont teljesen más funkció látható mögötte: a gyermektelenek nagy része olyan felekből áll össze, akik már elváltak, s akiknek a gyerekei már kiköltöztek, kiházasodtak a családból. Gyakrabban egyedülálló középkorúak vagy idősebbek, akik már nem vállalnak gyermeket, azaz nem a gyerekvállalás céljából állnak össze. Szemléletesen példázza ezt az az eset, amikor a 80 év fölötti özvegy férfi a szomszéd faluból hoz magának szintén 80 fölötti idős élettársat.

A háromgyermekes cigány családok másfélszer gyakoribbak, míg a négygyermekesek már a dupláját teszik ki a hasonló magyar családok számának. Ötgyermekes cigánycsalád pedig már négyszer annyi van, mint magyar, és mint már említettem, hatgyermekes a magyaroknál elő sem fordul majdnem 100 év óta, míg a cigányok körében az is található. Valószínűleg ma már ők is korlátozzák a születések számát, mivel a korábbi adatoktól eltérően ma náluk a többgyermekes családok aránya kevesebb. A felekezeti hovatartozásuk ebben az esetben is releváns, ha a rájuk jellemző gyermekvállalási stratégiát és az unitáriusok természetes szaporulatát hasonlítjuk össze. Emiatt gondolom, hogy a gyermekszám is magyarázatot nyújthat az anyakönyvek által tükrözött demográfiai változásokra.

2. A családtípusok vizsgálata

A családtípusok a falu népességének korára és életképességére mutatnak rá, arra, hogy mennyire képesek a családok az utánpótlást biztosítani. Emiatt tartom fontosnak a demográfiai vizsgálat során tekintetben venni a Kőrispatakon létező családtípusokat.

A háztartások vizsgálatának legegyszerűbb és leggyakrabban használt módszere az 1970-es évek elején híressé vált Eugene E. Hammel és Peter Laslett (1974) által kidolgozott típusrendszer, amely a csoport vizsgálatát nagysága és a bennük levő generációk száma alapján végzi.⁴³ A családlapok alapján végeztem el a kőrispataki családtípusok vizsgálatát.

Laslett tipizálását nagyon pontosnak és részletesnek éreztem, ennek ellenére szükségesnek tartottam átalakítani saját kutatásom számára, és olyan kategóriákat létrehozni, amelybe minden családot be tudtam sorolni. Laslett kategorizálásának bizonyos csoportjait összevontam vagy nem bontottam annyira aprólékosan szét, mint a lasletti modell, ugyanis fölöslegesnek találtam létrehozni olyan kategóriákat, amelyekbe majd nem tudok besorolni egyetlen családot sem, vagy csak nagyon keveset. Inkább arra törekedtem, hogy az általánosan jellemző tendenciákat mutassam be, amit a többség képvisel, nem a kirívó eseteket. Igazából a kutatott anyag hozta létre a felhasznált kategóriákat, és nem az anyagot próbál-

⁴³ Faragó 2000. 457.

tam besorolni már előre gyártott keretekbe. Az így létrehozott kategóriák alapján igyekszem meghatározni a falu népességén belül a különböző családtípusok arányát⁴⁴, emiatt tartottam fontosnak olyan rendszer kialakítását, amelybe minden család besorolható, és amelyben ugyanakkor tömöríthetőek is az azonos típusok. Valamilyen szinten az azonosságokra igyekeztem fektetni a hangsúlyt.

CSALÁDTÍPUSOK	Magyar	Cigány	Román	Vegyes
Nukleáris család	44	34	–	3
Csonka nukleáris család	36	4	–	–
Kiterjesztett család	7	2	–	–
Csonka kiterjesztett család	11	6	–	–
Oldalágra is kiterjesztett család	2	8	–	–
Kettesben élő szülők	38	3	1	–
Egyedül élők	36	4	–	–
Gyermektelen házastársak	8	1	–	–
Gyermektelen élettársak	6	2	–	–

A család- és háztartáskutatásban Peter Laslett⁴⁵ különböző háztartáskategóriákat és alosztályokat, típusokat különböztet meg. Az **egyedül élők** kategóriájába sorolja az özvegy férfiakat és nőket, valamint a nőtlenekeket, hajadonokat, külön élőket. Ez a kategória nálam is ugyanezt fedi. Ő a második kategóriába a **nem családos háztartásokat** sorolja, én ilyent nem tartok fontosnak megkülönböztetni. Laslett harmadik kategóriáját az **egyszerű családos háztartások** alkotják: házaspár gyermek nélkül, házaspár gyermekkel, özvegy férfi gyermekkel vagy özvegy nő gyermekkel. Ezt a csoportot én fontosnak találtam jobban tagolni, ugyanis azt is szeretném vizsgálni, hogy hány gyermekes családmódel jellemző az adott közösségre, így fontos szerepet játszik a gyermektelenség, tehát ezt eleve különválasztottam. Emiatt hoztam létre a „gyermektelen házastárs”, valamint a „gyermektelen élettárs” kategóriákat. A „nukleáris család” megegyezik az általa házaspár gyermekkel (3b)

⁴⁴ A típusokba való besorolást a családlapok alapján végeztem.

⁴⁵ Andorka 2001. 150–153.

nevezett típusnak. Ide soroltam azokat a családokat is, amelyekből néhány gyerek már kikerült ugyan, de még mindig vannak szülőkkel együttélő gyerekek, és mindkét szülő életben van. A falu mai állapotát illetően részletesebb eredményeket kapok, ha különválasztom azokat a családokat, ahol valamilyen okból (pl. özvegyesség vagy válás) egyik szülő neveli a gyerekeit, ezt neveztem „csonka nukleáris család”-nak. Laslett a negyedik kategóriába a **kiterjesztett családos háztartásokat** sorolta, az ötödikbe pedig a **többcsaládosokat**. Ebből a két nagy kategóriából én három kisebb csoportot alkottam úgy, hogy néhány esetben kiemeltem, előléptettem egy általa kisebb csoportként kezelt típust, máskor meg összevontam a két nagy kategóriának több kisebb alegységét egyetlen típusú: így a „kiterjesztett család” a fölfele (vagy lefele) kiterjesztettre vonatkozik, azokat a családokat nevezem így, amelyekben mindhárom generáció teljességében képviselve van. Ezt a típust Laslett többcsaládmagosnak is nevezi (5a). Abban az esetben, ha valamelyik generáció nem teljes, „csonka kiterjesztett”-nek nevezem az adott típust, ez lehet olyan eset, amikor valamelyik nagyszülő él együtt az egyébként egyszerű családdal (4a), amikor csak az unoka él a nagyszülőkkel vagy nagyszülővel, vagy csak az egyik szülő él ott a családban (4b1). A csonka kiterjesztett család esetén hiányzik a valamelyik generációt képező pár egyik tagja, vagy a közbeeső generáció egészen. A következő kategória, amit használok, az „oldalágra is kiterjesztett család”, ide azok a családok tartoznak, amelyekben megtalálható legalább három generáció, de emellett még ott él valamelyik oldalági rokon akár egyedül, akár családostól (4c, 4d), tehát nem csupán a generációk függőleges sora él együtt, hanem valamelyik generáció vízszintesen is kiterjedt. Az általam vizsgált falu esetében nem tartottam fontosnak ezen belüli kategóriákat megkülönböztetni.

Kutatásom szempontjából talán legfontosabb csoport, amit Laslett nem különít el, a „kettesben élő szülők” csoportja. Ebbe a csoportba azok a házaspárok tartoznak, akiknek gyerekei már elköltöztek, nem csupán a szülői háztól, hanem általában a faluból is. Fontosnak tartottam megkülönböztetni ezt a csoportot, mivel magas számuk rámutat az elköltözések magas számára.

A hangsúlyt jelen esetben is különösen a magyar és cigány nemzetiségűek családtípusainak, azok arányának eltéréseire fektettem:

CSALÁDTÍPUSOK	Magyar családok		Cigány családok	
Nukleáris család	44	23,40%	34	53,12%
csonka nukleáris család	36	19,14%	4	6,25%
kiterjesztett család	7	3,72%	2	3,12%
csonka kiterjesztett család	11	5,85%	6	9,37%
Oldalágra is kiterjesztett család	2	1,63%	8	12,55%
Kettesben élő szülők	38	20,21%	3	4,68%
egyedülélők	36	19,14%	4	6,25%
gyermektelen házastársak	8	4,25%	1	1,56%
gyermektelen élettársak	6	3,19%	2	3,12%
Összesen	188	100%	64	100%

Legnagyobb számban mindkét etnikumnál a nukleáris családok vannak jelen. A magyaroknál ezt követik a kettesben élő szülők, akiknek magas száma az elköltözésekre mutat rá, majd az egyedül élők és a csonka nukleáris családok. Az egyedül élőkről elmondható, hogy általában a faluban magukra hagyott, elhalt házastársú szülőkről van szó. A vénlegények vagy vénleányok aránya nagyon keveset tesz ki ebből, ezek nagy része valamelyik idős szülőjével él együtt általában, így inkább a csonka nukleáris csoportba vannak besorolva. Faragó Tamás írja, hogy Magyarországon a legtöbb háztartás, amelyben idős ember élt, bonyolult összetételű volt.⁴⁶ A körispataki magyar közösségről már nem mondható el ez. Annál inkább a cigány népestről, akiknél a nukleáris családokat az oldalágra is kiterjesztett családok követik arányszámban, és a kettesben élő szülők vagy egyedül élők tízszer kevesebbet tesznek ki, mint a magyar népességben. A magycsaládok náluk sokkal gyakoribbak, mint a magyaroknál.

⁴⁶ Faragó 2000. 251.

3. Kollektivizálás, urbanizáció, elvándorlás

A népességfogyás okai közül a városra való migrálás az, ami a leginkább befolyásolta Kőrispatak népessége számának alakulását. Fontosnak tartom az utóbbi fél évszázadban végbement folyamatnak és következményeinek megvilágítása után az őket kiváltó, létrehozó okokat vizsgálni, amelyek az elvándorlás hátterét képezik.

A természetes szaporulat hiánya ritkán fordult elő Kőrispatakon, és az utóbbi fél évszázadban éppen azzal magyarázható, hogy a fiatal, életképes magyar családok a faluból elköltöztek. Az anyakönyvek alapján az mondható el, hogy a természetes szaporulat terén az 1848 előtti csúcsot az 1942 és 1962 közötti időszak követi. Azonban a hivatalos népszámlálás eredményeiből kiderül, hogy a falu fogyatkozása már az 1941–55-ös időszakban elkezdődött, aránylag hirtelen és nagyméretben. Véleményem szerint ennek indítványozójaként, illetve kikényszerítőjeként egyrészt a második világháború tekinthető, másrészt pedig az, hogy már a 40-es évektől elkezdődött a kötelező terménybeszolgáltatás, a kulákosítás, majd a kollektivizálás.

Sik Endre általános migrációelméletében a költözést kiváltó különböző okokat történeti korszakokhoz kapcsolja: kezdetben a megmaradás, a megélhetés kényszere, valamint az ember hódító vágya jelentkezett kiváltó okként, vagy katasztrófák hatására bekövetkezett menekülés, majd a kényszer mellett megjelenik az önkéntesség. Az újkorban már vallási vagy politikai okok kényszerítik menekülésre az embereket vagy lakatlan, elnéptelenedett helyekre való telepítések költöztetik át őket.⁴⁷ Jelen esetben, úgy gondolom, a második típus a releváns, ugyanis a hatalmi politikának van meghatározó szerepe a társadalmi folyamat alakulásában, amely a 20. század 40-es éveitől kezdődött, túlnyomó részt gazdasági okok miatt. A szakirodalom mint fentről diktált, kényszerített társadalmi folyamatot tekinti, amely milliós paraszti bázisra alapozódott. A falvak régi gazdasági intézményei felszámolódtak, a tradicionális intézményrendszerek hatalmi átalakításon mentek át, ami megváltoztatta a falu archaikus berendezkedését. Ezekre a változásokra pedig a gazdálkodáshoz szokott tömegek a városokra

⁴⁷ Sik 2001 19.

vagy külföldre való migrálással válaszoltak, az ipari munkahelyek csábítására váltak fogékonnyá, ez tűnhetett a leginkább járható útnak. Oláh Sándor írja e folyamat makrotársadalmi kontextusáról: „Romániában is az elmúlt évtizedekben milliók léptek ki a falusi családi létteréből, véglegesen elhagyva az elődök életformáját, és telepedtek meg az eredeti lakóhelytől sokszor több száz kilométer távolságra levő nagyvárosokban.”⁴⁸

Szilágyi Miklós szerint is egyrészt a megváltozott életkörülményekből fakadó elháríthatatlan kényszer lehet az elvándorlások oka, másrészt pedig lennie kell valamiféle csábító ígéretnek, amely arra ösztönzi az egyént, hogy kiszakadjon abból a társadalmi közegből, el távozzék arról a vidékről, melybe gazdálkodásával, életvitelével és világszemléletével beleszerveződött.⁴⁹ Ez a kényszer kezdetben a háború lehetett, majd a kommunizmus, és az emberekre kényszerített kollektivizálás.

Körispatakon az emberek nagy része gazdálkodással foglalkozott: „A kollektivizálás előtti korszakban ép volt, egészséges, jó gazdaság volt, úgyhogy jó gazdák voltak, állattartás magos volt, juhtartás, minden. És saját birtokában mindenki jól gazdálkodott, úgyhogy jó gazdaságok folytak le. Egész addig, míg a kollektivizálás aztán egyszerre megbontott mindent, összeomlott minden, a helyi gazdálkodás felbomlott, a birtokot, minden...” A gazdálkodásból élő emberek számára a kollektivizálás első éve a pusztulást jelentették. Többé nem dolgozhattak a saját földjeiken, saját maguknak. Így gyermekeiknek a megélhetés érdekében más stratégiát választottak: „...már a gyermekeink, abban az időben úgy volt, hogy tanítsuk, s akkor elmentek munkahelyre, s mind ottmaradtak. Tanulni mentek be a városra, s akkor már nem volt cél, hogy ide a föld mellé visszajöjjenek, mert könnyebb volt a városi élet, s azok már nem is kíváncsiak. Szeretik, hogy hazajöjjenek, de hogy ebbe a nehézségbe, nem kívánják. Akkor volt munkahely, s lakást kaptak, minden, egy időben.” Ugyanerről a folyamatról ír Pozsony Ferenc a dél-erdélyi magyar településeket illetően: „Az 1962-ben befejezett kollektivizálást követő tömeges migráció hatására a fiatal nemzedékek tagjai közelebbi vagy távolabbi

⁴⁸ Oláh 1996. 5.

⁴⁹ Szilágyi 2000. 831.

városok iskoláiban tanultak, ott kaptak állást, ott alapítottak családot. Ezek a folyamatok hamarosan előidéztek a magyar közösségek fogyását, elnéptelenedését, előregedését.”⁵⁰

Abban a helyzetben vonzóbb lehetőségnek mutatkozott a városra való beköltözés, ahol a munka fejében mindent meg lehetett kapni, míg az itthoni helyzet kilátástalannak tűnt. Az iparosítás a munkássá és városlakóvá válás lehetőségével kecsegtetett, ezáltal előidézte az agrárnépesség ilyen irányú mozgását: „Negyven évvel ezelőtt az emberek elmentek városra, s így itthon maradtak azok, akik inkább nem nagyon szerettek dolgozni.” A kilépések akkor váltak tömegessé, amikor a fogadó városi környezetben is létrejöttek a befogadás feltételei. Ezek voltak a „csábító ígéret”, amelyek a kényszer mellett motiválták az embereket. Egyik adatközlőm számol be arról, hogy Kőrispatakon is ugyanez történt: „Sokan-sokan, de azt akarom mondani, hogy még azelőtt mentek többen be, úgy 60–70 között, abban az időben vonultak többen be, akik már akkorák voltak... hogy a kollektívet hagyják itt, mert könnyebb volt. Kaptak benn más munkát, s lakást kaptak, blokklakást, aki bement a városba, s akkor részletre azt a lakást be tudta rendezni bútorral.” Az ipartelepítés, urbanizáció legnagyobb üteme Romániában valóban 1966 és 1977 között volt, és ebben az időszakban történt a Kőrispatakról is az elköltözések legnagyobb része. Az ipari munkásság ekkor kétszeresére növekedett, és ennek a növekedésnek a túlnyomó részét a város körüli falvak migráns népessége tette ki, mint ahogyan az ingázók nagy részét is.⁵¹ Ugyanakkor a beszolgáltatás minden mezőgazdászot sújtott és ez a kényszer is az ipari munkavállalásra ösztönzött.

A városokban gyárak és tömbházlakások épültek nagy mennyiségben, munkaerőre volt szükség, ami idevonzotta a falvakról az ott ellehetetlenült helyzetűeket, a mobilisabb produktív korúakat, minek következtében a falu demográfiai helyzete jelentősen megváltozott, az előregedés rohamos folyamata kezdődött el. „Az eldugottabb erdélyi falvak lakossága az 1962-es kollektivizálás

⁵⁰ Pozsony 2001. 26.

⁵¹ Oláh 1996. 32.

után látványosan apadni kezdett, majd a fiatalok városra tartó tömeges távozása után csendesen előregedett.”⁵²

Az 1949–1990 közötti magyarországi társadalom gyors ütemű és mélyreható átrendeződését a falu vonatkozásában a foglalkozási adatok érzékeltetik. A mezőgazdasági foglalkozásuk aránya csökken.⁵³ A falusi agrárnépesség társadalmi-foglalkozási átrétegződése ment végbe. Kőrispatakon a kollektivizálás kezdetén, amikor a magángazdálkodás lehetetlennek tűnt, a magyar szülők célja az volt, hogy gyermekeik kezébe olyan szakmát adjanak, amellyel a mezőgazdaságon kívül is érvényesülni segítik őket. A fiatalok szakmát tanulni a városokra mentek, sokan ott is maradtak a munkahelyen, míg egy másik réteg kettős életformát választva naponta ingázott a városi munkahelyre.

Iskolai végzettséget tekintve ebben az időszakban nagyon sok a szakiskolát végzett személy. Az 1935–55 között született nemzedék 90%-a végzett szakiskolát. A 80-as évek végéig ez volt az irányadó stratégia, míg ma, ha családlapok adatait veszem figyelembe, az derül ki, hogy az egykor szakmát tanultak közül szinte senki nem dolgozik a saját szakterületén. A „foglalkozás” és „munkahely” kategóriák 80%-ban eltértek a felmérés során. Az utóbbi évtizedben a gyári munkahelyek megszűntével a szakképzett mesteremberek közül nagyon sokan visszafordultak a gazdálkodáshoz. Viszont azoknak, akik városban maradtak, ez a lehetőség sem adatik meg, így abba a helyzetbe kerülnek hogy újra az idős szülő segítségére szorulnak: „...a másik szülő, amelyik jobban van, bírja magát, s tud egy-két állatot tartani, disznót, bár a disznót meghizlalja a gyermekeinek, ha arravaló.”

Így az utóbbi tíz évben ez a folyamat visszafordulóban van. Akik a mezőgazdaságtól elfordulva a sokat ígérő ipari munkát választották fiatalon, ma élnek a lehetőséggel és visszatérnek a gazdálkodáshoz. Ez egyelőre csak a faluban élőket érinti, akik annakidején az ingázást és nem az elköltözést választották, de van aki úgy gondolja, hogy nemsokára a faluba való visszaköltözés is meg fog indulni, ha lesz hozzá gazdasági lehetőség: „Visszajönnek, lesz

⁵² Pozsony 2001.

⁵³ Szilágyi 2000. 979–981.

egy ilyen pálfordulás, hogy visszajönnek, hiszek benne, hogy lesz.”

A házassági anyakönyvek vizsgálata

A házassági anyakönyvek szintén a társadalomnéprajz fontos forrásanyagát képezik. Általuk vizsgálható a felekezeti, etnikai és lokális endo- és exogámia, amelyek a falu zártságának-nyitottságának alakulását tükrözik, jelzik a beköltözések, illetve az elköltözések mértékét és irányát, így pontosíthatják a demográfiai változások képét. Azt szeretném vizsgálni, hogy a különböző időszakokban milyen tendenciák érvényesültek a faluban a házasságok e típusait illetően. Melyik időszakban volt nyitott a falu és az mivel magyarázható?

Az exogámia–endogámia aránya időben nem mutat azonos képet. A XVIII. században nyitottabbak a települések, ami összefüggésben van a török pusztítás utáni újratelepedéssel. A XIX. században tanúi lehetünk a helybeli házasságok térhódításának, ugyanakkor az endogámia fokozatos emelkedése olykor bezárkózáshoz vezet (90–95%). Magyarországon a XX. század közepéig ez jellemző, később rohamosan csökken az endogám házasságok száma. Az 1970-es években már a házasságkötések nagy része nem endogám.⁵⁴

Kőrispatak református és unitárius házassági anyakönyvei 1767-től (előzőek), valamint 1834-től (utóbbiak) a Csíkszeredai Allami Levéltárban találhatóak. „Az első anyakönyvek még igen szűkszavúak: a házasságkötés időpontja, a házasulandók nevei kerültek feljegyzésre... Ezután következett a származáshelyre utaló megjegyzés. A későbbi anyakönyvekben az adatok szaporodtak.”⁵⁵ A kőrispataki házassági anyakönyvekben is végig a XVIII–XIX. század során a bejegyzések nagyon esetlegesek. Meg lehet ezek alapján állapítani néhány tendenciát a korra vonatkozóan, de nem támaszkodhatunk 100%-os pontossáig ezekre az adatokra. Néhány esetben be van jegyezve a vallás, a származási hely, de nem következetesen és nem mindenhol. Van olyan bejegyzés is, ahol

⁵⁴ Örsi 1998. 181–182.

⁵⁵ Uo. 170.

csak a házasulandók neve szerepel. Az ilyen esetben csupán a faluban köttetett házasságok számára vonatkozó adatok olvashatóak ki teljes pontossággal. A református anyakönyvekben van egy rövid időszak az 1700-as évek végén – 1800-as évek elején (Bardóczi Tókos János volt a lelkész), amikor a bejegyzések nagyon részletezőek és pontosnak, következeteseknek tűnnek. Amúgy mindkét felekezeti anyakönyvben a bejegyzések körülbelül az 1870-es évektől válnak következetesekké, csak attól kezdve tartalmazznak minden esetben mindenre kiterő feljegyzéseket.

1. A zárt és nyitott falu

1.1. Lokális mobilitás

A lokális mobilitás egy-egy közösség nyitottságának a fokát tükrözi. A lokális exogámiát több tényező elősegíti: mentális, gazdasági, felekezeti és etnikai okok.

A református anyakönyvek 1780–90-es évekre vonatkozó feljegyzései arról árulkodnak, hogy nagyon sok nőt hoztak be a faluba máshonnan: 1788–1823 között 2 férfi és 17 nő került be házasság útján a faluba. Leghamarabb a református gyülekezetre a lokális exogámia vált jellemzővé, nagyon hamar nyitott a falu. A feljegyzések alapján elmondható, hogy egészen 1869-ig a faluban 19 lokálisan exogám házasság köttetett. A lokális exogámia korán megjelent, de csak 1919-től öltött komoly méreteket. Egészen 1962-ig a házasságok 30–35%-át tették ki, majd 1963–1989 között, a kollektivizálás alatt ugrott nagyon magasra az exogám házasságok száma, majdnem érintette a 70%-ot. 1990–2002 között ismét visszaesett 43,47 %-ra.

Az unitáriusoknál szintén a lokális exogámia jelent meg legelőször, de a másik két típushoz viszonyított aránya némileg eltért a reformátusokétól. Az unitáriusoknál 1848–1919 között ugrott nagyon magasra a lokálisan exogám házasságok száma, a jobbágyfelszabadítást követően: 37,39%-ra. Ezután visszaesett az előző érték felére, míg a kollektivizálás alatt hasonló tendencia érvényesült, mint a reformátusoknál, a lokálisan exogám házasságok aránya 73,33%-ra nőtt.

1.2. Felekezeti mobilitás

A lokális mobilitást a felekezeti hovatartozás hatékonyan elősegíti, de be is határolhatja. 1869-ig a falu reformátusai között csupán egy felekezetiileg exogám házasság kötött. A házasságkötésben természetes volt az egyház szerepe, jelentősége, hiszen a hivatalos aktus lebonyolítója ez az intézmény volt az utóbbi évszázadig. Mivel irányító szerepe a saját hívei között érvényesülhetett, ezért következetesen az azonos vallásúak házasságkötését szorgalmazta. Fő oka az volt, hogy híveinek lélekszámát megőrizze, gyarapítsa. Az egyház elvárásának a XVIII. században jórészt alávetették a hívek magukat.⁵⁶ Kőrispatakon egészen a XIX. század közepéig így történt. Abban az időben csak véletlenül fordult elő vegyes házasság, azzal a feltétellel, hogy a gyermeket reformátusnak keresztelik, vagy a házastárs is átér. A kőrispataki anyakönyvek gyakran tanúsítják valamelyik házastárs (általában a feleség) áttérését a társa vallására.

Az 1860–70-es éveket követően egyre több bejegyzés található a felekezetiileg exogám házasságokra vonatkozóan. Ezek nagy száma, elterjedése 1883-tól szembeötlő, és elmondható, hogy a más felekeztű férfiak és nők száma 1905-ig nagyjából egyenlő volt, míg attól kezdve a nők a másik nem kétszeresét tették ki. Ez arra mutat, hogy az eltérő felekeztű nők hoztak be maguknak református férjet, a falu elvárásának megfelelően.

A XX. században tovább nőtt a felekezetiileg vegyes házasságok száma.⁵⁷ A kőrispataki reformátusoknál is a felekezeti exogámia még nagyobb méreteket öltött 1919 után, legmagasabb értékét azonban 1940–44 között érte el, és csak ezt követően a kollektivizálás idejében, 1963–1989 között.

Az unitárius anyakönyvekben már az 1860-as évektől található néhány felekezetiileg exogámként bejegyzett házasság, és továbbra is jóval magasabbak a felekezetiileg exogám házasságok arányai, mint a reformátusoknál. Ez az unitárius közösség kisebb voltával magyarázható: „A településeken kisebbségben jelenlevő egyház mindig nyitottabb volt a vegyes vallásúak befogadására. Ebben a többséget alkotó törzsökös lakosság idegeneket elutasító magatar-

⁵⁶ Örsi 1998. 179.

⁵⁷ Uo. 180.

tása is benne van.”⁵⁸ Náluk már 1849-től 27,82%, majd a következő időszakban ennek az értéknek a háromszorosára ugrott a vallásilag exogám házasságok száma. 1919–1939 között 77,5% volt, majd továbbra is magas maradt, és a kollektív időszaka alatt érte el a legmagasabb értéket: 86,66%-ot. 1989 után pedig ennek negyedére csökkent. Talán amiatt, hogy ebben az időszakban az unitárius közösség nagy részét a cigányok tették/teszik ki, akik másokkal vegyesen nem házasodnak: „Érdekes módon az erdélyi etnikai csoportok közül éppen a cigányok zárkóztak el a legkövetkezetesebben a többségi »gázdásokkal« kötött házasságoktól.”⁵⁹ Emiatt az a kevés unitárius magyarság adhatta a csupán 22,22%-ot. Az összesített táblázat is azt mutatja, hogy 1919–44 között ugrott magasra ez az érték, majd a kollektív időszakában. Később a felekezetileg eltérő házasságok száma meg is haladta a lokálisan exogámokét, és ez szintén ugyanazzal az okkal magyarázható.

1.3. Etnikai mobilitás

1869-ig etnikailag vegyes házasságról egyáltalán nincs feljegyzés. Egyrészt valószínűleg amiatt, hogy az anyakönyvek nem tartalmaznak az etnikai hovatartozásra vonatkozó adatokat, így csupán névből, vallásból és származási helyből következtethettem az eltérő nemzetiségre. Másrészt ez azzal is magyarázható, hogy „Az egykori Udvarhelyszék egész Erdély etnikailag legegységesebb magyar közigazgatási egysége volt. 1910-ben lakosságának 95,4%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek.”⁶⁰

A református anyakönyvekben 1947-ben jelenik meg az első bejegyzett etnikailag exogám házasság, amely ugyanakkor lokálisan és felekezetileg is exogám volt. Ettől kezdve véleményem szerint még három ilyen házasság köttetett a református gyülekezetben. Valószínűleg már korábban is köttettek pl. magyar–cigány házasságok, csak erre vonatkozóan nem történt feljegyzés, mivel magyarnak tekintették, és ugyanez történhetett a faluba bekerült románokkal is, hogy elmagyarosodásuk következtében nem vegyes házasságként tüntették fel. Abból feltételezem ezt, hogy található-

⁵⁸ Örsi 1998. 180.

⁵⁹ Pozsony 2001. 24.

⁶⁰ Kósa 1990. 377.

ak magyarosított román nevek az anyakönyvekben, és a felekezeti hovatartozás is irányadó lehet ilyen esetekben. „A románság görögkeleti és görög katolikus vallású. A keleti egyházak hívei közt a nem román anyanyelvű kivételt csupán az az egészen töredéknyi népesség képviseli – ukránok és románok leszármazottai –, akik a székelyek közt szórványban élve, az elmúlt századokban megmagyarosodtak.”⁶¹

Etnikailag vegyes házasság az unitáriusoknál nincs bejegyezve, erre nem tér ki az anyakönyv nyomtatott formátuma. De több mint valószínű, hogy köttettek etnikailag exogám házasságok is, mivel az unitárius közösség jelentős hányadát cigányok alkotják.

Az etnikai exogamiáról kevés adatunk van, mivel erre vonatkozóan nem történik bejegyzés az anyakönyvekbe, és azokban az esetekben is, ahol meg tudtam állapítani, hogy más nemzetiségű, mondjuk román személyről van szó, sem beszélhetek exogám házasságról, mert általában mindkét fél román volt, illetve azonos nemzetiségű.

Az a kevés exogám házasság, ami kimutatható, egyforma arányban jelentkezett mindkét felekezet esetében, egy-egy eset van 1945–62 között, valamint 3–3 eset 1963–1989 között, a kollektivizálás időszakából. A házasfelek valószínűleg a faluba kihelyezett rendőrök, hivatalnokok vagy tanárok lehettek.

A reformátusok esetében mindvégig a lokálisan exogám házasságok voltak a leggyakoribbak a három típusú exogámia közül. Annak ellenére, hogy a falu tömblakossága református, mégis gyakran kényszerült arra, hogy kívülről hozzon házastársat magának. Az unitárius gyülekezet kis létszáma miatt pedig a felekezetenként exogám házasságok a gyakoribbak.

2. A házasságkötések gyakorisága különböző időszakokban

A következő táblázaton a házasságok évre leosztott számát szeretném bemutatni a különböző időszakokban, rámutatva gyakoriságukra:

⁶¹ Kósa 1990. 343.

Időszak	Református	Unitárius
1767–1820	5,00	–
1820–1848	5,22	0,42
1848–1918	6,75	1,66
1919–1940	7,70	2,00
1940–1944	6,00	2,50
1944–1962	5,27	1,82
1962–1989	4,30	0,57
1989–2002	1,91	0,75

Faragó Tamás magyarországi adatok alapján állítja, hogy a házassági hajlandóság egészen az 1950-es évekig csökkent. Ezt követően rövid ideig tartó stagnálás után, az 1970-es évek közepéig a házassági kedv egy darabig növekedett, azóta viszont ismét tovább zuhan lefele, a család és házasság válságának ezek a jelei már a modern urbanizáció és iparosodás kezdete előtt megjelentek vidéken is.⁶²

Körispatakon a házasságok száma mindkét felekezet esetében egyértelműen a lakosság gyarapodásával együtt növekedett egészen az 1940-es évekig. Ekkor, valóban már az iparosítást és urbanizációt megelőzően, elkezdődött a házasságok számának csökkenése, amely napjainkig folyamatosan fokozódott. Az unitárius felekezet anyakönyvei ettől eltérő eredményt mutatnak a legutolsó időszakban. Véleményem szerint erre a különböző etnikumok felekezeti megoszlása szolgálhat magyarázatul, mivel az unitárius közösséget alkotó cigány lakosság körében nem túl gyakori a házasságkötés.

A anyakönyvekben a házasságok számát illetően többszörösen kiugró értéket mindkét felekezetnél 1919-ben találunk. Ez valószínűleg a háborút követő házassági hullámként tekinthető.

3. A falu házassági körzetéről

A házassági anyakönyvek elsősorban az exogámia kutatás eszközei. Az exogámia kutatás célja pedig a néprajzi csoportok határainak a megrajzolása. A települések között kialakul egy házassági

⁶² Faragó 2000. 427.

körzet. Minden településnek megvannak a házasodási társközségei, amelyek gyakran egybeesnek a kistáji régiókkal. Kialakulásukban szerepe van az azonos vallásnak és nemzetiséghez tartozásnak, s nem utolsósorban a távolságnak. Különösen kis települések esetében van nagy szerepe a házasodási körzet kialakulásának.”⁶³

Kőrispatak esetében a házasodási körzet nagyon tág, túlterjed mindenféle határon: földrajzi és felekezeti határon egyaránt. Így házasodási körzetéhez nem csupán református vagy unitárius falvak tartoznak, hanem katolikusok is, pl. a közeli Atyha. Mivel nem működtek felekezeti határok a házasodási körzet kialakításában, a reformátusok és unitáriusok házasodási társközségei nagyjából egybeestek az idők folyamán. Kezdetben inkább közeli települések voltak: Etéd, Küsmöd, Bözöd, Bözödújfalú, Erdőszentgyörgy, Atyha, Havadtó, Gyulakuta, Szolokma, Csekefalva, Martonos, Kissolymos. Később a körzet kiszélesedett, és főleg közeli városokat célozta meg: Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Segesvár, Marosvásárhely. Az 1950-es évek végéig a nők hoztak kívülről házastársat gyakrabban. Egy településről mindig először férfit, majd nőt hoztak. Kezdetben egyet-kettőt, majd egyre többet. A házasodási körzet tágulása, alakulása láncszerűen működött: kezdetben egy-két eset volt, majd valóságos betelepülési hullám alakult ki az adott településről.

Nagyon gyakran a házasságkötés a faluban történt, de elköltözés követte. Az anyakönyvek erre vonatkozó bejegyzései eléggé esetlegesek, így ez a folyamat csupán terjedelmesebb kutatás során, az anyakönyvek családlapokkal való összehasonlítása által válna lehetségessé. A házasságot követő elköltözés általában a valamelyik közeli városból származó házastárs esetében történt meg. Tehát az exogám házasságok során nem csupán a faluba való beköltözésről, hanem városra, esetenként külföldre való migrálásról is lehet beszélni.

⁶³ Örsi 1998. 182.

A cigányok helyzete Kőrispatak társadalmában

Legelső népszámlálási adataink a cigányokat illetően Kőrispatakról 1850-ből vannak, amelyek az 1099 lakosból 92 cigányt említenek, azaz a lakosság 8,4%-át. A hivatalos népszámlálások adatai szerint 1890-ben már 136-on voltak. A következő adat 1930-ból ismert, amikor az 1084 lakos közül 10-en vallották magukat cigánynak (0,9%). Ezt követően számuk csökkent, 1944-ben valószínűleg üldöztetésük miatt senki nem vallotta magát cigánynak a faluban egészen 1977-ig. Ebben az évben 74, majd ezt követően, 1992-ben csupán 16 lakos vallotta magát cigánynak a faluban, amely adat már bizonyíthatóan hamisítja a valóságot. Mint tudjuk, az utóbbi időben már jóval meghaladták ezt a számot. A cigányok létszámát illetően nem támaszkodhatunk a hivatalos népszámlálások adataira, ugyanis a népszámlálók szempontrendszerében az etnikum meghatározásának első kritériuma az anyanyelv, míg a mai kőrispataki cigányok közül csupán egyetlen személy beszéli a cigány nyelvet. A népszámlálások alkalmával kötelesek azt feltüntetni, amit a kérdezett személy állít magáról. Emiatt a népszámlálások nyújtotta adatok nem tükrözhetik a valóságot a cigányok létszámát illetően, csupán azt, hogy hány személy vallja magát annak.

1. A cigányok aránya

A faluban elvégzett családlapos vizsgálat során az illető személy etnikai hovatartozását is feltüntettük. A nemzetiség meghatározásában az egyén részéről külső, míg a közösség részéről belső szempontokat érvényesítettünk. Ez azt jelenti, hogy valakit csakis a közösség külső megítélése alapján nyilvánítottunk cigány nemzetiségűnek.

A következő táblázat a 2002 évi adatok alapján a magyar és cigány lakosságot tünteti föl korosztályokra bontott arányaikban:

Korosztály	Magyar		Cigány	
	Lélekszám	Százalék	Lélekszám	Százalék
0–5	15	3,79%	20	8,00%
6–13	28	7,08%	37	14,8%
14–23	51	12,91%	58	23,2%
24–39	51	12,91%	61	24,4%
40–59	90	22,78%	48	19,2%
60–...	160	40,50%	26	10,4%
Összesen	395	100%	250	100,00%

Összesen 662 lakosa van a falunak, amelyből: 395 magyar (59,66%), 250 cigány (37,76%), 3 román (0,45%), 14 gyermek egyes házasságból született (2,11%). A cigányok fiatal generációi a kétszeresét mutatják a magyarokénak, ez az arány csak a 40 év fölöttiekénél fordul meg, míg a 60 év fölöttiek esetében már négyszeresét adják a magyarok a cigányok értékeinek. Pozsony Ferenc állapítja meg, hogy: „A székelyföldi iskolákba járó gyermekek közel felét már magyar anyanyelvű cigányok alkotják.”⁶⁴ A tendencia itt még jelentősebb, a kőrispataki iskolába járó cigányok aránya most már a tanulók 75%-át is meghaladja, az óvodában szintén.

Mint látható, a cigányok demográfiaailag csaknem megközelítik a magyarokat, és gazdaságilag is kezdenek felülkerekedni bizonyos esetekben, amit a faluban való elhelyezkedésük is tükröz.

2. Eredetük, rétegzettségük

Kőrispatakon, mint láttuk, már az 1850-es években jelentős cigány lakosság volt. Az ezt követő évtizedek során valóban megfigyelték. Az Antal utca ma a falu cigány utcájának tekinthető. 82 éves adatközlőm itt született, itt is nőtt fel, és a mai napig a nagypapja által épített házban lakik, ma már cigányokkal körülvéve. Arról mesél, hogy az ő leány korában csak 2–3 cigánycsalád volt a faluban: „De olyanok voltak igaz, hogy magyarnak is megtennék most is. Már a vén szülők meghaltak, de a hezzatartozói becsületesebbek... Úgy-hogy 3–4 család volt csak, több nem, de most, jajj...”

⁶⁴ Pozsony 2002.

A faluban született, majd nemrég visszaköltözött másik adatközlőmondja az Antal utcáról, hogy összetartó magyar közösség volt, csak egy cigány család lakott ott a 60-as években. A fiatal generáció városra költözött, így csak az idős szülők maradtak az utcában, akik aztán fokozatosan kihaltak. A házaikat cigányok vették meg, akik magyarországi munkával elő tudták teremteni rá a pénzt. Az Antal utca sáros utca volt mindig, emiatt is több magyar család kiköltözött a főút mellé. Valószínűleg valamilyen státusjelentése is volt ennek. Így az utcabeli magyarok majdnem teljesen elfogytak, csak azok az öregek maradtak, akik nem engedhették meg maguknak, hogy elköltözzenek, ők meg lassan mind kihaltak. Ez egyre inkább csökkentette az utcabeli házak értékét, lassan magyar már elvből sem költözött be a cigány utcába. Erről tanúskodnak a megkérdezett szavai: „Magyarok laktak, s a magyarok kihaltak, mint én is kihalok, más nem veszi meg csak a cigány.” Az újonnan kitett utcatáblát is sajátosan értelmezi az ott lakó adatközlő: „...látom, a táblát kitették: *Antal utca*. Mer izének mondják, *Istók Feri* már az utca, már úgy hívják. Már nem *Antal utca*, nem úgy ismerik, csak mint *Istók Feri*... ejsze mind monták, hogy *Istók utca*, és nem akarják annyiba hagyni a magyarok: nem *Istók utca*, hanem *Antal utca*. Há, itt már úgyis az lesz, mert magyar kevés van, mondom, abban a szorosban még épek a magyarok, de itt béfelé már csak imitt-amott vagyunk magyarok, három-négy ház menyen el, meddig a magyar eléjön.”

50 év leforgása alatt megfordult a helyzet, ma már csak 3–4 magyar család van az utcában, a többi mind cigány. Ha a még ott élő néhány idős magyar személy is kihal, teljesen cigányok lakta utca lesz. A faluban már csak a Nagyút (Főút) az, mely teljesen magyar tömböt alkot.

Az Antal utca története az egész falu sorsát tükrözi. A század elején a falubeliek beszámolója szerint csupán néhány cigány család lakott a faluban, azok is a falu Keresztúr felőli végén. Ezek egyrészt a zenész Péter család tagjai voltak, és a kovács mesterséget űző Sztojka nevezetű sátorosok. Kezdetben csak ezeknek a családoknak a lezármazottai laktak a faluban, akikről fennebb elhangzott, hogy becsületes, rendes emberek voltak, akik mesterségükkel kivívták a falu tiszteletét: „...régebb 3–4 zenekar is volt, a híres Ki-

csi Gézának, Péter Gézának a zenekara, a 40-es években a magyar rádióban zenéltek, én még a 80-as években is a Kossuth Rádióban halottam, hogy Péter Géza zenekara játszotta a kőrispataki táncokat”.

Később nagyon sokan telepedtek be a faluba, ami már az ott lakók ellenérzését váltotta ki. Egyik idős adatközlőm szerint a háború utáni fenyegetettségük idején kezdtek vándorolni a cigányok, és megtelepedni itt Kőrispatakon. Véleménye szerint más falvak is engedtek be, Etéd is, de nem annyit, mint Kőrispatakon, aki ide bejött, az mind itt maradt. Ennek különböző okai voltak. Egyrészt: „Itt nálunk, hogy a kommunizmusnak olyan eszközei voltak, emberek, hogy a cigányokat bételepítették. A cigányokat, aki itt bejött, az itt maradt, innen nem ment el. De amikor látta a vidéki cigányság, hogy itt valami van, nyugton vannak, mind kezdtek aztán szaporodni-szaporodni, jönni-jönni...” Többen elmondták, hogy volt egy kollektívelnök a faluban, aki cigányokat telepített be és munkát adott nekik. Ez volt az egyik ok, hogy nagyon sokan idekerültek közülük, általában a szomszédos falvakról, de a családlapok tanúsága szerint távolabbról is. Annak a látszata, hogy valamivel jobb helyzetbe kerülhetnek ebben a faluban, vonzotta őket: „Hát nem voltak éppen ilyen sokan, csak itt nálunk, Kőrispatakon bejöttek sokan Etédről is. Ugye, onnan jöttek. Egyik elszármazott, mondjuk ha innen volt, ha egy lány innen ment Etédre, annak lett ott 8–10 gyermeke, abból 3–4 visszajött ide, s akkor azok szaporodtak.”

Az unitárius lelkész is kifejti, hogy a baj azzal van, hogy ezek az anyagi háttérrel nem rendelkező házi cigányok azok, akik nagyon elszaporodtak. Ez a megkülönböztetés nemcsak kívülről működik, hanem még inkább saját köreiken belül: „A muzsikus cigányok, azok fölötté állnak a többinek... és vannak ezek a »csak a »manak élők«... Sátorosok inkább Etéden vannak. Egy család talán van, ilyen csatornával foglalkozik... Ezek már nem tartják a kapcsolatot. A sátoros cigány lenézi a másikat. Van, a kasztrendszer az megvan. A muzsikus cigány is, az már lenézi ezt a dögös cigányt” – állítja egy kívülálló. De mindez rejtve közöttük is megfogalmazódik. Amikor egy sátoros család leszármazottját kérdeztem arról, hogy honnan lettek mára ilyen sokan a faluban a cigányok, azt a

választ kaptam, hogy „Az mind csak a mi családunk, aki itt van”. A válasz furcsának tűnhet, pedig nem történt tévedés. Ő az igazat mondta, kinyilvánítva ezáltal, hogy cigány az, aki sátoros. A többieket nem tekinti annak: „Azt már én nem tudom.” – mondja, amikor a többiekre kérdezek rá. Azáltal, hogy úgy tesz, mintha tudomást sem venne a faluban élő, több mint száz házi cigányról, megteremti a távolságot a két réteg között.

Egyrészt egyre nagyobb létszámuk miatt, másrészt a magyarországi munkával biztosított anyagi jólétre való irigység miatt a falubeliek ellenérzéssel viseltetnek irányukban. Míg főleg az idős falubeli asszonyok a ma már nem kifizetődő szalmakalap-kötéssel foglalkoznak, elítélik a munkanélküli cigányokat: „Ők egyáltalán, még a kezüköt sem teszik rea. Akik itt születtek, na, de akik úgy jöttek be Etédről, vagy akárhonnán: hát ő nem tudja. Egyáltalán nem foglalkoznak. Inkább vesznek egy kupa tökmagot, s este összeülnek, de nem kötik a kalapot. Ez igaz, édesanyám örökké mondta, há dógozzatok, há tanuljátok meg a kalapkötet.”

Az, hogy a cigányok nagy része a külföldön szerzett pénzből több szinten képes szimbolikusan is hangsúlyozni jelenlétét, a többségi társadalomban gyakran ellenérzéseket vált ki.

3. Felekezeti hovatartozásuk

Varga E. Árpád közli az Erdélyben élő cigány nemzetiségűek megoszlását a román, a magyar és a német egyházakhoz való tartozásuk szerint az 1850-es népszámlálás adatai alapján. Hargita megyében a 163 027 lakos közül 2634 cigány nemzetiségű, ebből román felekezetű 441, magyar felekezetű 2193, és a német egyházhoz tartozóknak senki nem vallotta magát közülük. Tehát többségük a magyar felekezetekhez tartozik, ami véleményem szerint a református és unitárius egyházhoz való tartozásukat jelenti. A magyar cigányok 2/3-a tömörült a három magyar: Kovászna, Hargita, Maros megyében.⁶⁵

Körispatakon a cigányok közül kevesen tartoznak a két működő neoprotestáns felekezethez: adventista 1, Jehova tanúja 3, Igaz Jehova tanúja 4. Ortodox vallású is csupán 1 van. Cigány nemzetiségűek a reformátusok között is vannak, de a lelkész sze-

⁶⁵ Varga 1992.

rint formaságból reformátusok, kötődésüket az egyházhoz semmilyen téren nem fejezik ki.

A cigányok nagy része unitárius. Számuk az unitárius gyülekezetben az 1940-es években szaporodott meg, amikor az elhurcolás veszélyében a faluban szolgáló lelkész „felvette” őket unitáriusnak, hogy megvédje. Az anyakönyvek tanúsága szerint ez az 1940 augusztusáig ott szolgáló Pálffy Árpád vagy az őt követő bözödújfalusi beszolgáló lelkész, Péter Ödön lehetett. Ezen kívül más falvakból is telepedtek le unitárius vallású cigányok.

A református lelkésszel többnyire temetések, ritkábban keresztlők alkalmával találkoznak. Ahogy a református lelkész mondja: „Náluk a házasságok nem a mennyben köttenek, hanem a fűzfa alatt.” A cigányok többségénél az együttélés házasságként funkcionál, a gyermekvállalás céljával állnak össze, csak éppen nem esküsznek meg. Az unitárius lelkész vallja: „Amikor megkeresztelik a gyerekeket, úgy általában rá próbálok szorítani, hogy esküdjenek meg, de nem mindig megy ez.”

Az unitárius lelkésszel, mivel annak gyülekezete többnyire cigányokból áll, nem merül ki ennyiben a kapcsolat, annak ellenére, hogy nem lakik a faluban. A vele való kapcsolattartás inkább az iskola terein, az unitárius cigány gyerekekkel valósul meg. „De külön élmény a cigány gyerekekkel az iskolában” – mondja. Igyekszik nagyobb gondot fektetni a cigány gyerekek nevelésére, kiemelni őket a szülők által közvetített mentalitásból. Segélyek által szorgalmazza a tanítástukat, akár egyetemi szinten is. Igyekszik az iskolai oktatás során másképpen viszonyulni hozzájuk, nevelni, vagy inkább átnevelni őket, kezdve a mindennapi élettől a munkához való viszonyulásukig. A segélyekből kiosztott ajándécsomagok által sikerül motiválnia a cigány gyerekeket, hogy rendszeresen eljárjanak az iskolába, a valóságokra. Az unitárius lelkész hozzájuk való viszonyulása alapvetően más, mint a többi falubelié. Nem elítéli őket, hanem igyekszik elfogadni sajátos etnikai jellemzőiket, és azt tiszteletben tartva közeledni hozzájuk. Annak ellenére, hogy nem kötnek házasságot, a gyerekeket konfirmáltatják. Az unitáriusok még templomba is eljárnak a lelkész bevallása szerint, de különösen köti őket az ajándécsomag-osztás, valamint az utóbbi

években a magyar igazolvány megszerzése érdekében vált fontossá a templomlátogatás, a lelkésszel való jó viszony.

Külön temetője a nagy létszáma ellenére sincsen a cigányságnak. A falu két temetője közül ma már csak egyiket használják tekintet nélkül az etnikai vagy felekezeti hovatartozásra.

4. Elhelyezkedésük a falu területén

A kőrispataki magyarok bevallásuk szerint békés viszonyban élnek a falubeli cigánysággal. Azonban az elkülönülésnek bizonyos jelei mégis megmutatkoznak a beszélgetések során. Mindenképpen felsőbbrendűnek titulálják magukat, és annak ellenére, hogy a cigányság demográfiaiilag nemsokára a többségi magyarságot meghaladva van jelen a faluban, ezt mégsem hajlandóak tudomásul venni.

A faluban a századelőn élő cigányság (néhány család) lakóhelye a Keresztúr felé eső faluvégen volt. A székely falvakra általában jellemző, hogy a cigányság elkülönülve, a falu marginális részén alakít ki telepeket. Ennek szimbolikus jelentése van, a lakóhely megegyezik a társadalmi életben elfoglalt hellyel. „A társadalmi tér felosztása, illetve újrafelosztása együttjár(hat) a fizikai tér felosztásával, illetve újrafelosztásával ... a térfelosztásbeli változások jelzői lehetnek a szociális mező változásának.”⁶⁶ Ez a kezdeti lakóhely a cigányság gyarapodásával természetesen kibővült. Az etnikum rétegződése a lakóhely megválasztásában szintén megnyilvánult. A sátorosok lakóhelye nem a faluvégen, hanem a Pálosban volt. A házicigányok később a falunak egy másik szélő utcáját foglalták el, az Antal utcát. Az, hogy a magyarság igyekszik elzárkózni előlük, pusztán véletlenszerű kijelentésekből derül ki: „Legeslegfőjel..., ott volt a legtöbb, de azt mondta volt egy ember, hogy a Gergely utcába, oda nem megy egy se, de biza már oda is került. Az utca vége felé.” Az is a magyarság felsőbbrendűségének a kifejezője, hogy a sáros Antal utcából a magyarok rendre kiköltöztek a Főútra, amely ma a falunak egyetlen homogén magyarlakta területe. A jelentősebb anyagi tőkével rendelkező cigányok szintén érzékeltetni akarják egyenjogúságukat, ennek érdekében olyan szimbolikus javakat vásárolnak meg, amelyeknek presztízs-

⁶⁶ Túros 1996. 165.

értéke van. Ilyen javaknak számítanak a magyar környezetben álló lakóházak is. Ha nyíltan nem is, de rejtve folyik egyfajta rivalizáció a két etnikum között, amelyben gazdasági téren egyre inkább a magyarok maradnak alul. Az, hogy peremvidékről a falu területére költöznek, presztízsnövekedést idéz elő a saját közösségben, valamiféle egyenjogúság kivívását a falu többségi etnikumának körében.

„Egy település belső arculatának a kívülálló számára esetleges, véletlenszerű változásai az ottéló közösség tagjai számára mély szimbolikus jelentőséggel bírhatnak.”⁶⁷ A fenti megjegyzések jelzik az idézet relevanciáját a kőrispatakiak körében is.

5. Kapcsolataik a többségi magyarsággal

A falubeli elhelyezkedésre való törekvésük is azt tükrözi, hogy igyekeznek a többségi magyarsághoz hasonlóvá válni. Életvitelüket tudatosan közelítik a helyi, többségi lakossághoz. Mégsem mondható el minden esetben, hogy számukra a falu többségi közössége jelenti a normát, és csakis azokat a formai sajátosságokat próbálják átvenni, amelyek szerintük a közösséget konstituálják. Bizonyos területeken ellenállási stratégiáik és integrálódásra való törekvésük egyaránt jellemzőek.

E kapcsolatra való rákérdezés két kérdést rejt maga mögött: mennyire szándékozik a cigányság integrálódni a gádzsók világába, alkalmazkodni ahhoz, és mennyire hajlandó a többségi lakosság befogadni őket? A vélemények természetesen mindkét fél részéről megoszlanak, emiatt szeretném részletesebben megvilágítani e kérdést.

5.1. Kapcsolatrendszerük a fizikai és szimbolikus szférában

Azt szeretném vizsgálni, hogy belépnek-e egymás szimbolikus szféráiba: lakóhelyeikre, találkozóikra, ünnepeikre, illetve átlépik-e az etnikumok közötti szimbolikus határokat, ha léteznek egyáltalán, hol vonhatóak meg ezek a határok.

Úgy gondolom, hogy létezik néhány kényszerítő tényező, amely a kapcsolattartást kieszközli. Egyrészt az, hogy a két etnikum lakóhelyei nem különölnek el szigorúan egymástól, másrészt

⁶⁷ Túros 1996. 165.

viszont az, hogy túl nagy arányban élnek cigányok a faluban ahhoz, hogy a „kapcsolatnélküliség” megvalósítható legyen. Egyrészt ezek a kényszerhelyzeteknek nevezhető esetek, amikor az egész szomszédságot cigányok alkotják, vagy a legalább a legközelebbi szomszédságot, előfeltételeznek egyfajta kapcsolatot, amely működik is a faluban. Azok körében, akik mindvégig ott éltek, és körülöttük alakult ki ez a helyzet, nem jelent olyan problémát, mint a később beleköltözők számára.

A szimbolikus határokat pl. szomszédságból fakadó kapcsolatok határozzák meg. A faluvégi egyetlen magyar ház lakói tökéletesen megbíznak cigány szomszédaikban, akiknek szabad bejáratuk van az udvarba, állataikat távollétükkor rájuk bízják. Az Antal utcában lakó idős asszonyt egyedüllétében és öregségében cigány szomszédai segítik: „Van itt egy Marika, itt küjel, cigányné, az igaz, ő magyar, csak cigányhoz ment hozzá. Na, s az örökké jó bé. Máma is hozot egy veder vizet. Még mondja: Fa van-e?”

A szomszédságban élő, különböző etnikumú személyek között érdekes gazdasági kapcsolat is kialakult: „...naponta jönnek, hogy nincs forintod, nincs lejed, hogy kölcsön add? Ők kamatra kérték, kamatra, de most már a kamattal is úgy kiviselték magukat, s hol adták, s hol nem adták meg, s nem bízik az az öreg.” Ugyanez a rendszer működik/működött élelemre vonatkozóan is a téli időszakokban. Jöttek száraz paszulyért, egyéb élelemért, és amikor munkába álltak tavasszal, megfizették. Ez különösen jól tükrözi a két közösség eltérő mentalitását, és éppen ez az eltérés ad lehetőséget ilyen kapcsolat létrejöttére. Ők tudják, hogy mindig számíthatnak a magyarok segítségére, ezért cserébe a fizetésen kívül, ők sem utasíthatják vissza, ha munkára hívják őket. A kölcsönön kívül kötelez is ez a fajta reláció.

A kapcsolatok legintenzívebb formái reprezentálódhatnak ünnepeken. Az egymás ünnepein való részvétel is egyfajta kényszerűség eredménye. A magyarok nemzeti ünnepét, a március 15-ét az idén a templomban ünnepelték az iskolás gyermekek és hozzátartozóik, akiknek 75%-át a cigányság teszi ki. Így természetesen egyáltalán nem merül fel annak a lehetősége, hogy a két etnikum elzárkózhasson egymástól az ilyen alkalmakkor.

5.2. Gazdasági kapcsolataik átalakulása

A néhány eredetileg is kőrispataki cigánycsalád speciális szolgáltatásokból élt meg, amit a magyaroknak adtak el. Egyrészt zenéltek, másrészt kovácsként, bádogosként dolgoztak. A falu tulajdonképpen eltartotta őket. Később a betelepedők a saját földjeiket művelő magyarok napszámosaiként keresték kenyerüket. Ebben az időszakban a két társadalom közötti jelentős kapcsolódási pontnak bizonyult a munka. A cigányok tehát mindvégig a magyarokról való függőségükben éltek és dolgoztak. Talán erre következő változásként mutatkozott jó alkalomnak a kollektivizálás, amikor munkát kaptak, és ők is ugyanúgy részesültek mindenből, mint más. A kollektív alatt jó megélhetésük volt. Ők gondozták az állatokat, ők voltak a fejők. Ami még kevésbé történt más helyeken, a kollektív utáni földosztáskor ők is ugyanúgy részesültek, mint a többi falubeli. Ezt követően egy kis részük a saját földjeit dolgozta meg, a többiek meg ismét napszámba mentek. Az időközben magukra maradt idősöknek segítségre volt szükségük a visszakapott területek megmunkálásában. Harmadik lehetőségként, pedig megnyílt számukra a magyar határ, mint olcsó munkaerőt igénylő piac. Ennek következtében konfliktusok is származnak. Hiszen a Magyarországon megszerzett tőke segítségével igyekeznek itthoni szimbolikus értékű javakat megszerezni, ezzel a falu társadalmában való jelenlétüket reprezentálni. Ingázásuk érdeke, hogy a faluba visszatérve megteremtsék minél stabilabb és a többségi társadalomhoz hasonló életmódjukat.

A többségi magyarság, aki ahhoz szokott, hogy a cigányság alárendelődjek neki, nem nézi jó szemmel a visszautasításokat, amikor az itthoni napszám helyett a cigányság a magyarországi vagy távoli városok által ajánlott idénymunkát választja.

6. A cigány népesség alakulása

A két etnikum demográfiai állapota Kőrispatakon különbözőképpen alakult és alakul napjainkban is. Mi lehet a magyarázata annak, hogy azonos helyen és azonos körülmények között élő embercsoportok sorsa ennyire eltérően alakul: míg a falu magyar népessége előre-gedőben, kihalóban van, addig a cigányok fiatal, életképes közösséget alkotnak. Hogyan alakult ez az évek folyamán és milyen magyarázatai lehetnek? Milyen eltérő stratégiákat

működtetett a két etnikum, hogy ennyire különböző irányba fejlődtek?

A falu magyar lakossága már a 40-es években gyors fogyatkozásnak indult. 1941–55 között a falu népessége 15 fővel csökkent. A nagyfokú elvándorlás akkor szembetűnő, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a falu természetes szaporulata ebben az időszakban 115 volt. Mindez azt jelenti, hogy valójában 130 lélekkel fogyatkozott a falu. És ez ugyanígy folytatódik a következő évtizedekben is. Reális, használható adataink külön a cigányokra vonatkozóan nincsenek. Feltételezésemet, hogy a magyar közösség tagjai voltak az elvándorlók, arra alapozom, hogy míg a magyar közösség egyre fogyott, a falubeliek igazolásával a cigányok száma növekedett. Másrészt pedig arra, hogy míg a református anyakönyvek negatív adatokat mutatnak a természetes szaporulatot illetően az utóbbi három népszámlálás időszakában, az unitáriusoké csökkent ugyan, de még mindig pozitív. Az unitárius gyülekezetet pedig a cigányok teszik ki, és ez azt jelenti, hogy van utánpótlás. Tehát a termékeny vagy fiatalkorú cigány lakosok nem hagyták el a falut. Mindezt a nemzedéki táblázat is igazolja.

Az adatközlők információira támaszkodva elmondhatom, hogy a cigányok betelepődése a háborút követő időszakban kezdődött. Eppen akkor, amikor a magyar lakosok fogyatkozása is. Később, a 60-as években a kollektivizálást követően is eltérő stratégiákat működtettek. A falu produktív korú magyar nemzedéke városokra költözött. A számára kilátástalannak tűnő helyzet viszont kedvezőnek bizonyult a más kulturális sajátosságokkal és anyagi háttérrel rendelkező (illetve nem rendelkező) cigányság számára. A cigányság legfontosabb három etnikai sajátossága, amit a falubeliek megfogalmaztak, és ami érvényesülni segítette őket anélkül, hogy elvándoroltak volna, a következő (volt): egyrészt igénytelenebbek, nem köti őket semmiféle családi háttér vagy tradíció, aminek következtében sokkal szabadabban mozognak és változtatnak, sokkal mobilisabbak, és „csak a mának élnek”. Ez a három jellemző elég volt ahhoz, hogy ki tudják használni azt a helyzetet, amelyet a magyar fiatalság kilátástalannak látott. A kollektivizálással szemben a magyar fiatalság abban látta biztosítva a jövőjét, ha kihasználja a város nyújtotta lehetőségeket: ipari mun-

kahely és blokklakás. A cigányságot meg éppen az vonzotta a faluba, hogy ott békében élhettek a többségi magyarsággal, munkát kaptak a kollektív istállóiban. A nagy létszámú cigány családok elegendő munkaerővel rendelkeztek, amellyel egyenes arányban részesültek a terményekből, így még jobb helyzetbe kerültek, mint a faluban magukra maradt szülők, akik gyerekeiket taníttatták, hogy jobb megélhetéshez juttassák. A kollektivizálás után pedig a kollektívben dolgozó cigányság éppen úgy részesült a visszaosztott földterületekből, mint az eredeti tulajdonos magyar gazdák. Volt, aki ezt kihasználta, volt, aki ismét más utat talált.

Az 1989-es fordulat után a cigányság kész volt lépni, és kihasználni mindenféle újonnan adódott gazdasági lehetőséget. Így kezdtek Magyarországra járni dolgozni, amely ma jobb megélhetést biztosít számukra, mint a faluban maradó, földdel dolgozó magyarok számára. A magyarok inkább kötődnek a családhoz, és ha el is mennek dolgozni, csak egy-két hónapra teszik. Olyan cigány családok is vannak, akik tavasztól ősziig ott dolgoznak, majd a telet itthon húzzák ki. Annak ellenére, hogy nem képesek a megszerzett vagyont hosszabb időszakra beosztani, ezáltal sikerül olyan tőkét felhalmozniuk, amellyel szimbolikus értékek tulajdonába kerülhetnek. Ez pedig természetesen konfliktusokat szül, és a falubeli magyar lakosság ellenérzését váltja ki. Hiszen történt olyan eset, hogy a cigány túlcitálta a magyar vásárlót, akinek tovább kellett állnia elegendő pénz hiányában. Ilyen esetben pedig a falu magyar népessége képtelen megőrizni a falu homogén lakótereit. Az elöregedett házakat senki más nem veszi meg, csak a cigányság.

Piasere a cigány kultúrát a következőképpen nevezi meg: „Az alkalmiság mint állandóság.”⁶⁸ Életmódjuknak megfelelően nem törekednek arra, hogy valami biztosat és maradandót kialakítsanak. Ez sokkal szabadabbá, mobilisabbá teszi őket. Az jellemző rájuk, hogy minden lehetőséget nyitva hagynak, saját maguk gazdálkodnak a saját idejükkel, független megélhetést biztosítva ezáltal maguknak. Tehát elsősorban etnikai sajátosságaik segítettek hozzá, hogy másfajta utakat, stratégiákat válasszanak, amelyek lehetővé tették és teszik számunkra a faluban való megmaradást.

⁶⁸ Piasere 1997. 90–110.

Az 1989–90-es változásokra rögtön reagáltak, kezdeményezők-ké, a legmobilisabb réteggé váltak, új túlélési mechanizmusaik alakultak ki, a gazdasági élet felé orientálódtak, ahol nagyfokú mobilitásuknak köszönhetően kitágított alternatívákat érvényesíthettek. Ezek a stratégiák elősegítették a közösség érvényesülését anélkül, hogy elvándoroltak volna.

A revitalizáció lehetőségei

Kőrispatak elszigetelt helyen fekvő, az utak rossz minősége miatt nehézkesen megközelíthető falu. Lakosságának többsége önellátó mezőgazdasággal foglalkozott és foglalkozik napjainkban is. Mivel a kollektivizálás a helyi gazdasági életet felborította, a falu fiatal mobilisabb rétege a közeli városokra költözött, előidézve ezáltal a falu elöregedését. 1990 után a földek visszaadása új helyzetet teremtett, ami mégsem minden esetben vezetett gyarapodáshoz, fejlődéshez. A földek tulajdonjoga a családok legidősebb tagjainak kezébe került vissza, s ma ők irányítják, s jórészt ők is végzik is az önellátó gazdálkodást. Ez megakadályozza a korszerűsítést, a tagosítást, a szövetkezést, de ugyanakkor hiányzik az a fiatal hozzáértő réteg is, aki mindent kezdeményezhetné. Az iparosítás eredményeként városi munkahelyekre kényszerült emberek most visszatérnek szülőfalujukba. Ők képezhetnék a fiatal, kezdeményező nemzedéket, de a gazdálkodáshoz már nem mindig értenek. Így, mint a Székelyföld sok más települése, ez a falu is gazdaságilag korszerűtlenné vált. A paraszti gazdálkodás fejlődését akadályozza a földtulajdon, a birtokok felaprózódottsága, a munkaeszközök és a gépek hiánya, a mezőgazdasági munkaeszközök és a termékek piacának hiánya, nem megfelelő működése.⁶⁹ A mezőgazdaság mellett Udvarhelyszéken más gazdasági tevékenységet is folytatnak. E tevékenységek régiók szerinti megoszlását a helyi természeti erőforrások, a földrajzi helyzet és a hagyományok magyarázzák.⁷⁰ Ilyen jellegű tevékenységnek tekinthető Kőrispatakon a szalmakalap-készítés, amivel több mint száz éve foglalkozik a falu lakossága. De e jövedelempótló háziiparral foglalkozók sem ér-

⁶⁹ Vincze 2000. 89.

⁷⁰ Uo. 95.

vényesülhettek kellőképpen a felvásárlóktól való függőségi helyzetükben, a piac általi meghatározottságukban, így ezen a területen sem mutatkozott továbblépés. Ezt támasztja alá dr. Csanády András tanulmánya is: „A Székelyföld iparosodása mindmáig nem ment végbe, sem az előző kapitalizmus, sem az államszocializmus idején. Csak külső környezetben gyarapodott a tőke, kerekedett ki valamennyire az árutermelés. Emiatt azonban uralkodó maradt a kisüzemi, kézművesipar, és a nagyrészt önellátó mezei gazdálkodás. Ezek jövedelmezősége viszont hosszú ideje egyre csökken.”⁷¹

A '89-es rendszerváltás első időszakát a korábbi rendszer struktúráinak leépülését kísérő krízisjelenségek uralták: az állami munkahelyek felszámolásával megnőtt a munkanélküliek száma – még falun is, az ingázókból –, akik a legjobb esetben sem tudtak tökéletesen visszailleszkedni a falu társadalmába.⁷² Az iparból „fölszabaduló” réteg átstrukturálódásának kell újra végbemennie. A birtokszerkezet megváltozásával újra a paraszti gazdálkodás lett az uralkodó birtokforma. A magántulajdonban levő földek megmunkálása három vállalati formában történik: egyéni gazdaságokban, mezőgazdasági és családi társulások formájában.⁷³

Kőrispatakon a magyar közösség elöregedésével egyidejűleg nagy és dinamikus növekvő a cigány közösség. A szocialista nagyüzemek megszűnése a cigány közösségekben még mélyebb megrázódatást idézett elő. Mögöttük nincs olyan gazdasági tapasztalat és magántulajdoni múlt, amelyhez visszatérhettek volna. A régi magántulajdoni világban napszámosokként beépültek a falvak munkamegosztásába. Ma azonban a falvakon kevés a munkaalkalom, módos munkáltatók sincsenek. Mindezek mellett Kőrispatakon napjainkra nagyon megnőtt a számuk, ennyi embert foglalkoztatni vagy eltartani meghaladja bármely falu képességeit. Mégis, sajátos életfelfogásuknak és stratégiáiknak köszönhetően jobban tudtak érvényesülni és a változásokhoz alkalmazkodni, mint a magyarok.

Kőrispatak tehát kettős problémával küszködik: egyrészt elöregedőben van, másrészt azonban túlnyomó részét cigányok al-

⁷¹ Csanády 2002.

⁷² Nemes Nagy 2001. 23.

⁷³ Vincze 2000. 88.

kotják. A 90-es években ilyen téren nem történt változás, a folyamat tovább fokozódott. Az elvándorlás ez utolsó időszakban megszűnt ugyan, de a falu természetes szaporulata nem állt helyre, a lakosság az elöregedés miatt tovább fogyatkozott, annak ellenére, hogy a cigányság gyarapodik. Csupán a 90-es évek közepétől kezdtek megjelenni újító kezdeményezések. Azt szeretném áttekinteni, hogy ezekre a gazdasági-társadalmi változásokra a falu, a helyi társadalom hogyan reagált, és ennek milyen következményei származtak, esetleg milyen további lehetőségei vannak. Az átalakulás adta kihívásokra milyen válaszok érkeztek a közösség részéről, e kihívások hogyan alakították át a helyi intézményeket, vagy hogyan hoztak létre ilyeneket?

Új kezdeményezések Kőrispatakon

A vidékfejlesztő tevékenységek általában a gazdasági-társadalmi helyzet felméréséből indulnak ki, ez képezi a vidékfejlesztés gerincét, de ez nem azt jelenti, hogy a vidékfejlesztés csak a gazdaság fejlesztésére szűkíthető le.⁷⁴ A fejlesztés érdekében az ilyen irányú tevékenységek mindig egy nagyobb, de valamilyen szempontból egységes területet céloznak meg. A szakirodalom szerint a helyi és területi gazdasági teljesítmény nemcsak az eleve adott tényezőkön múlik, hanem összefügg az adott térség társadalmi-politikai jellemzőivel is. A régió sikere összefügg az erőforrás-ellátottsággal, valamint azzal, hogy hogyan használják fel ezeket az erőforrásokat. A gazdasági siker elsősorban a település feltételezhető társadalmi és kulturális tényezői biztosítják, tehát a helyi társadalom jellemzőinek a függvénye.⁷⁵

Maarten Keune szempontrendszere alapján vizsgálva Kőrispatak mai állapotát, a következő fejlődést feltételező szempontokat kell figyelembe vennünk: földrajzi elhelyezkedés, infrastrukturális adottságok, városiasodás mértéke, a helyi munkaerő képzettségi fajtája és szintje, a helyi kultúra, az együttműködés hagyománya és csatornái, a magánvállalkozások tökefelhalmozása.⁷⁶ A földrajzi el-

⁷⁴ Vincze 2000. 18.

⁷⁵ Keune 2001. 9.

⁷⁶ Keune 2001. 11.

helyezkedés csakis hátrányként tekinthető, ugyanis a falu nagyon nehezen közelíthető meg, elszigeteltségét még jobban fokozza az infrastrukturális adottságok hiánya. Éppen elszigeteltsége miatt városiasodásról ebben a térségben nem beszélhetünk, inkább a közeli városokba való beköltözés jellemezte. A helyi kultúra sajátossága, hogy a falubeliek a szalmakalapkötés kismesterségét űzik több mint száz éve, valamint az, hogy a falu társadalmához a cigányság is már nagyon régen hozzátartozik. A vidékfejlesztő programok keretén belül szintén a fenti tényezők fejlesztésére fektetik a hangsúlyt, a fejlesztés a térség alapvető funkcióit célozza meg. Vincze Mária három ilyen csoportot különít el: a) a gazdasági funkció, amibe beletartozik a mező- és erdőgazdálkodás, a természeti erőforrások hasznosítása, a falusi turizmus; b) az ökológiai funkció, melybe beletartozik a tájjelleg és ökológiai rendszerek megőrzése; c) a társadalmi-kulturális funkció, amely magába foglalja a hagyományos közösségi és kulturális értékek megtartását.⁷⁷

A vidékfejlesztés lehetőségeit vizsgálva az ennek alapjául szolgáló háttérrel kell figyelembe venni: egyrészt az anyagi, másrészt a szellemi tőke meglétét vagy hiányát. Kőrispatak társadalmában eleve hierarchizált helyzetet teremtett az, hogy a kollektivizálás alatt csupán néhány család rendelkezett a faluban szalmafeldolgozásra vonatkozó iparendeléssel. Így a rendszerváltás után csakis ők lehettek azok, akik kihasználhatták az új helyzetet, és tőkefelhalmozásuk által jelentős szerepeket szerezhettek meg, ők váltak a gazdaságfejlesztő intézkedések kezdeményezőivé.

A szakirodalom általában kistérségekkel vagy nagyobb régiókkal foglalkozik, mégis úgy gondolom, elméleteik egyetlen településre alkalmazva, ha más szinten is, de működőképesek. Csupán léptékbeli különbségről lehet szó, ahol a fejlesztés kevésbé intézményes jellegű, inkább személyes kezdeményezésekről beszélhetünk, amelyek alapján véve ugyanúgy működnek. Kőrispatak esetében tehát nem beszélhetünk szervezett vidékfejlesztési gyakorlatról. Itt nem programszerű fejlesztésről van szó, hanem egy falubeli család vállalkozásairól, amely azonban ugyanazt a célt

⁷⁷ Vincze 2000. 9.

szolgálja, ugyanúgy csoportérdekek kollektív képviselőjét jelenti, ami a fejlődés alapvető feltétele.

Az elmaradottabb társadalmak helyi fejlesztési tevékenységeit két nagy, egymást nem kizáró stratégia vezérli: az első a külső magántőke (külföldi befektetők) bevonása a gazdaságba, a második a helyi intézmények létrehozása, amelyek a központi támogatásokat igyekeznek kihasználni. Harmadik lehetőségként pedig a fejlesztés a turizmusra is alapozhat.

Neményi Ágnes a fejlődésnek szintén több lehetséges irányáról beszél: intenzív állattartás, mezőgazdasági termékek feldolgozása helyben, falusi turizmus fejlesztése térségi hálózatba kapcsolódva.⁷⁸ Ezek a szempontrendszerek Kőrispatak esetében összekapcsolódnak.

A helyi intézmények a falu lakosságát szolgálva és reprezentálva születtek meg. Kőrispatakon azoknak a családoknak egyike lett a fejlesztési tevékenység kezdeményezőjévé, akik a kommunizmus alatt is kalapkötéssel foglalkozott. A rendszerváltás után megvoltak a lehetőségeik és kezdeményezőkézségük egyaránt, hogy változtatni tudjanak. Nagy gazdaságot létesítettek, állatokat tartottak, mezőgazdasági gépeket vásároltak, létrehoztak egy olajprést, malmot, majd a falu központjában működő bárt és üzletet. Mindezt egy rövid évtized leforgása alatt. A tiszteletnek örvendő család így lassan a falu „főlé” emelkedett anyagilag és szimbolikusan egyaránt. Majd mindennek intézményesítésére megalapították a Szalmakalapkészítők Hagyományörző Egyesületét. További terveik kiinduló alapjaként megnyitották 2001 júliusában a szalmakalap-múzeumot, mely a közösség hagyományát mutatja be, reprezentálja. Az a felismerés indítványozta a közösség tradicionális elemeinek, eszközkészletének újfajta felhasználását, hogy a mezőgazdálkodás és a kalapkötés hagyományos módja ma már nem nyújt megélhetést. Nem az nyújt megélhetést, ha csak kalapot kötnek, hanem az is, hogy bemutatják a távolról érkező érdeklődőnek, hogy régen hogyan éltek a falubeliek, hogyan dolgozták fel a szalmát. Véleményük szerint minden környező településnek ebben rejlik a jövője: nem a tradicionális foglalkozásból, hanem annak

⁷⁸ Neményi 1997.101.

bemutatása során profitálhat jobban a faluközösség. Így a hagyomány, a kulturális örökség gazdasági tőkévé, kiaknázható és kiaknázandó értékévé válhat. Tehát a tradíció átértékelődött, ma már turisztikai célokra hasznosítható.

2001. július 21-én avatták fel Kőrspatakon Európa egyetlen szalmakalap-múzeumát, amely egy felújított parasztházban működik. Abban bemutatják az ország különböző területein viselt szalmakalap-típusokat, a munkafolyamatot, régi gépeket, valamint a szalmából készíthető dísz tárgyakat. Az ilyen helyi intézmények nagyrészt központi erőforrásokat igyekeznek felhasználni, de mindez még nem elegendő ahhoz, hogy felrázza a helyi gazdaságot. Ez csupán egyfajta szellemi elégtétel a falu lakói számára, nem nyújt semmiféle anyagi támogatást. Azonban a múzeum a látogathatóságon kívül egyéb programokat is kínál, ilyenek a nyári szalmafonó-táborok, amelyek már a turizmus területéhez tartoznak, és valóban a falu gazdaságát igyekeznek fellendíteni. A múzeum mágnesként vonzza a turizmust.

A nemzetközi gazdasági szervezetek ösztönzésére a fejletlenebb országok, térségek, települések fejlesztési döntései egyre többször irányultak a turizmusra, a nemzeti, regionális és helyi gazdaság turisztikai célú átalakítására. Az, amit a vendéglátó felkínál, nem más, mint saját identitásának némely megfelelőképpen kommercializált eleme. Önmagát, az ő világának egy részét kívánja megmutatni és átadni a turistának, aki ezt a kellően egzotikusnak és különlegesnek gondolt identitást akarja megismerni, magáévá tenni.⁷⁹ Éppen ezáltal működőképes az ötlet, miszerint a hagyományos háziipar, a település hagyományos mestersége már nem biztosítja a megélhetést, ezért ezt a tradíciót másként kell hasznosítani. A turizmus fejlesztésével számos korábban másként értelmezett dolog jelentése változik meg, amelyek leginkább az örökség elemeit érintik.

Csíte András szerint a turizmus a falu társadalmának egy másfajta változását is előidézi, a társadalmi szereplők kapcsolatában: a turizmus révén előnyösen érintett szereplők befolyásának növekedése, más, a turizmusiparban részt nem vevő szereplőcsoportok

⁷⁹ Csíte 2001. 53.

társadalmi súlyának a csökkenésével jár együtt.⁸⁰ A kapcsolatok megváltozása pedig gyakran konfliktusokat okoz, a faluközösség szétszakadásához vezet.

A helyi fejlesztési tevékenységek gyakori módja a külső tőke helyi bevonása a gazdaságba, amely itt összekapcsolódik a nagyállattartás fejlesztésével, az arra való specializálódással. A külföldi befektetések óriási aránya a helyi intézmények tudatos támogatásának is köszönhető. Ezen intézmények érik el általában, hogy a kapcsolat létrejöjjön, és a térség kedvező adottságai vonzóvá váljanak a külföldi befektető előtt. A helyi szereplők és intézmények befektetőbarát környezetet alakítanak ki, beleértve a régió reklámozását, a nemzetközi kapcsolataik felhasználását, az aktív munkapiaci politikát.⁸¹ Kőrispatakon ugyanilyen vonzó funkcióval rendelkezik a múzeum a turizmus terén, valamint az önkormányzat által felkínált, a kommunizmus maradványiként üresen álló istállók a falu Keresztúr felőli bejáratánál, amelyet egy pécsi vállalkozó szeretne bérbe venni borjűnevelde-létesítés céljából. A külföldi befektetésekről a 90-es években általánossá vált az a nézet, hogy gyorsítja a gazdasági fejlődést. Mások viszont úgy tartják, hogy nem integrálódik a helyi gazdaságba, csupán az olcsó munkaerő miatt jön ide. A külföldi befektetések óriási szerepet játszanak abban, hogy létrejöjjön egy dinamikus gazdaság, hogy fennmaradjon a foglalkoztatás, és új munkahelyek teremődjenek. Itt éppen ez lenne az egyik jelentősége, hogy a munkahelyek itt tartanak a fiatalokat. De Kenue szerint a külföldi cégek egytől egyig szeparálódnak a helyi gazdaságtól. Általában kevés helyi beszállítójuk van, ami meggátolja, hogy a beruházás jelenléte az alsóbb szinteken is érezhető legyen.⁸² Kőrispatakon azonban mindez éppen ellenkezőleg történik. A külföldi beruházó terve az, hogy a közösséget bevonva hozza létre vállalkozását, azaz a falu termelőrétegétől vásárolná fel a szarvasmarhát, akiknek így biztosítva lenne az állandó piacuk, anélkül, hogy el kellene hagyniuk településüket.

⁸⁰ Csíste 2001. 54.

⁸¹ Keune 2001. 14.

⁸² Uo.

A változtatások buktatói

A falu közösségéről elmondható, hogy eleve megosztott etnikai szempontból. A magyar közösség az, amely aránylag egységesnek definiálódik, elsősorban a cigánysággal szemben. Legerősebb identifikációs eszköze tehát az etnikai hovatartozás. Annak ellenére, hogy jó szomszédi viszonyokat alakítanak ki a más etnikumúakkal, az elhatárolódás mégis megnyilvánul bizonyos területeken. Pl. ellenszenvvel fogadják az anyagilag fölénybe kerülő cigányság beköltözését a falu tömblakosságának lakóterületére.

A fejlesztési tevékenységek során sajnos a közösségnek ez az egysége is megbomlani látszik. A haladó irányú tevékenységek hátránya csupán abban nyilvánul meg, hogy konfliktusok alakultak ki a falu lakói között. Keune írja, hogy a gazdaság halad a maga útján, a különböző települések és társadalmi csoportok érdekei és céljai viszont eltérnek egymástól, és ebből helyi és területi szinten számos konfliktus adódhat. A helyi intézményeknek egyensúlyban kell tartaniuk ezeket a különböző érdekeket és célokat, és tudniuk kell, hogyan irányítsák a helyi gazdálkodás további fejlődését.⁸³ Kőrispatakon azonban éppen a helyi intézkedések idéztek elő szakadásokat a közösség egységét illetően.

A fejlesztési terv célzottja nem lehet csupán egy kezdeményező, vállalkozásra képes réteg, a tulajdonnal rendelkezők és szerezni képesek, de a parányi tulajdonnal, vagy éppen semmivel sem rendelkezők, az elégtelen mozgékonyaságú és sovány kulturális felkészültségűek is hozzá kell jussanak a nekik megfelelő segítséghez. Tehát a térség népességének egészéről és forrásainak egészben való értékesítéséről kell gondoskodni. A fejlesztésre szoruló területek népességének ugyanis nagy hányada az, amelyik nem képes produktívan beilleszkedni a tőkés gazdaság rendszerébe, és munkaszervezetébe sem.⁸⁴ A szereplők gazdasági sikerének elengedhetetlen feltétele az a kölcsönös felismerés, hogy valamennyien egy nagy közös vállalkozás részei.⁸⁵ Fejlődés csak egységesen érhető el, az érdekek összehangolásával. Ez különösen akkor fontos, ha a fejlesztés

⁸³ Keune 2001. 16.

⁸⁴ Csanády 2002.

⁸⁵ Keune 2001. 17.

alapja valamely közös forrás, valamely köztulajdon, amely mindenkit egyformán érint és illet. Az ilyen tulajdonok nem sajátíthatók ki egyetlen személy számára vagy érdekeinek megfelelően.

Ez a felismerés vagy megegyezésen alapuló együttműködés nem feltétlenül jön létre a helyi intézmény és a lakosok között. Fontos, hogy létezzen a közös vállalkozás érzete az együttműködés érdekében. Keune szerint akad példa a helyi intézmények és érdekcsoportok közti együttműködésre (köz- és magánszféra között létrejött kooperatív kapcsolódások), a megegyezés alapú együttműködés mégis meglehetősen ritka.⁸⁶ Az egyetértés attól is függ, hogy a közösség különböző tagjai vagy csoportjai milyen ideológiát vagy érdekeket képviselnek. Fish az *interpretatív közösség* fogalmát elsősorban nyelvészeti szempontból használja, mégis hozzá szeretnék folyamodni. Interpretatív közösségnek tekint bármekkora és bármilyen összetételű csoportot, amelynek tagjai valamilyen dolgot/szöveget adott időben és kontextusban azonos módon értelmeznek. Ami még nagyon fontos ebben az esetben, hogy az így kialakult közösségeknek az olvasata nem feltétlenül esik egybe az „üzenet” küldőjének/szerzőjének a saját értelmezésével vagy szándékával.⁸⁷ Kőrispatakon is éppen ilyen értelmező csoportok jöttek létre az újításokat illetően. Ezek kialakulásában fontos szerepe van a Kristóf Ildikó által meghatározott *interpretatív tőkének*⁸⁸, amelyen azt a tudásanyagot érti, amit egy interpretatív közösség halmoz fel. Valószínűleg éppen ezzel magyarázható a véleménykülönbségek, hogy a közösség csoportjai megszlanak annak alapján, hogy ki milyen kulturális tudással, esetleg műveltségi/művelődési háttérrel rendelkezik, vagy adott esetben nem rendelkezik. Kulturális tudásuknak megfelelően értékelik az eseményeket és különülnek el interpretatív csoportokként. Ebben az elkülönülésben egyfajta hierarchizáltság is létezik, éppen ezzel magyarázható az, hogy véleményüket az elítélők ritkán mondják ki nyíltan, mintha valami felső nyomástól tartanának.

A véleménynyilvánítást a kulturális háttértudáson kívül nagyban meghatározza az anyagi részesülés. A faluturizmus programja

⁸⁶ Keune 2001. 21.

⁸⁷ Tóth 2002. 27.

⁸⁸ Uo. 29.

mindenkinek teljes mértékben megfelelt mindaddig, amíg a vendégeket falubeli házaknál szállásolták el anyagi juttatás fejében. Ez azonban a második nyárra megváltozott, és a vendégház létrejöttével már nem találták megfelelőnek a nyugati vendég számára a falusi házakat. Romániára általánosan jellemző, hogy a falusi lakások viszonylag alacsony közművesítése, az infrastruktúra fejletlensége, a lakosság idegennyelv-ismeretének a hiányossága és a hazai lakosság alacsony fizetőképessége egyelőre akadályozza a faluturizmus nyújtotta lehetőségek gyorsabb és szélesebb körű kiaknázását.⁸⁹ Éppen emiatt következett be az, hogy amikor bizonyos kapacitással nem rendelkező réteget kizártak a turizmusból, konfliktusokhoz, a közösség megosztásához vezetett.

A falu lakóinak véleménye (mindezt tudomásul véve is) megoszlik: akik kimaradnak, továbbra is rágalmozókként lépnek fel. A másik (általában fiatal vagy értelmiségi) réteg hosszú távon gondolkodik, és a tevékenységet így is hatásosnak tartja arra alapozva, hogy a falu lakossága fejlődőképes, és majd idővel a többiek után igazodik. Ez az elgondolás is a programozott fejlesztéseknek megfelelően működik: „A fejlesztési programok az alapvető feltételek módosítását célozzák, ami hosszú időtávot igényel. Az intézményeket, a lehetőségeket, az embereket fejlesztik, nem egyszerűen csak támogatásokat nyújtanak.”⁹⁰

Nagyon szűk a lehetőségeknek az a köre, amelyen belül változtatni lehetne a hagyományos megélhetési módokon egy ilyen helyzetben levő falu jobb megélhetésének érdekében, és mindegyiknek megvannak a sajátos buktatói. Talán a többféle alternatíva valamelyikével a falu minden rétege és lakója gyarapodni fog, mivel a falu fejlesztése csak egyetértéssel és összefogással valósítható meg.

Szakirodalom

ANDORKA Rudolf

2001 *Gyermek, család, történelem – történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest

⁸⁹ Vincze 2000. 96.

⁹⁰ Uo. 15.

CSITE András

Turizmus és politika: a kispolgárság felemelkedése a Nyugat-Balatonnál. In: Kenue, Maarten – Nemes-Nagy József (szerk.): *Helyi fejlődés, intézmények és konfliktusok a magyarországi átmenetben*. Budapest, 53–71.

DANCS Lajos

2001 A kőrispataki unitárius egyházközség monográfiája. (kézirat)

DEMÉNY Lajos

1999 *Székely Oklevéltár*. Kolozsvár

2000 *Székely Oklevéltár*. Kolozsvár

EGYED Ákos

1981 *Falu, város, civilizáció*. Bukarest

FARAGÓ Tamás

Nemek, nemzedékek, rokonság, család. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, 393–469.

GARDA Dezső

1994 *Székely hadszervezet és faluközösség*. Gyergyószentmiklós

IMREH István

1947 *Székely falutörvények*. Kolozsvár

KEUNE, Maarten

2000 Helyi fejlődés, intézmények és konfliktusok a poszt-szocialista Magyarországon: áttekintés. In: Kenue, Maarten – Nemes-Nagy József (szerk.): *Helyi fejlődés, intézmények és konfliktusok a magyarországi átmenetben*. Budapest, 7–23.

KÓSA László

1990 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Debrecen

dr. MOLNÁR István

é. n. *Adalékok a székelykeresztúri egyházkör eklézsiáinak ismertetéséhez*. H. n.

NEMÉNYI Ágnes

1997 *Erdélyi falvak – gazdasági, szociális struktúrák és folyamatok*. Kolozsvár

NEMES-NAGY József

1990 Az ezredvég regionális folyamatai Magyarországon: átfogó átalakulás – egyedi fejlődési pályák. In: Kenue, Maarten – Nemes-Nagy József (szerk.): *Helyi fejlődés, intézmények és konfliktusok a magyarországi átmenetben*. Budapest, 23–35.

OLÁH Sándor

1996 A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. In: Bodó Julianna (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, 15–37.

1996 A kilépés társadalmi feltételei Székelyföldön. In: Bodó Julianna (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, 51–69.

ORBÁN Balázs

1886 *Székelyföld leírása*. I. kötet, Budapest, 144–146.

ÖRSI Julianna

1998 *Emberszötte háló*. Túrkeve

PIASERE, Leonardo

1997 *A ciganológusok szerelmei*. Budapest

POZSONY Ferenc

2002 *Családkutatás erdélyi magyar szórványközösségekben*. Kolozsvár, KJNT adattára 3795

RÉTHY Mihály

1956 *A Kőrisspataki Református Egyházközség vázlatos története*. (kézirát)

SIK Endre (szerk.)

2001 *A migráció szociológiája*. Budapest

SUCIU, Coriolan

1967 *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. Vol. I. A–N. București

SZILÁGÓYI Miklós

2000 Kapcsolatok a külvilággal. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, 830–867.

TÚROS Endre

1996 Magyarok, románok, cigányok: ki van a középpontban? In: Bodó Julianna (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, 165–181.

VARGA E. Árpád

1992 *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén (Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez)*. Budapest

VINCZE Mária

2000 *Régió és vidékfejlesztés*. Kolozsvár

VOFKORI László

1998 *Székelyföld útikönyve*. Budapest

Cuprins

Prefață (Pozsony Ferenc).....	7
Ágoston-Palkó Emese	
Registre matrimoniale și relațiile de căsătorie în Stana, Jebuc și Petrinzel.....	9
Bánházi Emőke	
Studiul demografic-istoric al populației din Marghita	71
Szabó Márta	
Studiu demografic în Lopadea Nouă pe baza registrelor matrimoniale.....	130
Jakab Ágnes	
Generații și comunități etnice în Crișeni	174

**Anuarul Asociației Etnografice
Kriza János nr. 12.**

ISBN 973-8439-15-9